Prijs van dit nummer 7,50 euro

F. Domela Nieuwenhuis 1919-2019 – **de AS** *204*

F. DOMELA NIEUWENHUIS 1919-2019

DE AS 204

DOMELA NIEUWENHUIS 1919-2019

Arie Hazekamp & Jaap van der Laan

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) overleed. Zijn dood op 18 november 1919 was een schok voor de arbeiders die hem welgezind waren. In de Drentse veenstreken rond Emmer-Compascuum waren zijn talrijke geestverwanten verslagen. Die dag werd er door de veenarbeiders niet gewerkt, aldus Harmen van Houten in zijn autobiografie Anarchisme in Drenthe. *Zijn uitvaart in Amsterdam was misschien wel de grootste manifestatie van aanhankelijkheid en respect die ons land ooit heeft gekend. Tienduizenden arbeiders liepen mee in de rouwstoet en nog eens duizenden stonden langs de route.*

Domela Nieuwenhuis was een volstrekt uniek figuur. Hij was de eerste en zeker de belangrijkste revolutionair van naam in Nederland, met een internationale reputatie. Zijn ontwikkeling van 'christen tot anarchist' was bijzonder. Ongekend was dat hij, als heer uit de gegoede stand, zich tot de arbeiders richtte en zijn leven in dienst stelde om hun lot te (helpen) verbeteren. Welke status had een arbeider in die tijd? In het Groningse Oldambt meenden rijke boeren dat je arbeiders net als gras zou moeten kunnen inkuilen in het najaar. Om ze, als ze weer bruikbaar waren in het voorjaar, weer aan het werk te zetten.

Na 1880 toerden socialistische propagandisten van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) door Nederland. Hun leidsman was Domela Nieuwenhuis en hij sprak tot de verbeelding van duizenden arbeiders. Zij hadden recht op een menswaardig bestaan, vertelde hij, maar daar moest je wel wat voor doen. Strijd was nodig om de bezitters en de autoriteiten tot verbetering van hun in alle opzichten ellendige situatie aan te zetten. Eensgezind moest je zijn en onderlinge steun (solidariteit) was vanzelfsprekend en noodzakelijk om resultaat te kunnen boeken.

KAMERLIDMAATSCHAP

De SDB streed met alle wettige en soms ook wel onwettige middelen om haar doel van een rechtvaardige samenleving voor alle mensen te bereiken. Aanvankelijk was de strijd voor algemeen kiesrecht een speerpunt. In Friesland lukte het om Domela in 1888 als eerste socialist in dit land in de Tweede Kamer verkozen te krijgen voor het district Schoterland (thans onderdeel van Heerenveen). Dit was mede te danken aan de inspanning van de overgrootvader van Yme Kuiper, die in dit nummer nader ingaat op deze bijzondere familiegeschiedenis in relatie tot Domela.

Veel van wat hij in de Tweede Kamer (1888-1891) aan de orde stelde en toentertijd in redevoeringen bepleitte, is nadien verwezenlijkt: algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, achturige werkdag, minimumloon, zieken- en pensioenfonds voor arbeiders, uitkering bij bedrijfsongevallen, werkverbod voor kinderen beneden vijftien jaar, betaald zwangerschapsverlof, afschaffing van de gedwongen winkelnering. Domela werd echter in de Kamer met de nek aan gekeken en kreeg daar geen gehoor voor zijn ideeën. Hij trok de conclusie dat in het parlement niets voor de arbeiders

kon worden bereikt.
De socialistische leer stelde dat revolutie nodig was om tot een rechtvaardige samenleving te komen.
Na 1891 werd dit spoor binnen de SDB dominant. De partij omvatte diverse kleurrijke figuren die hieraan bijdroegen en met wie Domela nauwe banden onderhield. De meest bijzondere was wellicht Alexander Cohen. Hun vriendschappelijke relatie wordt beschreven door Martin Smit.

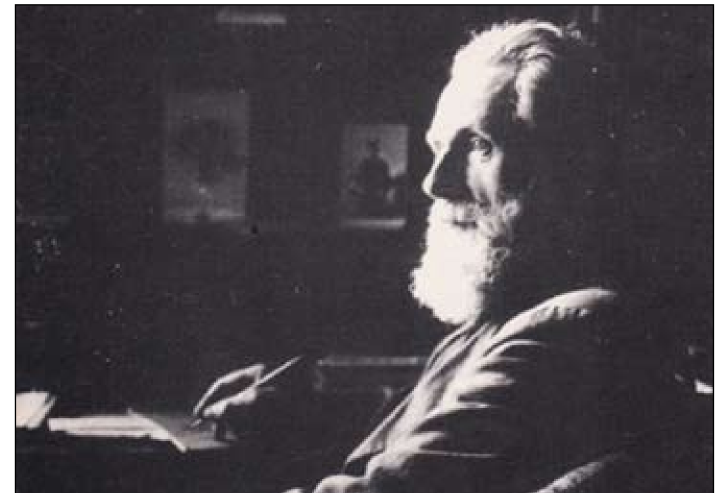
ANARCHISME

Er heerste in het begin van die jaren negentig een economische crisis in de landbouw en het veenbedrijf. Strenge winters zorgden voor honger en ontbering. In de winter van 1892 op 1893 ontstond er in noordelijke provincies een gespannen situatie, die op revolutie dreigde uit te lopen. In 1893 zwoer de SDB de parlementaire weg af. Een jaar later dook de opgerichte SDAP in het ontstane gat en probeerde de arbeidende bevolking voor zich te winnen.
Thom Holterman schetst deze breuk aan de hand van de twee stromingen in het socialisme, die Domela nadien onderscheidde: autoritair en libertair socialisme. Domela neigde tot de laatstgenoemde variant van het socialisme, gemarkeerd door zijn stap richting het 'vrije socialisme' of anarchisme in 1898. Dat autoritaire socialisten omgekeerd niet veel van Domela moesten hebben belicht Igor Cornelissen in een kort artikel waarin hij de bespreking van Domela's *De Geschiedenis van het Socialisme* schetst. Domela's betekenis voor de anarchistische beweging in ons land wordt geschetst in het openingsartikel van Arie Hazekamp.
In diezelfde jaren negentig ontstond naast de SDB en de SDAP een economische organisatie van arbeiders, het Nationaal Arbeids-Secretariaat. De geschiedenis van deze eerste vakcentrale in Nederland werd beschreven door Jannes Houkes en Piet Hoekman, die in 2016 promoveerden op dit onderwerp. Zij gaan nader in op hoe Domela zich verhield tot de georganiseerde arbeidersstrijd.

Domela was als persoon (voor zijn tijdgenoten) moeilijk te doorgronden, hij liet zich niet gemakkelijk kennen. Jaap van der Laan doet een poging hem als persoon te duiden en noemt daarbij ook zijn onhebbelijkheden. Zijn levensstijl was progressief. Domela was al vroeg vegetariër en onthield zich van alcohol. Weia Reinboud en Rymke Wiersma gaan nader in op zijn ideeëngoed over vegetarisme en geheelonthouding.
Met bovengenoemde artikelen hebben we een aantal onderwerpen rond Domela belicht, die voorheen in *de AS* nog niet aan bod zijn gekomen. We hebben immers eerder nummers over Domela uitgebracht. Dertig jaar geleden verscheen 'F. Domela Nieuwenhuis' (nr. 87, juli-september 1989), gevolgd door 'Domela als internationale figuur' (nr. 117, winter 1997).

DOMELAJAAR

De in 2012 verschenen biografie van Jan Willem Stutje over Domela, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*, wordt in hoge mate ontsierd door de volkomen ontoereikend onderbouwde beschuldiging dat hij een notoire antisemiet zou zijn geweest. Domelakenner Rudolf de Jong dook andermaal de bronnen in om deze stelling krachtig te ontzenuwen. Hij is in zijn missie geslaagd, want hij vond vele nieuwe bewijzen van het tegendeel van hetgeen Stutje beweert. Met daarbij de vaststelling dat het antisemitisme in de socialistische beweging wel degelijk aanwezig was.
In de lezing die Stutje op 5 maart van dit jaar hield over Domela in Leeuwarden repte hij met geen woord over het vermeende antisemitisme van Domela. Juist in Friesland wordt het sterfjaar van Domela volop herdacht. De lezingen van het Studium Generale Fryslân waar die van Stutje ook toe behoorde, waren druk bezocht. Op de website van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds (ferdinanddomelanieuwenhuis.nl/fonds) staat een overzicht met alle activiteiten in het Domelajaar 2019-2020.

DE KRACHT VAN DE OVERTUIGING

De betekenis van Domela Nieuwenhuis voor de anarchistische beweging in Nederland

Arie Hazekamp

Het is meestal de socialistische periode van Domela Nieuwenhuis die voor het voetlicht wordt gebracht en waar zijn politieke betekenis aan wordt ontleend. Terecht. Vaak blijven zijn twintig jaren die hij als anarchist actief was, onderbelicht. Ook in de meest recente biografie die over hem verscheen, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een romantische revolutionair *van Jan Willem Stutje uit 2012, is dit het geval. Niet zelden wordt deze laatste fase in zijn (politieke) leven afgedaan als een periode van geringe invloed en betekenis. Dit roept de vraag op welke betekenis Domela heeft gehad in zijn anarchistische periode en de rol die hij heeft gespeeld in de toenmalige anarchistische beweging.*

VRIJ SOCIALISME

Domela Nieuwenhuis was als socialist actief in de Sociaal-Democratische Bond en nadat deze organisatie werd verboden in 1894, de Socialistenbond. De overgang van Domela naar het anarchisme wordt gemarkeerd met de uitgave van zijn krant *De Vrije Socialist* in april 1898, die twee maal per week verscheen. De meeste leden uit de Socialistenbond volgden hem in zijn stap richting het anarchisme. De oplage van *De Vrije Socialist* met drieduizend abonnees weerspiegelde dit.[1] In plaats van een landelijke Socialistenbond met plaatselijke afdelingen pleitte hij nu voor 'groepenanarchisme'. Op plaatselijk niveau zouden alle revolutionairen zich in een Vrije Groep dienen te verenigen. Domela noemde deze groepen de 'Gideonsbenden van het anarchisme'. Deze lokale groepen moesten zich volledig inzetten om propaganda te maken voor de beginselen van het vrije socialisme, waarin het 'zelfdoen' van de arbeiders centraal stond. Daarmee sloot Domela aan bij organisatieopvattingen, die in Nederlandse anarchistische kring gedurende de jaren negentig al gepropageerd waren. Het ging om 'vrije groepering' oftewel om vrijwillige samenwerking op basis van een bewuste en vrijwillige keuze. De grondslag van deze groepen was gebaseerd op de beginselverklaring van de Amsterdamse groep uit maart 1898.[2] De maatschappelijke verhoudingen konden alleen door een sociale revolutie veranderd worden. De te voeren revolutionaire strijd was een economische en geen politieke strijd, zoals de SDAP die voorstond.

Rond 1900 waren er ruim honderd van dergelijke groepen in Nederland, vaak voormalige afdelingen van de Socialistenbond. In de periode voor de Eerste Wereldoorlog waren veel van deze vrije socialisten vertrouwenspersonen in de lokale arbeidersgemeenschap waar ze deel van uitmaakten. Ze waren meestal de organisatoren en de woordvoerders van en bij protest- en stakingsacties, de sprekers en voorzitters tijdens bijeenkomsten, en de propagandisten die met de geschriften in hun directe omgeving colporteerden. Zij waren sterke persoonlijkheden en vaak getalenteerd. Als bindmiddel fungeerden de diverse anarchistische bladen, die ook regionaal verschenen daar waar de beweging wortel had geschoten. Deze kranten en andere publicaties vormden de middelen waarmee het vrije socialisme tot in de kleinste plaatsen werd gepropageerd.[3]

Het was een beweging waarvan de leden onderling erg solidair waren en elkaar steunden in tegenspoed, al had men weinig te geven. Een beweging van en door arbeiders en kleine zelfstandigen. Intellectuelen of heren en dames uit de hogere standen speelden er nauwelijks een rol van betekenis. Zeker, het was een voortzetting van de praktijk in de oude socialistische beweging, maar ze was authentiek en in de kern constructief van karakter, ondanks alle tegenwerking en maatschappelijke misère. Deze vrije socialisten namen de verantwoordelijkheid op tot zelfontwikkeling, die Domela hen voorhield.

DEELTERREINEN

Vrije socialisten waren tevens actief in tal van andere organisaties, die veelal werkzaam waren op een bepaald specifiek sociaal terrein. De bezwaren die gewoonlijk door Domela ingebracht werden tegen landelijke organisaties van anarchisten, golden voor deze organisaties merkwaardig genoeg niet of in veel mindere mate. Domela stelde veelal de norm wat wel of juist niet door de beugel kon. Organisaties waarvan ook niet-anarchisten lid konden worden en die zich richtten op een bepaalde maatschappelijke problematiek, konden op zijn instemming rekenen. Zo ontstonden rond 1900 een aantal organisaties waarin vrije socialisten een dominante rol vervulden en zelfs sleutelposities innamen. Dit gold voor het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), de eerste Nederlandse vakcentrale, de Algemene Nederlandse Geheelonthouders Bond (ANGOB), de vereniging Gemeenschappelijk Grond Bezit (GGB) waarin bedrijven in zelfbeheer samenwerkten en de Internationale Antimilitaristische Vereeniging (IAMV). In de al veel eerder opgerichte vrijdenkersvereniging De Dageraad speelden anarchisten gaandeweg eveneens een vooraanstaande rol. Voorts waren er andere terreinen waarop anarchisten georganiseerd actief waren, zoals het vegetarisme, de geboortebeperking, het onderwijs en de vivisectie.[4]

Deze ontwikkeling van toenemende activiteit in allerlei deelorganisaties was het gevolg van voortgaande discussies en opvattingen, die zich langzamerhand uitkristalliseerden. Door de economische opbloei vervloog na 1900 het perspectief op een aanstaande sociale revolutie. Andere groepen organiseerden zich langs andere lijnen, de verzuiling deed zijn intrede. De anarchisten in Nederland kozen voor het opzetten en versterken van organisaties op maatschappelijke deelterreinen, die hen nauw aan het hart lagen. Het betrof organisaties die toegankelijk waren voor iedereen, ongeacht geloof of (politieke) overtuiging en die juist niet op de leest van de verzuiling waren geschoeid.

DE IAMV

Het sterkst was de invloed van Domela op het terrein van het antimilitarisme, dat juist in de Nederlandse beweging het belangrijkste strijdterrein was van de anarchistische arbeidersbeweging. Afgezien van oprechte afschuw van de gruwelen en de misdadigheid van een oorlog, speelde mee dat het leger werd

ingezet tegen de arbeiders in tijden van staking en oproer. De grote algemene spoorwegstaking in april 1903 leidde alleen al in Amsterdam tot de inzet van vijfendertigduizend militairen.

Op de internationale socialistische congressen in 1891 (Brussel) en 1893 (Zurich) diende Domela antimilitaristische resoluties in. In die van Brussel werd verklaard 'dat de socialisten van alle landen de oorlogsverklaring zullen beantwoorden met een beroep op het volk om de algemeene werkstaking te proclameren.' De resolutie van Zurich ging verder: naast een algemene staking moest een militaire staking gepropageerd worden met als doel het omverwerpen van de bestaande maatschappelijke orde. De moties werden beide malen niet aangenomen.

Hij maakte zich sterk voor een internationaal antimilitaristisch congres, dat in 1904 in Nederland werd gehouden en waar de Internationale Antimilitaristische Vereeniging (IAMV) werd opgericht. De leuze 'Geen man en geen cent voor het militarisme' keerde zich tegen de oorlog, die beantwoord moest worden met (internationale) massale dienstweigering en de algemene werkstaking, precies zoals Domela het in Zurich had verwoord.

'Indië los van Holland' en 'Wij strijden voor een maatschappij, waarin voor ruw geweld geen plaats meer is' waren andere leuzen die duidelijk maakten waar de IAMV voor stond. Geweldloos was de IAMV aanvankelijk niet omdat 'in den strijd der klassen niet immer de geweldsdaad is te ontwijken, noch af te keuren'.

De IAMV telde in 1908 zo'n duizend leden. De meer organisatorisch ingestelde vrije socialisten vonden er hun werkterrein. De vereniging ontwikkelde een enorme propagandistische activiteit. Haar maandblad *De Wapens Neder* kende een oplage van zes- tot zevenduizend exemplaren. Gedurende de Eerste Wereldoorlog steeg die naar achttienduizend en zelfs drieëndertigduizend stuks. De jaarlijkse Soldatenalmanak voor militairen die vanaf 1905 verscheen kende een oplage van vijfduizend tot tienduizend exemplaren. Manifesten en vlugschriften werden per tienduizenden verspreid, waarbij de teller meermalen de honderdduizend stuks passeerde. Ter gelegenheid van de opening van het Vredespaleis in Den Haag werd een door vijfduizend bezoekers bijgewoonde meeting gehouden, waar Domela Nieuwenhuis de gedenkwaardige uitspraak deed: 'Het Vredespaleis is geopend, nu kan de oorlog beginnen.'

Tijdens de Eerste Wereldoorlog weigerden vanaf 1915 opgeroepen dienstplichtigen hun militaire dienstplicht. Vanuit de IAMV werden zij krachtig ondersteund. Onder de vele honderden dienstweigeraars waren die van anarchistische huize de meest talrijke groep. De dienstweigeraarsbeweging die hieruit ontstond bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog actief. Ook hierin traden anarchisten het meest op de voorgrond. De beroering rond de hongerstaking van de anarchistische dienstweigeraar Herman Groenendaal (1921) leidde indirect tot de dienstweigeraarswet in 1923. Anarchistische jongeren deden echter door hun afwijzing van de staat geen beroep op deze wet.

INSPIRATOR

Dat deze arbeiders en jongens de moed hadden de toorn van de militaire autoriteiten te weerstaan en bereid waren als dienstweigeraar hun onheuse bejege-

ning in de gevangenis te doorstaan, was precies wat Domela Nieuwenhuis had beoogd. Hij inspireerde deze jonge mannen tot een antimilitaristische overtuiging, waarvan ze vervolgens bereid waren de consequentie te aanvaarden. Dit lijkt me de belangrijkste rol die Domela heeft vervuld in de Nederlandse anarchistische beweging. Deze rol als inspirator vervulde hij niet alleen op antimilitaristisch terrein, maar met name ook op het gebied van het vrijdenken (tegen de macht van de kerken) en de geheelonthouding. 'Drinkende arbeiders denken niet en denkende arbeiders drinken niet' was een leuze van Domela, die vooral in Nederland weerklank vond. De afkeur van alcohol was veel minder sterk, zo niet afwezig in de zusterbewegingen in de ons omringende landen.

Van een rol als organisator van maatschappelijk verzet zag hij in zijn anarchistische periode bewust af. Hij vond het als anarchist principieel onjuist hierin een leidende rol te vervullen. Gezagsposities waren namelijk uit den boze. Deze lijn handhaafde Domela vrij consequent. Het was ook de belangrijkste anarchistische kritiek op de SDAP, namelijk dat zij de arbeiders afhield van zelf-handelen en zelfontwikkeling. De bestuurders van de partij wierpen zich op als bemiddelaars en belangenbehartigers en hielden zo de arbeiders slaafs en afhankelijk. In het vrije socialisme van Domela bleven de socialistische principes gehandhaafd, terwijl de SDAP ter wille van het verkrijgen van macht en invloed bereid was water bij de wijn te doen.

De betekenis van Domela was groter dan die van de 'verlosser', die de Friezen in hem zagen. Zeker, de arbeiders dienden zichzelf te bevrijden van hun ketenen, maar hij deed een sterk beroep op hen hun lot in eigen hand te nemen. Hij vervulde de rol van pedagoog en achtte het mogelijk dat de arbeiders zich persoonlijk ontwikkelden tot zelfstandige mensen, die een waarachtig en zinvol leven zouden leiden. Een leven waarin het niet alleen ging om de verbetering van materiële omstandigheden: het ging om brood en vrijheid.

Dit 'zelfdoen' stelde hoge eisen aan de arbeiders, maar de beweging schiep ook zelf de voorwaarden om de persoonlijke ontwikkeling te stimuleren. De vorming van plaatselijke bibliotheken, de talrijke cursusbijeenkomsten, het gehele culturele, lokale leven van zangverenigingen, toneelclubs, declamatie (voordrachtskunst), en muziekgezelschappen en -korpsen boden hiertoe gelegenheid en droegen tevens bij aan het propageren

van het vrije socialisme. In veel plaatsen waar vrije socialisten actief waren, werd het sociaal-culturele leven mede door hen ingevuld en bepaald.
Deze rol van inspirator vervulde Domela ook voor socialisten buiten de eigen kring van vrije socialisten. Zij zagen een man die de arbeiders de weg had gewezen en die daarin niet zijn eigen belangen voorop stelde. Er was geen sprake van partijbelang en er speelden geen persoonlijke, materiële belangen bij zijn publieke optreden (in tegenstelling tot de carrièresocialisten in de SDAP). Hij stond voor zijn opvattingen ondanks alle maatschappelijke tegenstand en tegenslagen in zijn persoonlijke leven. Hij brak met het maatschappelijk milieu waarin hij verkeerde (en vice versa). Zijn persoonlijk vermogen was dusdanig verdampt, dat de arbeiders in zijn laatste levensjaren moesten bijspringen om in zijn levensonderhoud te voorzien. En zij waren het, die met dubbeltjes en kwartjes het geld bijeen brachten, waarmee zijn standbeeld in Amsterdam in 1931 werd betaald.[5]

De betekenis van Domela voor de anarchistische beweging is groot geweest. Het Nederlandse anarchisme was als sociale beweging op een breed terrein werkzaam. De koers van de beweging en de maatschappelijke terreinen waarop ze actief was, werden sterk door hem bepaald. Hij inspireerde eveneens in zijn anarchistische periode duizenden arbeiders, ook buiten de directe kring van vrije socialisten, tot zelfrespect, zelfontwikkeling en sociale actie.

NOTEN

(1) *Recht voor Allen*, 24-8-1899. – (2) *Recht voor Allen*, 20-3-1898; zie ook *de AS*, nr. 87, p. 40; Critici in *Recht voor Allen* wezen er op dat deze verklaring verdacht veel leek op die van de Sociaal-Democratische Bond (SDB). – (3) In de drie noordelijke provincies verscheen *De Arbeider* (1892-1940), in Twente *Recht door Zee* (1891-1923), in Zeeland en Westelijk-Brabant *De Toekomst* (1893-1923). Dit waren de belangrijkste en langst verschijnende regionale anarchistische bladen. – (4) Van de in 1894 opgerichte Vegetariërsbond waren diverse anarchisten lid, zoals de invloedrijke Groningse propagandist Hendrik Kaspers, die in Groningen in 1903 vanuit de vrijsocialistische beweging een afdeling van de Bond oprichtte. De Nieuw-Malthusiaanse Bond (1881-1940) verstrekte voorbehoedsmiddelen. Aan de verspreiding hiervan werkten anarchisten mee. De Bond voor Libertair Onderwijs (1903-1907) en vanaf 1911 de sectie Holland van de Internationale Bond van Rationalistische Opvoeding trachtte libertaire scholen op te richten, wat in diverse plaatsen en steden (Amsterdam, Den Haag) tot ontspanningsscholen leidde, een soort anarchistische zondagsscholen. De christenanarchist Felix Ortt behoorde in 1897 tot de oprichters van de Nederlandschen Bond ter Bestrijding der Vivisectie. – (5) Het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds werd in juli 1914 opgericht door Abraham Reens en Sam Coltof om hem een onbezorgde oude dag te bezorgen. Na zijn dood werd zijn weduwe financieel ondersteund. Ook de studie van zijn zoon César Domela werd door dit fonds betaald. Het Comité F. Domela Nieuwenhuis Monument-Fonds zorgde in de periode 1928-1931 voor het realisatie van het standbeeld van Domela in Amsterdam.

BRONNEN

Diverse nummers van *De Arbeider*.
Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist: gedenkschriften*, Amsterdam 1910.
Greet Heijmans en Annelies Koster, *De IAMV van 1904 tot 1921, Geschiedenis van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging*, Zwolle 1984.
Albert de Jong, *Het Revolutionaire Anti-Militarisme in Nederland*, in: Dr. J. de Graaf (e.a.) (red.), *Handboek voor de vredesbeweging, De radicaal-pacifistische stromingen*, Den Haag 1954.
Socialistische Almanak, jaarlijks terugkerende uitgave van de Vrije Socialistische Vereeniging Amsterdam 1898-1915, (Amsterdam 1898-1915).
Wat de Roode Internationale wil, Beginselverklaring (Doel en middelen) van de IAMV, 2e druk, z.p., z.j.

DE INVLOED VAN FERDINAND DOMELA NIEUWENHUIS ALS PERSOON

Jaap van der Laan

Wat was Domela voor persoon en waarom kreeg hij zo'n grote aanhang? Die vraag is niet makkelijk te beantwoorden. Ik probeer in het onderstaande een aantal positieve en minder positieve karakteristieken van Domela weer te geven. De biografieën van Domela schetsen zijn persoon wel maar geheel bevredigend worden ze niet. De laatste, die van Jan Willem Stutje geeft wel de meest uitgebreide schets. Jammer dat deze laatste gebukt gaat onder te snelle conclusies, bijvoorbeeld over Domela's vermeende antisemitisme. Uit wat anderen over hem schreven en wat hijzelf op papier zette kun je verder ook het een en ander opmaken.

Zeker is dat de socialistische beweging zeer veel aan hem te danken heeft. Niet voor niets stond op de banier van de Anarchistische Federatie bij zijn uitvaart 'Den makker die de massa uit doodsche slaafschheid heeft gewekt'. Zonder Domela had Nederland er heel anders uitgezien. Hij was door zijn onvermoeibare propaganda de vader van het Nederlandse socialisme en anarchisme. Zonder socialistische beweging hadden we nu geen verzorgingsstaat, minder tolerantie en meer gezagsgetrouwheid en militarisme. En zo kun je nog wel meer noemen.

VIER EIGENSCHAPPEN

Interessant is wat Vliegen over Domela schrijft.[1] (Vliegen was een typograaf die in de Sociaal Democratische Bond nauw met Domela samenwerkte en hem bij afwezigheid verving als redacteur van *Recht voor Allen*, maar die later parlementair werd, een van de oprichters van de SDAP en daarmee een politiek tegenstander.) '… (dat) zelden iemand zooveel eigenschappen in zich vereenigde om op de groote massa der Nederlanders invloed uit te oefenen als Domela Nieuwenhuis.' Hij noemt dan zijn uiterlijk, zijn zelfbeheersing en zijn uithoudingsvermogen.
Vliegen beschrijft hem als een apostel met een boven allen uitstekende en aandachttrekkende Jezuskop met een niet-alledaagse lange slanke gestalte die een indruk van kracht en zachtheid tegelijk wekt. Een indruk versterkt door de klank van zijn stem, een eigenaardig sympathiek timbre, zacht klinkend maar toch tot in elke hoek van de grootste zaal te verstaan. Daarbij dwepers-ogen, extatisch bij de blijde boodschap van een nieuwe wereld waardoor alle luisteraars aan zijn lippen hangen.
Domela moet een enorm charisma gehad hebben, dat kun je opmaken uit de massale huldiging na zijn vrijlating uit de gevangenis (het martelaarschap zal hier zeker bijgedragen hebben) en uit de enorme belangstelling bij zijn uitvaart in Amsterdam. Bij zijn overlijden schreef het *Handelsblad* dat hij geliefd was bij duizenden en gehaat door tienduizenden.
Vliegen zag nooit bij iemand een dergelijke mate van zelfbeheersing als bij Domela. Aan zijn gezicht was niets af te

lezen, niet onder de toejuichingen of bij de aan verafgoding grenzende toespraken van aanhangers en al evenmin wanneer hij tussen een opgehitste menigte doorstapte en hij nauwelijks door de paar aanhangers en de politie uit de handen van de massa gehouden kon worden. Hij ging met ieder op dezelfde, wat afstandelijke, manier om.

Als derde punt zijn uithoudingsvermogen. Vanaf de eerste jaren rond 1879 hield hij een enorm aantal spreekbeurten in het hele land, in het begin met nauwelijks publiek en pas later voor volle zalen. Hij schreef onvermoeibaar brochures, boeken en in zijn kranten, eerst in *Recht voor Allen* en later in *De Vrije Socialist*. Hij leefde een leven vol strijd, verlaten door allen uit de klasse waarin hij geboren werd. Domela werd onterecht veroordeeld tot gevangenisstraf wegens majesteitsschennis en door alle Kamerleden genegeerd toen hij in de Kamer gekozen was. Zijn optreden in de Kamer had een grote propagandistische waarde, zijn redes werden in *Recht voor Allen* en in *De Klok* afgedrukt en veel gelezen. Zijn voorstellen waren voor de Kamer te vooruitstrevend en werden genegeerd of afgestemd en pas veel later kwamen zijn onderwerpen opnieuw op de rol.

Natuurlijk heeft Vliegen als parlementair socialist de nodige kritiek op Domela´s keuze voor het anarchisme. Hij noemt bij die kritiek nog een vierde eigenschap, ‘Nieuwenhuis is op en top een stijfkop... Een politiek leider moet een zekere plooibaarheid bezitten, moet bij veranderde omstandigheden zijn taktiek weten te wijzigen… Dat nu heeft Domela nooit gekund.’ Dat tactisch optreden, marchanderen, is nu juist wat Domela de SDAP verweet, schipperen met je overtuiging om op andere punten voordeel te behalen.

Wat Vliegen beschrijft over zijn uiterlijk en hoe dat bijdroeg aan zijn populariteit zal zeker juist zijn, al moet ook zijn propaganda voor het socialisme bij de erbarmelijke omstandigheden van de arbeiders aangesproken hebben. Domela begon ook zijn optreden in een periode dat de arbeidersbeweging van de grond kwam. Zijn strijd voor het algemeen kiesrecht zal nauw aangesloten hebben bij een algemeen gevoeld onrecht over de kiescensus waarbij alleen de rijken kiesrecht hadden. En tenslotte zullen velen hem gevolgd zijn toen hij koos voor het anarchisme. Ook het feit dat hij uit het patriciaat kwam en de kant van de arbeiders koos zal aan zijn populariteit bijgedragen hebben.

AUTOBIOGRAFIE

Zijn autobiografie *Van Christen tot anarchist (vCtA)* laat niet veel van de persoon zelf zien. Een enkele passage toont zijn emotie. Bijvoorbeeld als hij 34 jaar na dato schrijft dat hij het verdriet nauwelijks kan beschrijven dat het overlijden in het kraambed van zijn eerste vrouw Johanna in 1872, bij de bevalling van hun tweede zoontje Theodoor, nog bij hem oproept. Uit zijn brieven in de twee jaar na haar overlijden aan zijn familie kun je deze emoties echter duidelijk lezen.[2] In 1874 hertrouwt hij met Johanna Verhagen. Zij overlijdt bij de geboorte van zijn tweede dochtertje Louise in 1877. Dit komt terloops ter sprake in *vCtA* als hij vertelt voor de derde maal getrouwd te zijn en wel met Johanna Schingen Hagen.[3]

Als hij in *vCtA* schrijft over het overlijden van zijn dochtertje Annie, in 1899, aan vermoedelijk meningitis, voel je ook iets van de emotie als hij opmerkt dat hij eroverheen komt door hard te werken.

De dood van zijn tweede dochter Louise aan tuberculose (in 1902) wordt in *vCtA* amper gemeld, al schreef hij er destijds wel over.[4] Het lijkt of de gerechtelijke moord op de martelaren van Chicago in 1887 en die op zijn vriend Francisco Ferrer in 1909 net zoveel emoties oproepen als het overlijden van zijn vrouwen en kinderen. Onder de zelfbeheersing die Vliegen zo kenmerkend vindt, gaat een uiterst emotioneel karakter schuil.

In het begin van zijn gedenkschriften schrijft hij: ‘Mijn slotsom van het leven is dat in de arbeid alles te vinden is wat een mens behoeft tot troost, zelfs in de treurigste omstandigheden van het leven.’ En aan het einde: ‘In alle opzichten ben ik [in mijn leven] zwaar getroffen, ook in mijn huiselijk leven, maar de vaste gedachte dat ik een taak, een roeping had te vervullen, bezielde mij telkens met de nodige kracht.’

Natuurlijk is het Domela’s recht te zwijgen over zijn persoonlijk leven. Dat zwijgen, evenals zijn schijnbare onaangedaanheid, past ook bij zijn achtergrond en opvoeding als gegoed burger. Bert Altena stelt echter in zijn inleiding bij de heruitgave van *vCtA* dat hierdoor soms ook een verkeerd beeld opgeroepen kan worden.[5] Als voorbeeld noemt hij de beschrijving door Domela van de wijze waarop hij en zijn medewerker Croll in 1889-1890 uit elkaar zijn gegaan. Domela noemt alleen de volgens hem niet bestaande politieke meningsverschillen die door Croll zijn opgeworpen en verzwijgt dat de verhouding met Cato Vernée-Schuitemaker een rol hierin speelde. Domela had met Cato een nog steeds niet geheel opgehelderde verhouding.[6] Dat uiteengaan zal Domela dus minder verwonderd hebben dan hij doet voorkomen in zijn gedenkschriften.

Opmerkelijk is verder dat Domela het ontsporen van vriendschappen zoals met Croll, maar ook met Henri van Kol, steeds wijt aan beïnvloeding door derden. Aan hemzelf heeft het nooit gelegen dat vrienden vijanden werden. In deze beide gevallen wees hij op karaktertrekken van de anderen en presenteerde het conflict als uitsluitend politiek van aard. Of hij reduceert bij anderen het geschil tot een financieel probleem.

Als Domela eenmaal de weg van het anarchisme heeft ingeslagen en ondertussen parlementaire socialisten de Sociaal Democratische Arbeiderspartij hebben opgericht heeft hij veel kritiek op de SDAP, de studenten-, dominees- en advocatenpartij. Dat is vanuit zijn antiparlementaire standpunt natuurlijk begrijpelijk, maar de karakterisering van de leiders en oprichters van de SDAP doet wel wat ergerlijk aan omdat het vooral kritiek op de persoon inhoudt. Zo schildert hij Troelstra af als geldwolf wanneer deze bij *Recht voor Allen* wil komen werken mits hij duizend gulden traktement per jaar krijgt.

Hier lijkt Domela niet te kunnen begrijpen dat bepaalde socialisten, die het eerst met hem eens waren, andere ideeen hebben gekregen . Bijvoorbeeld over wat zijns inziens zonneklaar is, namelijk dat de parlementaire weg een doodlopend spoor is. Het is duidelijk dat hij zich maar moeilijk kon verplaatsen in iemand anders. Domela kon dan wel van mening veranderen – al ziet hij zelf daarin veeleer een continue ontwikkeling – zijn mening was wel altijd de juiste.

CONSEQUENTIES

Een ander punt is het trekken van de uiterste consequentie uit zijn overtuiging.

Hij ontwikkelt zich tot vrijdenker en verlaat de kansel. Als hij bemerkt dat in het parlement geen resultaten te boeken zijn wordt hij van revolutionair socialist anarchist. De ellende die de drank onder de arbeiders teweegbrengt, bracht hem ertoe geheelonthouder te worden. Hij wordt vegetariër om gezondheidsredenen, al lijkt ook mee te spelen dat soberheid geboden is als arbeiders van hun hongerloon niet fatsoenlijk kunnen eten. Dit ascetische is een bijzonder kenmerk van Domela als hij eenmaal socialist is. Het lijkt alsof hij niet van de goede dingen van het leven kan genieten omdat hij om zich heen zoveel ellende ziet. Je vraagt je af of hij ondanks zijn vrijdenken niet toch het protestantse denken in schuld en zonde met zich mee is blijven dragen.

Niet verbazend is dat een plooibare opstelling niet mogelijk is, zoals Vliegen van een politicus verwacht. En logisch is dan ook zijn serieuze houding; van Domela wordt verteld dat zijn vriend Alexander Cohen de enige was die hem aan het lachen kon brengen. En Albert de Jong, die een grote bewondering voor Domela had, zei dat je voor iemand als Rudolf Rocker een warme vriendschap kon voelen maar dat Domela vooral ontzag inboezemde.

Dat Domela een enorme werkzaamheid ontplooide blijkt duidelijk uit zijn gedenkschriften. Hij beschrijft hoe hij samen met Christiaan Cornelissen *Recht voor Allen* volschrijft – de zetters rukken de net geschreven stukken bijna uit hun handen want de krant moet verschijnen – en beiden hebben daarnaast nog een druk programma van spreekbeurten door het hele land.

ORGANISATIE

Toch zijn er ook punten bij Domela die controversieel zijn. Hij pleitte voor organisatie in lokale vrije groepen in Nederland maar stond afwijzend tegenover een landelijke anarchistische organisatie. Organisatie moest vrijwillig en tijdelijk zijn, en niet verplichtend. Zijn houding tegenover de revolutionaire vakorganisatie het NAS lijkt dubbelzinnig, een propagandist voor het NAS is hij niet geweest, al vond hij wel dat arbeiders zichzelf moesten organiseren. Die overtuiging en zijn eraan vasthouden dat hij niet samen met de SDAP in één organisatie wilde plaatsnemen speelde een belangrijke rol bij zijn houding bij de grote stakingen in 1903. Uiteindelijk werden deze verloren, naar het lijkt doordat de SDAP-leiding geen revolutionaire stakingen wilde. Het lijkt ook waarschijnlijk dat de afloop geheel anders was geweest als Domela zich over zijn afkeer van de SDAP had heen gezet en zich duidelijk voor een algemene staking uitgesproken zou hebben. Hij wilde destijds niet in openbaar debat met Troelstra en niet zelf plaatsnemen in het Comité van Verweer dat de staking leidde. Als de Amsterdamse gemeentearbeiders hem advies vragen of ze in staking moeten gaan, bespreekt hij de voors en tegens zonder op revolutie aan te dringen. Bakoenins pleidooi voor een geheim genootschap die de revolutie in anarchistische zin moet sturen zonder de leiding te nemen, lijkt niet aan Domela besteed.[7] In *vCtA* heeft hij veel kritiek op de rol van de SDAP-ers in 1903, bijvoorbeeld op de bovengenoemde Vliegen, maar enige zelfreflectie ontbreekt.

Domela's opvattingen over anarchistische organisatie lijken sterk bepaald door zijn persoonlijke ervaringen. In Nederland met de SDB/Socialistenbond, maar ook met de hier jaarlijks terugkerende discussies over al dan niet bewandelen van de parlementaire weg en de vraag wat hij in het parlement moest doen. Daarnaast speelden zijn negatieve ervaringen met de Duitse socialisten een rol. Hij zag daar steeds meer een verwatering van principes. Bij de socialisten ziet hij 'een streven naar één grote partij en niets was onaangenamer dan de zich telkens openbarende meningsverschillen.' Hij bepleit het grote voordeel van verscheidenheid. Hij zegt dat de één zich beroept op Proudhon, de ander op Marx, de derde op Bakoenin, de vierde op Tolstoj, en stelt dan: 'Schaadt dit aan de vooruitgang der ideeën? Juist niet, want het brengt tot vergelijkingen, dus tot denken. Niets werkt nadeliger dan het streven naar het grote eenheidsfeest.'

Hier ligt de grond voor zijn afkeer van een organisatie van anarchisten met moties, besluiten en resoluties. Bij verenigingen met een concreet en direct doel – NAS, IAMV, vrijdenkers, vegetariërs – ligt dat anders. Geheel consequent is dat niet, ook in die doelgerichte organisaties heb je te maken met richtingstrijd en resoluties, en ook in de door Domela bepleite plaatselijke groepen speelt het een rol.

Wat de internationale congressen betreft, is hij volstrekt tegenstrijdig. In 1900 is er een congres in Parijs georganiseerd. Het werd verboden maar ging illegaal toch door. Domela doet er volop aan mee, schrijft één van de rapporten en spreekt er enthousiast over in *vCtA*. In 1907 doet hij alles om een zelfde soort congres – deels met dezelfde organisatoren – te saboteren. Juist op deze congressen was en is de uitwisseling van ideeën en ervaringen veel belangrijker dan de eensgezindheid. In geen van de biografieën over Domela wordt ingegaan op de tegenstelling tussen Domela's houding in 1900 en 1907.

DOMINEES-ANARCHISME

Domela's individualistisch getinte dominees-anarchisme heeft de anarchistische beweging in Nederland destijds groot gemaakt, waarbij een belangrijke rol speelde dat hij aansloot bij het protestantse idee dat ieder mens voor zichzelf verantwoordelijk moet zijn. Dit stond echter ook het ontstaan van een collectivistisch gerichte anarchistische beweging en vakbond in de weg. Een dergelijke beweging had ook een rem kunnen zijn voor teveel persoonsverheerlijking, zoals die Domela ten deel viel. De pogingen om tot een landelijke organisatie van anarchisten te komen, bijvoorbeeld de Federatie van Vrijheidslievende Communisten in 1904 en de Federatie van Sociaal Anarchisten in 1909, werden door hem op onaangename wijze afgedaan. Hier werkte Domela's invloed op organisatievorming tegen. Veel vrije socialisten hielden ook na zijn dood vast aan Domela's anarchisme: een anarchisme wat hij sociaal-anarchisme noemde maar wat sterk individualistisch gekleurd is.
Ondanks de kanttekeningen die bij Domela als persoon en socialistisch voorman zijn te plaatsen, is de conclusie dat zijn persoonlijke kenmerken, zijn uiterlijk, zijn zelfbeheersing, zijn werkkracht en zijn vasthoudendheid inzake zijn ideeën hem gemaakt hebben tot de centrale persoonlijkheid in de opkomst van het socialisme en anarchisme in Nederland.
Met dank aan Rudolf de Jong en Arie Hazekamp.

NOTEN

(1) W.H. Vliegen *De Dageraad der Volksbevrijding*. Amsterdam, Van Looij, 1905. – (2) Bert Altena, m.m.v Rudolf de Jong, *'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder'. De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 1846-1932,* Amsterdam, FDNfonds,1997. – (3) Ook zij overleed aan kraamvrouwenkoorts in het kraambed, net als de andere twee Johanna's.– (4) F. Domela Nieuwenhuis, 'De kuur van pastor Felke te Repelen', *Vegetarische Bode* II/1902, 587-589. – (5) F. Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist. Gedenkschriften.* Utrecht, Kelderuitgeverij 2019. – (6) Zie voor deze verhouding ook de biografie van Jan Willem Stutje *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair.* Antwerpen/Gent, Houtekiet, AMSAB, Amsterdam, Atlas, 2012. – (7) Bakoenin schrijft: Het is noodzakelijk dat de anarchie, de opstand van alle lokale hartstochten, het ontwaken van het spontane leven, overal zeer groot is opdat de revolutie levend, waarachtig en machtig is en blijft. De politieke revolutionairen, voorstanders van de openlijke dictatuur, suggereren na de eerste overwinning het kalmeren der hartstochten, orde, vertrouwen en onderwerping aan de revolutionair gevestigde machten. Op deze wijze herstellen zij de staat. Wij zullen daarentegen alle hartstochten moeten voeden, aanwakkeren, ontketenen, wij zullen de anarchie moeten oproepen; als onzichtbare loodsen in de storm die het volk ontketent heeft, moeten wij hen niet door een zichtbare macht leiden, maar door de collectieve dictatuur van alle leden van de Alliantie. In: Michael Bakoenin *Over anarchisme, staat en diktatuur*. Samenst. Arthur Lehning, Boucher, Den Haag, 1970.

HET SOCIALISME IN GEVAAR

Thom Holterman

Er vinden in onze tijd vreemde dingen plaats als het om democratie gaat. Een oppositieleider roept zich uit als interim-president (Venezuela) en krijgt de Amerikaanse president Trump achter zich aan. Als schoothondjes volgt een aantal landen hem, waaronder Nederland. Trump zelf roept in eigen land (USA) de 'uitzonderingsstaat' uit, om langs die weg de mogelijkheid te hebben buiten het parlement om zijn zin door te drijven (financiering bouw Mexicaanse muur). En die lui beroepen zich tegelijk op 'de democratie' terwijl er geen democratie aan te pas komt, wel willekeur van een dictator.
De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken (Stef Blok) maakt voor Venezuela even uit dat 'president Nicolas Maduro niet gekozen is op de manier die wij in een democratie verwachten'. De oplossing voor de problemen in Venezuela, aldus diezelfde minister '…ligt vooral in democratische verkiezingen'. Wie is dat manneke dan wel? Hoe ondemocratisch gaat het kortom in al de genoemde landen toe, want in al die landen zijn de problemen zo omvangrijk dat grote aantallen gewone mensen zich keren tegen hen, die zeggen hun leiders te zijn.

STRIJD EN ONRECHT

Waren er vroeger geen problemen rond de invulling van 'democratie'? Zeker wel. Als in 1897 Ferdinand Domela Nieuwenhuis aangeeft dat het socialisme in gevaar is, dan wijdt hij dat aan de sociaaldemocratie die zich binnen het parlementarisme verkoopt aan de vijand. Hieronder een korte samenvatting van Domela's – actuele – zienswijze.
Met een citaat van Multatuli geeft Domela messcherp aan waaraan hij dacht bij 'eeuwenlang strijd en onrecht': 'Na achttien eeuwen godsdiensterij, na vier à vijf eeuwen ridderschap en adel, nu ten laatste in de handen van bankiers te vallen – onze vooruitgang is van zonderlinge aard.' Meer dan een eeuw nadat dit citaat gebruikt is, valt de maatschappij nog steeds in de handen van bankiers en van patsers zoals hierboven kort genoemd.
De overtuiging van Domela krijgt daarmee een zekere tijdloosheid waar hij een gezegde herhaalt: 'de staatslieden staan *redeloos*, de mannen van de wetenschap *radeloos* en te midden daarvan gaat het volk *reddeloos* te gronde, als …' Als het niet zijn eigen zaken buiten die bankiers en patsers om ter hand neemt, luidt zijn devies. Het volk moet niet accepteren dat zijn macht wordt gestolen door wie dan ook, de overheid, politieke partijen of bankiers.
Maar de grote sociaaldemocratische politieke partijen denken daar anders over. Daarom schrijft Domela het boek *Le socialisme en danger*, dat alleen in het Frans is verschenen (1897, met een voorwoord van Élisée Reclus). In 1900 publiceert hij nog *De ineenstorting van het marxisme*, in een supplement van het tijdschrift *Humanité nouvelle*.

ANTIPARLEMENTARISME

Waarom en hoe is het socialisme in gevaar? Waarom kiezen Domela en anarcho-socialistische kringen voor het antiparlementarisme? De grondslag voor het antwoord op deze vraag is de liber-

taire constante dat 'de bevrijding van overheersing moet gebeuren door de overheersten zelf.' Het is ongetwijfeld mogelijk de belangen van de arbeidersklasse te verdedigen, maar zijn bevrijding moet het werk van de arbeiders zelf zijn. Voorkomen moet worden, dat de externe bevrijder (een politieke partij, een 'voorhoede'-groepering) de nieuwe onderdrukker wordt.
Zo was de georganiseerde sociaaldemocratie aanvankelijk een revolutionaire beweging. Domela laat dat in zijn *Socialisme in gevaar* zien met Wilhelm Liebknecht als voorbeeld. Hij noemt hem 'de dappere proletarische vertegenwoordiger van voorheen', maar hij ontpopt zich uiteindelijk als 'de advocaat van de hedendaagse middenklasse.' Zodra iemand op het pad van het parlementarisme komt, wordt het idee van de sociale revolutie verlaten, uit angst stemmen te verliezen.
Domela heeft zelf deze gang van zaken voldoende meegemaakt. Zijn denken over dit onderwerp is een mengsel van eigen observaties en ervaringen, naast gesprekken met een aantal Duitse sociaaldemocraten van zijn tijd. Zo weet hij dat het parlement *geen* platform is van agitatie, het is een pad dat leidt tot isolatie, zoals hij aan den lijve ondervond tijdens zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer (1888-1891).
Het parlement kan een platform voor onderhandelingen zijn om de situatie van de arbeidende klasse te verbeteren. Maar meedoen in dit spel van onderhandelingen, noodzaakt de sociaaldemocratie een deel van het systeem te worden. Dit systeem wordt gekenmerkt door een kapitalistische economische orde en dat moet nu juist bestreden worden. De proletarische beweging moet dan ook niet aan de regels van het parlementaire spel gehoorzamen. En wat eventueel in het parlement ter verbetering van de positie van arbeiders gedaan kan worden, daarvoor kan ook een kleinburgerlijke beweging het initiatief nemen.

AFGLIJDEN SOCIAALDEMOCRATIE

Heden ten dage weten we hoe de sociaaldemocratie in de afgelopen decennia, door in te stappen in het neoliberalisme, heeft meegeholpen juist alles af te breken, wat gedurende een eeuw arbeidersstrijd in sociale zin bereikt was. Je kunt dus concluderen, dat het allemaal nog erger is uitgepakt dan door Domela voorzien is.
Domela geeft ook aan wat er aan het *afglijden* van de sociaaldemocratie ten grondslag ligt: de sociaaldemocratische partij wil de zaak van de arbeidersklasse verdedigen, *zonder afbreuk te doen aan haar eigen belang*. Haar primaire doel wordt dan ook het handhaven van haar eigen positie in het systeem, waarbij de arbeidersklasse ondergeschikt is aan de partij. Dit maakt dat er een autoritair socialisme ontstaat, want het neemt het autoritarisme van het systeem over waaraan het zichzelf als politieke partij heeft onderworpen.
De leiders van de sociaaldemocratie verschijnen als een klasse van mensen in ontwikkeling. Domela vergelijkt hen met vroege christenen die een subversief verzet tegen de bestaande macht bepleitten, maar die hun principes opofferden voor toegang tot die macht. Hier is de oude predikant aan het woord. Vervolgens roept hij als anarchist: 'De overwinning van de sociaaldemocratie zal de ondergang van het socialisme betekenen zoals de overwinning van de christelijke kerk het faillissement van het christelijke principe was.'
Domela voegt hieraan toe, zich baserend op Kropotkin: 'Het vertegenwoordigend politieke systeem komt overeen met een huurlingensysteem. (…) Vrije arbeiders eisen een vrije organisatie. Dat is onverenigbaar met de overheersing van individuen in de staat. Het niet-kapitalistische systeem draagt in zich een niet-gouvernementeel systeem.' Nadat zij hun oorspronkelijke missie zijn vergeten, spelen de sociaaldemocraten de waakhonden van het kapitalisme.
En, indien nodig, onderdrukken zij in opdracht van het kapitaal, het protest van de arbeiders in bloed, schrijft Anton Constandse later. Te denken is aan het neerslaan van de Spartacusopstand eind 1918 onder verantwoordiging van Duitse sociaaldemocratische regeringsleiders, het vermoorden van Karl Liebknecht (ja, de zoon van…) in januari 1919 door onder supervisie van Duitse sociaaldemocraten handelende Vrijkorpsen. In de maand mei van hetzelfde jaar sloegen die Vrijkorpsen de Radenrepubliek München neer, waarbij Gustav Landauer door hen werd vermoord. Dát bloed dus…

LIBERTAIR EN AUTORITAIR SOCIALISME

Het bovenstaande is geen samenvatting van het boek *Le socialisme en danger*. De inhoud is breder. Het bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk beschrijft de verschillende stromingen van de Duitse sociaaldemocratie. Het tweede hoofdstuk werpt de vraag op of het socialisme in gevaar is. Het antwoord is bevestigend, want als je volgt wat de Duitse sociaaldemocraten doen, dan is het socialisme echt in gevaar. Om beter te begrijpen wat de fundamentele kwestie is, moet het derde hoofdstuk, 'Het libertaire socialisme en het autoritaire socialisme' worden bestudeerd. Daar wordt de kwestie van het gezag en de vrijheid besproken om aan te geven hoe verschillend de ontwikkelingen zijn, afhankelijk of langs de ene (gezag) of de andere (vrijheid) lijn wordt gewerkt. De ene lijn levert het 'staatssocialisme' van de sociaaldemocraten op – en dan weten we waarop we getrakteerd kunnen worden – en de andere lijn het 'antiautoritaire socialisme.' Domela eindigt met een vijfde hoofdstuk over 'Een verschuiving in de morele ideeën.'
Een eeuw geleden zijn de hoofdstukken op het vierde hoofdstuk na, in het Nederlands vertaald en in brochurevorm uitgegeven. Op de site van het Ferdinand Domela Nieuwenhuismuseum is een link te vinden voor de het derde hoofdstuk omvattende brochure *Autoritair en Libertair socialisme* (Amsterdam, 1897). Die brochure is integraal op internet te lezen (https://ferdinanddomelanieuwenhuis.nl/document/14).
Domela wist natuurlijk aan welke ideologische missie hij bezig was. Aan het eind van het tweede hoofdstuk van zijn boek vat hij samen welke conclusie getrokken kan worden aangaande het gevaar voor het socialisme. Dat gevaar is, zegt hij, de invloed van het kapitalisme op de sociaaldemocratische partij. Het afnemende revolutionaire karakter van die partij in verschillende landen, wordt veroorzaakt door de omstandigheid dat een groot deel van de leden van die partij iets te verliezen heeft bij een gewelddadige verandering van de maatschappij. Ziedaar waarom de sociaaldemocratie zich steeds gematigder, 'wijs', praktisch, diplomatiek opstelt. Ze verbleekt daardoor zodanig dat ze niet meer is te herkennen.
Dan stapt Domela door naar het derde

hoofdstuk om de fundamentele verschillen tussen autoritair en libertair socialisme te beschrijven. Wat Domela weergeeft als 'gevaar' herkennen we heden ten dage al te goed: het is gedaan met de sociaaldemocratie. Het heeft zich bereidwillig laten castreren door het neoliberalisme, door dertig jaar lakeiendienst aan die liberale ideologie.

PARLEMENTARISME

Domela was zeker niet de enige die de gang van zaken aldus signaleerde. In zijn omvangrijke boek *Nationalisme en cultuur* (Amsterdam, 1939) schrijft de Duitse anarcho-syndicalist Rudolf Rocker (1873-1958): 'Het parlementarisme, dat al gauw een belangrijke rol in de nieuwe [socialistische] beweging ging spelen, trok tal van burgerlijke elementen en carrière zoekende intellectuelen in het kamp van de socialistische partij, waardoor de verandering van haar houding nog werd bevorderd. […] Hierdoor verloor het socialisme langzaam aan meer en meer het karakter van een nieuw ideaal, waarvoor de kunstmatige grenzen van de staat niets betekenden'.
In het derde hoofdstuk van *Socialisme in gevaar* worden dit soort elementen omstandig uit de doeken gedaan: het zijn de Duitse sociaaldemocraten die het autoritaire socialisme in praktijk brengen door hun ingroei in het parlementarisme. Domela schuift Marx naar voren. Dat is de man van het autoritaire socialisme. Maar, zo erkent hij, het zijn diens volgelingen die hem hebben gepasseerd in autoritarisme.
Het parlementarisme wordt begrepen als een burgerlijke instelling ten behoeve van het zekerstellen van het kapitalisme. Ook moet in zijn opvolgende aanpassingen ervan de bestaanszekerheid worden gegarandeerd. Daarin ligt de kern van zijn waarschuwing dat het socialisme in gevaar is. In het derde hoofdstuk pleit hij dan ook voor libertair socialisme en zet hij Bakoenin tegenover Marx om aldus twee verschillende de stromingen (autoritair/libertair) te kunnen weergeven. Dit werkt hij op de voor anarchisten vertrouwde manier uit. Om een te grote exclusiviteit van deze twee stromingen te voorkomen, wil ik nog op twee bijkomende zaken wijzen.
De eerste is waar Kropotkin (1842-1921) op wijst in zijn artikel 'What Must We Do' (*Freedom*, nr. 3, december 1886), namelijk het 'socialisme' van Bismarck (1815-1898), de Duitse autoritair-conservatieve rijkskanselier van het Duitse keizerrijk, die de sociaaldemocraten als zijn grootste tegenstanders zag. Bismarck leidde een tweeledig contraoffensief door enerzijds repressief op te treden tegen alles wat zich als socialistisch afficheerde en voerde anderzijds sociale wetgeving in (tegen ziektekosten, ongevallenkosten, voor ouderdomsvoorziening). Die wetgeving moest de wind uit de zeilen nemen van de sociaaldemocraten, met als resultaat een voor hen negatief ideologisch effect. Dat zou dan zijn weerslag vinden in het kader van 'parlementarisme': afnemende aantallen van leden en kiezers. Het is een inherent strategisch element van parlementarisme.

INTERNATIONALE BEWEGING

De andere bijkomende zaak is het feit dat ook onder marxisten soms critici zitten, die een libertaire visie weten in te brengen (ik heb het hier *niet* over 'libertair marxisme' want dat is iets anders). Als zo'n bijzondere persoon beschouw ik de uitzonderlijk begaafde Duitse revolutionaire marxiste Rosa Luxemburg (1871-1919). Zij durfde het op te nemen

tegen Lenin en Trotski en tegen figuren in haar eigen Duitse sociaaldemocratische beweging. Daarin bespeurde zij een neiging naar steeds meer 'conformisme aan het burgerlijke parlementarisme'. Tegen de stroom van haar beweging in pleitte zij daarom voor 'volksradendemocratie'.
Het was vervolgens vooral de bereidheid van de Duitse sociaaldemocratische partij om aan de zijde van de Duitse keizer ten oorlog te trekken, die de verhoudingen ernstig verstoorde. Aldus kan de hedendaagse Nederlandse filosofe Joke Hermsen in haar boek *Het tij keren met Rosa Luxemburg en Hannah Arendt* (Amsterdam, 2019) opmerken: 'Op 4 augustus 1914 kwamen Luxemburg en Liebknecht tot de ontdekking dat de sociaaldemocratie in hun ogen niet alleen gefaald had, maar zichzelf als socialistische partij om zeep had geholpen'.
Waar de anarchist Domela Nieuwenhuis had gezien dat het socialisme in gevaar was, kon dus een aantal jaren later door wakkere marxisten worden opgemerkt dat het ermee gedaan was. Rosa Luxemburg moest het zwijgen worden opgelegd omdat ze dienstweigering ging propageren: Duitse arbeiders moesten weigeren te vechten tegen Franse en andere nationaliteiten arbeiders – socialisme is immers een *internationale* beweging. Rosa Luxemburg verdween voor die propaganda enkele jaren in de gevangenis. Eenmaal weer vrij zweeg ze nog steeds niet, waarna ze in januari 1919 hetzelfde lot onderging als Karl Liebknecht: vermoord door de door de Duitse sociaaldemocratische regering gefinancierde Vrijkorpsen…
Door zijn *Le socialisme en danger* en zijn antimilitaristische moties in de congressen van Brussel en Zürich werd Domela ook in buitenlandse anarchistische kringen een belangrijke autoriteit op het gebied van antimilitarisme, marxisme en sociaaldemocratie. Ook hij overleed in 1919.

De eerste helft van deze bijdrage is een geringe bewerking van p. 27-30 uit mijn boek Anarchisme in de lage landen, *Kelderuitgeverij, Utrecht, 2017.*

Zaterdag 2 April verschijnt:
No. 1 van „De vrije Socialist"
tweemalen per week uitkomende,
onder Redaktie van
F. DOMELA NIEUWENHUIS.
Abonnementen à f 0.75 per drie maanden bij vooruitbetaling en advertenties worden ingewacht
Haarlemmerdijk 166 te Amsterdam.

DE MOLENAAR UIT HET MEER ALS DOMELAMAN

Yme Kuiper

'De mindere stand wordt uitgezogen; zij wordt voor het loon, zo laag als maar kan, afgebeuld als slaven, want dan kunnen de patroons in weelde en overdaad leven. Er is hervorming nodig. En die zal komen vanuit de lagere standen en zij zal zich omhoog gaan werken. Daarvan getuigt de beweging van onze tijd.'

Een citaat van de dertigjarige molenaar IJme Kuiper (1838-1926) uit 1869 in een voordracht bij Selskip Rjucht en Sljucht *in zijn woonplaats Het Meer bij Heerenveen. Deze zoon van de korenmolenaar Berend Jans Kuiper uit Kuinre trouwde in 1859 te Oldemarkt met Hendrika Franckena. Het paar kreeg tussen 1860 en 1873 vier dochters en twee zonen. De laatste twee zouden ook weer molenaar worden.*

VRIJDENKEN

Opvallend is dat de jonge Kuiper zich al sinds 1865 aangetrokken voelde tot de vrijdenkerij. De spreekbuis daarvan was het vanaf 1855 in Amsterdam verschenen blad *De Dageraad*. Hierin verschenen atheïstische en materialistische artikelen, gebaseerd op nieuwe (vooral natuur-) wetenschappelijke inzichten. Ook was het blad forum voor een humanistische ethiek en bij tijd en wijle fel antimilitaristisch.

De strijdvaardige geest van *De Dageraad* nam IJme Kuiper mee naar het genoemde Heerenveense gezelschap. Deze vereniging was rond 1850 opgericht om het behoud van de Friese taal te bevorderen en de jonge molenaar gebruikte haar als podium om zijn vrijdenkerij onder een groter publiek te brengen. Zo trakteerde hij in maart 1868 zijn medeleden op een atheïstische voordracht met de titel 'De Hel'.

In juli 1869 ging hij tekeer tegen de aristocraten en liberalen die het volk er maar onder hielden, zoals uit bovengenoemd citaat blijkt. De beweging waarop hij in het citaat doelde, zal die van georganiseerde werklieden zijn geweest. In diezelfde tijd stelde dit Heerenveense gezelschap bij buitengewone bijeenkomsten vrijkaarten beschikbaar voor arbeiders. Weer later, in oktober 1870, droeg gelegenheidsdichter IJme Kuiper er een vers voor met de titel 'Het militarisme'. Daarin stelde hij onomwonden dat het onderwijs voortaan moest dienen om de oorlog te verdelgen.

Het is niet bekend hoe op deze voor die tijd opmerkelijke kritische geluiden werd gereageerd. Voor veel mannen uit dit gezelschap, vooral behorend tot de kleine burgerij, zal dit soort optredens van de 'doldrieste' molenaar, vermoedelijk toch te ver zijn gegaan, ook al hadden ze verlichte denkbeelden.

MULTATULI

Naast *De Dageraad* was er nog een fenomeen dat IJme Kuiper vormde: de schrijver Multatuli. Sinds het verschijnen van de *Max Havelaar* in 1860 was de auteur, Eduard Douwes Dekker (Multatuli), een beroemdheid in Nederland. In zijn autobiografie *Van Christen tot anarchist* zou Domela Nieuwenhuis jaren later schrijven dat Multatuli voor hem voorbereidend werk had gedaan; hij had 'geestelijk de bodem losgemaakt, de geesten gerevolutioneerd'.

Socialist was Multutali nooit geweest, maar wat had Idee 451 uit zijn verzameling *Ideeën* al niet losgemaakt bij velen. Daarin was onder andere het bescheiden budget van de Amsterdamse molenaarsknecht (en socialistisch voorman van het eerste uur) Klaas Ris vastgelegd. Het gaf inzicht in hoe een redelijk geschoolde arbeider in 1864 met zijn grote gezin rond moest zien te komen van een uiterst bescheiden loon.

In december 1868 maakte Multatuli een lezingentoer door Friesland. Een van de eerste voordrachten vond plaats in Hotel Jorissen te Heerenveen. De schrijver las fragmenten voor uit het toneeldrama *Vorstenschool* dat in 1872 in druk zou verschijnen en pas drie jaar daarna voor het eerst werd opgevoerd. Centraal in het stuk staat een verlichte vorstin die het beste met het volk voor heeft. Zij belichaamt het tegendeel van de door eigenbelang gedreven staatslieden.

Molenaar IJme Kuiper zal op die avond met grote interesse naar Multatuli hebben geluisterd. We weten dit omdat een aantal boeken die hij ooit bezat in de familie bewaard zijn gebleven. Daartoe behoorden een exemplaar van de *Max Havelaar*, verschillende uitgaven van *Ideeën* én *Vorstenschool* – allemaal in de wat goedkopere, volkse uitgaven uit de jaren 1870. Het kan niet missen, Kuiper was Multatuliaan geworden.

Behalve uit *Vorstenschool* las Douwes Dekker in Friesland ook uit zijn *Ideeën* voor. Ruim een decennium later, eind februari 1880, sprak Multatuli opnieuw in Heerenveen. Ook nu zal molenaar Kuiper onder zijn gehoor zijn geweest. De grote pleitbezorger van Multatuli's denkbeelden in Friesland was in de jaren 1860 en 1870 de jonge leraar Vitus Bruinsma; hij correspondeerde met de permanent in geldnood verkerende schrijver en ondersteunde hem financieel. De band tussen hen beiden zou tot Multatuli's overlijden in Duitsland (in 1887) blijven.

Het is door velen eerder opgemerkt; het lezen van Multatuli wakkerde de vrijdenkerij en het ongeloof verder aan bij ambachtslui, middenstanders, kleine bazen, werklieden en onderwijzers. Een deel van hen werd in de jaren tachtig aanhanger van Domela Nieuwenhuis en zijn Sociaal-Democratische Bond (SDB) en een ander deel zette zich in voor de Bond van Algemeen Kies- en Stemrecht en de Friese Volkspartij (AK&S). Binnen de laatste organisatie zou Bruinsma een vooraanstaande rol spelen.

Aanvankelijk trokken voorlieden in deze vroeg-socialistische beweging in Friesland nog gezamenlijk op tegen de bestaande heersende machten en de liberale hegemonie. In de jaren 1880 waren de grenzen tussen pleitbezorgers van algemeen kies- en stemrecht, van solidariteit op basis van beroep en buurt of van werkstakingen nog tamelijk vloeiend. Datzelfde geldt voor hen die geloofden in klassenstrijd en de op handen zijnde revolutie of in meer geleidelijke maatschappelijke verandering en samenwerking tussen geschoolde en niet-geschoolde werklieden. Dit alles zou veranderen in de loop van de jaren 1890.

CHARISMA

Mijn betovergrootvader is nauw betrokken geweest bij de kandidaatsteling van Domela Nieuwenhuis in 1888 voor het kiesdistrict Schoterland.[1] Beiden corres-

Bij de molenaarswoning

pondeerden met elkaar over Domela's eventuele herverkiezing in 1891. Uit familieoverlevering wist ik dat Domela zelfs regelmatig in de molenaarswoning in Het Meer had gelogeerd. Kortom, ik begon me sindsdien een aantal zaken af te vragen. Hoe was mijn voorvader IJme Kuiper een loyale aanhanger geworden en gebleven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis? Wat trok hem zozeer in Domela aan? En hoe kan ik via zijn band met Domela meer inzicht krijgen in het charisma van Domela?

Cruciaal lijkt me dan de speciale band tussen volgelingen en leider én het aanwijzen van een situatie waarin charismatisch gezag kan gedijen. Om het charisma van Domela te begrijpen kunnen we niet volstaan met zijn persoonlijkheid te schetsen, maar moet ook zijn aanhang en de context van hun wederzijdse relatie nader in beeld komen.

Een en ander kwam voor mij in een stroomversnelling toen ik bij mijn promotieonderzoek toevallig stuitte op een rede van Domela op 30 maart 1889 te Appelscha voor stakende veenarbeiders. Deze was door de aanwezige burgemeester integraal in steno opgetekend. Ik vond zijn uitgewerkte verslag in het geheime archief van de toenmalige Commissaris des Konings.

Het verslag geeft een veel authentiekere indruk van Domela's optreden als spreker dan zelfs de meest uitgebreide, toenmalige krantenverslagen. Zo blijkt dat Domela voortdurend voorbeelden, liedjes en gezegden uit het dagelijks leven aanhaalt om dicht bij zijn gehoor te blijven. Kern van de rede is het vertellen van een verhaaltje – een parabel die sterk aan Multatuli doet denken – over het uit de weg ruimen van een de doorgaande weg blokkerend rotsblok. Dat gebeurt uiteindelijk met vereende krachten.

De boodschap is: 'Gij moet uw eigen Verlosser zijn.' Vermoedelijk werpt het gebruik van juist deze beeldspraak licht op de erenaam die Domela in Friesland in die tijd kreeg: ús Ferlosser, onze verlosser. De rede zelf, met mijn analyse daarvan, verscheen in een bundel over 'de apostel van de Friese arbeiders' in 1988 vanwege zijn verkiezing in het parlement een eeuw daarvoor.[2] Het kader dat ik in mijn toelichting schetste was dat van revolutionaire, maar ook millennarische, messianistische verwachtingen die toen leefden onder een deel van Domela's aanhang in Friesland.

In dat verband wees ik ook, in het voetspoor van Eric Hobsbawms onderzoek naar het anarchisme in Andalusië in de late negentiende eeuw, naar de sleutelrol die lokale voorlieden speelden in de verspreiding aldaar van revolutionaire, millennarische denkbeelden. Wat ik toen niet wist, is dat Domela zelf in 1891 in het Duitse blad *Die Neue Zeit* over zijn optreden in de kleine dorpen op het Friese (en Groningse) platteland had geschreven: 'Die Stimming in den Versammlungen hat etwas Religiöses an sich. Es ist, als predige man eine neue Religion.' Om er daarna snel aan toe te voegen dat uiteindelijk moed de goede zaak verder helpt dan het zich snel verspreidende enthousiasme dat als vuurwerk dooft.

HEERENVEEN

De eerste keer dat IJme Kuiper Domela zal hebben horen spreken was in november 1882 in Heerenveen. Deze was na met de kerk te hebben gebroken de centrale figuur geworden van het in 1879 verschenen blad *Recht voor Allen* en in de in 1881 opgerichte Sociaal-Democratische Bond. De SDB wilde niet alleen algemeen kiesrecht, maar ook de afschaffing van het leger, een progressieve inkomstenbelasting, kortere arbeidsdagen, wettelijke gelijkstelling tussen man en vrouw en nog vele andere veranderingen inzake onderwijs, huisvesting, en sociaal en koloniaal beleid.

De rede van Domela droeg als titel 'De omgekeerde wereld en hoe daaruit te geraken'. Die titel klinkt als een preek, maar hij besprak 'de toestand in de wereld'. Hij repte over nihilistische woelingen in Rusland, over de kracht van het socialisme in Duitsland en over de schrikbarende armoede in Ierland.

Alles vloeide voort uit de onderdrukking door de regeringen in deze landen. Wat Nederland betreft, daar zou het algemeen kiesrecht aan allerlei misstanden een einde maken. Later noemde Domela dit kiesrecht de sleutel tot de broodkast. Op molenaar IJme Kuiper maakten de woorden van Domela waarschijnlijk grote indruk.

Het jaar daarna sprak Domela weer in Heerenveen, nu over de beginselen van het socialisme. Lang niet alle Friese toehoorders waren aanvankelijk enthousiast over Domela's optredens. In Gorredijk, waar Domela in november 1882 sprak in De Koornbeurs, had de jonge varkenskoopman- en slager Geert Lourens van der Zwaag hem verweten dat hij een 'utopist' was. Bovendien hield de openbare school in zijn dorp de kinderen heus niet bewust dom, zoals Domela had beweerd. De arbeiders in zijn Friese verveningsstreek waren helemáál nog niet toe aan stemrecht, zo sloot hij zijn ongemeen felle kritiek op 'de geachte spreker uit Den Haag' af. De liberale heren in de zaal vielen Van der Zwaag

gretig met applaus bij.
In een terugblik op de vroege jaren 1880 stelde Rindert van Zinderen Bakker uit Kortezwaag in 1893 vast dat de Friezen ruim tien jaar daarvoor nog erg moesten wennen aan Nieuwenhuis' denkbeelden. Deze timmerbaas had al voor Domela's komst naar Friesland contact met hem en schreef artikelen in *Recht voor Allen*. Enige jaren nadien was ook Van der Zwaag geheel bekeerd tot het socialisme van Domela. Samen met Van Zinderen Bakker werd hij een van de meest bekende en gevraagde sprekers bij de verspreiding van het socialisme in Friesland.

VERKIEZING

Molenaar IJme Kuiper heeft het duo goed gekend en is menigmaal met ze opgetrokken om de socialistische visie van Domela uit te dragen. Dit zou in 1888 resulteren in Domela's verkiezing tot lid van de Tweede Kamer voor het kiesdistrict Schoterland, waarin Heerenveen en Gorredijk de twee centrumplaatsen waren. In zijn befaamde *De dageraad der volksbevrijding* (1903) wees typograaf Willem Vliegen, aanvankelijk Domela's steun en toeverlaat bij *Recht voor Allen* maar later medeoprichter van de SDAP, in zijn portret van Van der Zwaag erop dat de eigenlijke kandidatuur voor Domela in 1888 was uitgegaan van Heerenveen. 'Daar vormden lieden als Y. Kuiper, Fonk, Westra, Bakker en Blinxma een heele macht.' Zij verstonden zich op dat punt met hun geestverwanten Van der Zwaag, Van Zinderen Bakker en Zwart in Gorredijk. De afdelingen van de AK&S en van de SDB werkten daarbij eendrachtig samen. Onze molenaar was op dat moment voorzitter van de Heerenveense afdeling van de AK&S.
Kuiper leidde eind februari 1888 de verkiezingsbijeenkomst waar Domela Nieuwenhuis de kandidatuur aanvaardde om het tegen de links-liberale kandidaat Heldt, voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, op te nemen. Het Posthuis in Heerenveen was tot de nok toe gevuld. In het *Nieuw Advertentieblad* van de in Heerenveen woonachtige uitgever en journalist Jacob Hepkema verscheen een uitgebreid verslag van die gedenkwaardige bijeenkomst. 'De president IJ. Kuiper, den spreker bij den vergadering inleidende, wees er in korte trekken op, dat voldoende is gebleken dat er van de liberale partij niets te verwachten is, dat de volkspartij zich in den hr. Heldt deerlijk heeft vergist en de vereeniging voor Alg. stemrecht alhier daarom met verpletterende meerderheid den heer Domela Nieuwenhuis candidaat voor de Kamer heeft gesteld, den man, die om zijne beginselen zelfs in een donkeren kerker heeft moeten lijden.' Het laatste sloeg op de zeven maanden gevangenisstraf die Domela vanwege majesteitsschennis het jaar daarvoor had moeten ondergaan.
Zelf pakte Domela die avond in Het Posthuis flink uit over het falen van de liberalen in de afgelopen veertig jaren. 'Gaat eens na hoe het geschapen staat in de maatschappij, hoe het met den kleinen burgerstand, met den boerenstand is gesteld? Allerdroevigst.' Arbeiders konden ook na de kiesrechtwijziging van 1887 nog steeds niet stemmen, vandaar dat Domela stemmen moest zien te halen bij de kleine boeren, de kleine bazen, winkeliers, de wat meer bemiddelde ambachtslui, enz.
In een in die tijd verschenen brochure over de toekomst van de middenklasse had hij middenstanders voorgehouden dat deze slachtoffer van het kapitalisme waren geworden. Het was tijd dat zij inzagen dat het in hun eigen belang was met de arbeiders socialistische idealen na te streven. 'Het socialisme is niet zoo kwaad als men het wil afschilderen', stelde hij aan het einde van zijn rede. Om dan af te sluiten met de befaamde woorden: 'Mijn ideaal is dat er geen hutten zullen zijn maar ook geen paleizen, geen armen maar ook geen rijken, geen edellieden maar ook geen bedellieden die de straten onveilig maken.'
Bij de eerste stemming behaalde Heldt nog de meeste stemmen, maar bij de herstemming bleek Domela te hebben gewonnen – mede door confessionele kiezers die door hun antirevolutionaire voorlieden was geadviseerd op Domela te stemmen. De uitslag moet voor de molenaar uit Het Meer en zijn politieke vrienden een grote triomf zijn geweest.
Domela zelf was alweer in Den Haag en onderging daar in het volkslokaal Walhallah een bescheiden bloemenhulde.

KAMERLIDMAATSCHAP

Over het Kamerlidmaatschap van Domela (1888-1891) wordt vaak beweerd dat het geen succes was. Dat valt nog maar te bezien. Zeker is dat de populariteit van Domela in de jaren dat hij in de Tweede Kamer zat verder bleef stijgen onder veen- en landarbeiders in zowel het noordwesten als zuidoosten van Friesland. Regelmatig kwam hij naar hen toe om ze toe te spreken bij stakingen of in dorpslokalen. Hij had immers zijn Friese aanhang beloofd rekenschap te komen geven van zijn optreden in het parlement.
In die jaren logeerde hij regelmatig bij molenaar IJme Kuiper in Het Meer. Vandaar kon hij met de tram naar

Familie Kuiper bij de molen

Gorredijk, waar hij meestal bij de familie Zwart overnachtte. Vader en zoon (een drogist) waren goede kennissen van de molenaar en vervulden ook bestuursfuncties in de plaatselijke afdeling van AK&S.
Kuiper en Zwart jr. zouden begin juli 1891 namens het kiescomité van de Friese Volkspartij in het kiesdistrict Schoterland een verklaring uitgeven dat Domela Nieuwenhuis zich niet langer beschikbaar stelde voor een Kamerzetel. Wat was er gebeurd? Nadat de liberaal Treub uiteindelijk na herstemming Domela had verslagen, trok deze zich terug. Domela wilde echter niet genadebrood van Treub eten én hij dacht buiten de Kamer meer voor de beweging te kunnen doen dan daarbinnen.
De meeste aanhangers van de Friese Volkspartij, met Bruinsma voorop, vonden dat Domela dit niet kon maken. Had men zich dan voor niets uitgesloofd voor zijn herverkiezing? Een paar dagen eerder, op 1 juli 1891, had Domela via briefcontact met IJme Kuiper een spoedberaad aangevraagd met een elftal lokale kopstukken uit Heerenveen en Gorredijk.
'Niets doen zonder overleg met mij', had hij Kuiper geschreven over zijn eventuele kandidatuur na het terugtrekken van Treub. Zes van hen steunden op die bijeenkomst Domela om niet te kandideren; drie vonden dat dit wel moest gebeuren en twee stemden niet mee. Onder meer Van Zinderen Bakker, Kuiper, Zwart en De Vries (een boer uit Het Meer) vielen Domela bij, de ook aanwezige Van der Zwaag mocht niet meestemmen.
Verwarring en verontwaardiging waren het gevolg. In feite begonnen zich hier wegen te scheiden die in 1894 tot de oprichting van de SDAP zou leiden. Maar zoals velen in de Friese zuidoosthoek stapte de molenaar Kuiper niet over naar de SDAP. Voor hem en vele anderen was en bleef Domela Nieuwenhuis hun gids. Dat was kennelijk voor hem een zaak van trouw en volharding.

KIESRECHTMEETING

De molen in Het Meer werd in de crisisjaren 1930 afgebroken, maar het huis van de molenaar, waar Domela sliep, is er nog. Een paar honderd meter er vandaan vond op zondag 17 augustus 1890 op de weilanden van Pier Haitses de Vries, trouwe socialistische vriend en nagenoeg buurman van IJme Kuiper, de grootste kiesrechtmeeting plaats die tot dan toe in Nederland was gehouden.
De naar schatting vijftienduizend aanwezigen konden naar negen sprekers luisteren, onder wie Wilhelmina Drucker. De grote man op wie iedereen had gerekend, was er niet. Domela Nieuwenhuis zat namelijk in Zwitserland om rust te genieten. Alleen al uit Amsterdam waren ongeveer duizend personen met extra treinen naar Heerenveen gekomen. Ze hadden hun eigen fanfarecorps meegenomen. Groot was de opkomst van de landarbeiders uit Het Bildt.

Van de meeting is slechts één foto bewaard gebleven. Die heeft nu een iconische status. We zien mannen met hoeden en petten én vrouwen met oorijzer, maar sommige van hen in deftige zomerdracht. De eveneens aanwezige Troelstra schreef later: 'Hier leerde ik voor het eerst de socialistische beweging kennen in haar revolutionairen vorm.' Drie jaar later, in 1893, vond er weer een grote volksmeeting op dezelfde locatie plaats. Toen traden zowel Domela Nieuwenhuis als Troelstra als

De oude IJme

preker op – de definitieve breuk van 1894 was er nog niet.
Steeds als ik de foto van die meeting van 1890 nog eens bekijk, speur ik in de menigte naar mijn betovergrootvader. Hij was er bij, daar ben ik zeker van. Wat ik heel waarschijnlijk acht, is dat IJme Kuiper, samen met zijn oudste zoon, in november 1919 de uitvaart van Domela in Amsterdam heeft bijgewoond. En weer speur ik op bewaard gebleven foto's naar hen, maar vind ze niet. Vandaar dat ik de drie delen van Domela's *De Geschiedenis van het socialisme*, met daarin de handtekening van de molenaars oudste zoon (mijn overgrootvader) – ze liggen hier voor me op tafel – zo koester.

BRONNEN

Johan Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900*, Van Gennep, Amsterdam, 1977.
J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Apostel van de Friese arbeiders*, Friese Pers, Leeuwarden, 1988.
W.H Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding, Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, 2 delen, Van Looy, 1905.
Yme Kuiper, 'Domela waakt over de Deelen. Charisma, mythe en magie bij "ús ferlosser" Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919)', in: Thom Mercuur en Fronique Oosterhof (red.), *De Deelen*, Museum Belvédère, Heerenveen, 2007, pp. 121-135.

VAN ONZE CORRESPONDENT IN PARIJS

De vriendschap tussen Domela Nieuwenhuis en Alexander Cohen

Martin Smit

Bij de uitvaart van Domela Nieuwenhuis op 22 november 1919, was Alexander Cohen niet aanwezig. Dat zal geen onwil geweest zijn. Hij was immers al tweeëndertig jaar bevriend met Domela. Hun tegengestelde karakters en politieke meningsverschillen waren bij beide geen beletsel voor een langdurige vriendschap. Cohen vereerde Domela niet als de hoogstaande charismatische voorman van de beweging zoals velen wel deden. Hij benaderde Domela als gelijkwaardig mens en schroomde niet Domela ondubbelzinnig van repliek te dienen of te bekritiseren. Bij hun eerste ontmoeting leek echter een vriendschap nog ver weg.

Alexander Cohen (1864-1961) had bij zijn aantreden als corrector bij *Recht voor Allen*, de krant van Domela, al een rebels bestaan achter de rug. Hij was opgegroeid in Leeuwarden en daar van de Hogere Burgerschool gestuurd. Een kortstondige betrekking als leerling-leerlooier in Duitsland, bezorgde hem een levenslange haat tegen Duitsers. Van zijn vijf jaren in dienst van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger zat hij – vaak wegens insubordinatie – drie jaar in de cel. Terug in Nederland schreef hij een reeks felle stukken tegen de Nederlandse koloniale politiek in het radicale *Groninger Weekblad*. Via een bevriende boekhandelaar leerde hij *Recht voor Allen* kennen. Toen in 1887 bij de krant de functie van corrector vacant kwam, meldde hij zich op het redactieadres in Den Haag. Cohen schreef later in zijn memoires: 'Het was in het begin van september, dat ik, op het minuscule bureau der redactie van Recht voor Allen, […] Domela Nieuwenhuis, de 31e augustus uit de gevangenis ontslagen, voor het eerste ontmoette. Of het door zijn uiterlijk: zijn kortgeknipt hoofdhaar, zijn gladgeschoren, onbewogen gelaat met de samengeknepen lippen kwam, of door zijn monosyllabische beknoptheid, ik weet het niet meer, maar hij maakte een aller-ijzigste indruk op mij. […] Tussen Domela Nieuwenhuis en mij – tot verwondering van velen, die hem nooit boven vriespunt zagen – zou het ijs echter spoedig smelten, en onze relaties werden, binnen korte tijd, niet alleen vriendschappelijk, maar hartelijk. Hij had schik in mij, hij vertrouwde mij, en ik achtte hem om zijn onbaatzuchtigheid, wel een der zeldzaamste eigenschappen van het genus volksleider. Hij wàs nooit zo, of hij léék nooit zo stroef, of ìk kreeg hem, zonder moeite, uit de plooi.'

ANARCHISTISCHE KRINGEN

Cohen ging al gauw artikelen voor *Recht voor Allen* schrijven. Hij toonde zich daarin een fel tegenstander van de heersende politieke machten. Tijdens een rijtour van Koning Willem III in 1887 had hij geroepen: 'Leve Domela Nieuwenhuis! Leve het socialisme! Weg met gorilla!' Hij werd wegens majesteitsschennis veroordeeld tot een half jaar cel, die hij overigens pas tien jaar later uitzat. Daarnaast waren de opruiende artikelen van Cohen Justitie een doorn in het oog. Vlak voordat hij aangehouden zou worden, werd hij door Domela getipt en wist hij naar België te ontkomen. Domela zorgde dat hij daar bij het socialistische blad *Vooruit* in Gent aan de slag kon.

In 1888, vlak voordat de Belgische justitie Cohen vervolgens wilde aanhouden, vertrok hij naar Parijs. Daar verkeerde hij al snel in anarchistische kringen. Hij leerde er Louise Michel, Élisée Reclus en Jean Grave kennen. Hij vertaalde werk van Emile Zola naar het Nederlands en raakte met hem bevriend. Hij werkte mee aan het anarchistische tijdschrift *L'Endehors* van Zo d'Axa en werd goede vrienden met de latere anarchist van de daad Emile Henry. Voor *Recht voor Allen* schreef hij een serie Parijsche Brieven. Hij werd daarmee de enige betaalde kracht bij *Recht voor Allen*. Wanneer Cohen van zijn schamele inkomen niet rond kon komen, kreeg hij van Domela soms iets extra's toegestopt. Cohen zag dit als een lening en betaalde Domela keurig terug, zij het in natura, door vertaalwerk voor Domela te verrichten.

RAPAILLE

Volgens Ronald Spoor, kenner van het werk van Cohen en bezorger van diens brieven, waren Domela en Cohen weliswaar totaal verschillend van karakter, en bovendien afkomstig uit twee verschillende maatschappelijke klassen, maar Domela stond wel degelijk open voor een jonge intellectueel als Cohen. Hij waardeerde Cohens fanatieke, belangeloze inzet voor een ideaal. Iets wat Domela wel bij zichzelf herkende.

Bewondering had Domela voor de wijze waarop Cohen tijdens het Internationale Congres in Londen in 1896 de Duitse sociaaldemocraten Wilhelm Liebknecht en August Bebel op hun nummer zette. Ondanks hun meningsverschillen waren Cohen en Domela eensgezind in hun kritiek op deze Duitsers. Zij verkwanselden volgens Cohen en Domela hun socialistische idealen aan de sociaaldemocratie. Cohen schrijft: '…wij hadden één gemeenschappelijke, virulente afkeer: die van de panbismarxistische, Reichsdeutsche sociaaldemokratie!'

Cohen viel in zijn stukken Domela nooit aan, zo stelde Bert Altena, maar verdedigde hem altijd, met name tegen de aanvallen van 'het rapaille van de SDAP', zoals Cohen de kopstukken van deze partij betitelde.

ANARCHISME

Cohen voelde zich in Parijs snel thuis. Zijn contacten met Franse anarchisten zullen ook Domela van nut geweest zijn. Altijd wanneer Domela Parijs bezocht, ging hij bij Cohen op bezoek.

Over de te volgen politieke strategie waren Domela en Cohen het meestal oneens. Cohen: 'Dat de verhouding tussen Domela Nieuwenhuis en mij er géén is geweest van Meester tot discipel, zal wel geen betoog vereisen. Ik was nooit volgzaam genoeg om een volgeling, van wiè ook, te kunnen zijn. Ideëel gesproken, waren Nieuwenhuis en ik het zelden, en dan nog nooit voor lange tijd ééns. Hij was sociaaldemocraat toen ik anarchist, anarchist toen ik scepticus, communist toen ik royalist geworden was. Wij hebben mèt en tégen elkaar gepolemiseerd […] op vrij scherpe toon.'

Ronald Spoor stelde dat Cohen, die zich vanaf 1890 in Parijs volop in de anarchistische beweging stortte, Domela het zetje richting anarchisme heeft gegeven. Domela-kenner Bert Altena plaatste hier

wel een kanttekening bij. Domela noemde zich vanaf 1896 anarchist maar wellicht was hij enigszins huiverig zichzelf al eerder zo te bestempelen. Niet onwaarschijnlijk, gezien de slechte naam die het anarchisme had verworven dankzij bomaanslagen door anarchisten van de daad als Emile Henry, Ravachol en Vaillant.

Rond 1900 begon Cohen twijfels te krijgen bij de haalbaarheid van het anarchistisch ideaal. Hij bleef het anarchisme echter vanaf de zijlijn volgen en anarchisten in zijn stukken verdedigen wanneer hij vond dat hen onrecht werd aangedaan. Hij ging als journalist schrijven voor de burgerlijke krant *Le Figaro*. Later zou hij de Parijse correspondent worden van *De Telegraaf*, toen een respectabel dagblad, niet vergelijkbaar met de krant van nu. Cohen wist bij de hoofdredactie te bewerkstelligen dat onder geen enkel beding in zijn artikelen iets gewijzigd mocht worden.

ARRESTATIE

In september 1905 is Domela bij Cohen te gast. Samen bezoeken ze onder meer de Nederlandse schilder Kees van Dongen. Na enige dagen zwaait Cohen Domela uit op het Gare du Nord. Stomverbaasd is hij wanneer hij enkele dagen later verneemt dat Domela in Duitsland is gearresteerd. Op een lijst van de Duitse politie staat hij weliswaar genoteerd als één van de tien gevaarlijkste anarchisten in Europa, maar zijn arrestatie is nu het gevolg van een uitwijzing uit Duitsland die hem in 1890 is overkomen. Anarchisten in Nederland weten niet goed wat zij moeten doen om hem weer vrij te krijgen, waarop Domela's vrouw Bertha een brief aan Cohen stuurt. Kun jij niet iets doen, Sander?, is haar vraag. Wellicht kon Cohen immers, met zijn contacten bij de grote Franse dagbladen, iets in gang zetten om de vrijlating van Domela te bevorderen. Cohen weet enkele Franse kranten, onder meer *Le Temps* en *Le Figaro*, te bewegen een stukje te plaatsen waarin de Nederlandse regering wordt verweten niet te durven protesteren bij het grote buurland Duitsland, nu een van haar onderdanen daar wordt vastgehouden. Via Kees van Dongen weet Cohen de correspondent van *Het Handelsblad* over te halen de berichtgeving in de Franse kranten te melden. Hierop wordt vanuit Den Haag de Nederlandse gezant in Duitsland opdracht gegeven stappen te ondernemen bij de Duitse regering. Enkele dagen later wordt Domela vrijgelaten. Of de vrijlating het gevolg was van Cohens actie is niet meer na te gaan, maar Bertha Domela meende van wel. 'Ik dacht wel dat jij er iets op zou vinden', schreef ze Cohen.

COMPLOT

Ronald Spoor meent dat Domela niet een geweldig ontwikkeld gevoel voor humor had. Cohen had dat juist wel. Volgens Max Nettlau, de belangrijke historicus van het anarchisme, was Cohen de lolligste anarchist die hij in zijn leven had ontmoet. Internationaal had Cohen inderdaad al spoedig een gevestigde reputatie als grappenmaker. Een gemeenschappelijk Franse vriend van beiden noemde Cohen 'l'homme qui a fait rire Domela' (de man die Domela aan het lachen kon krijgen). H.P.L. Wiessing, hoofdredacteur van *De Amsterdammer*, beschrijft in de inleiding van Cohens boek *Uitingen van een reactionnair* (1929), hoe een bezoeker van Cohens woning in de Rue de Maistre, hem en Domela aantreft bij de keukentafel. Cohen, die geen zin heeft in het bezoek van de man, heeft op tafel enige spullen uitgestald: een paar Indische krissen en Japanse sabels, een metalen kruik, die verdacht veel op een bom lijkt, een handvol grote bouten en moeren en een revolver. Cohen stelt Domela aan de bezoeker voor als 'de revolutionair Domela Nieuwenhuis' en zegt dat ze juist samen een complot aan het voorbereiden zijn. Waarop de bezoeker, door schrik overmand, overhaast het pand verlaat. Het moet één de zeldzame momenten geweest zijn waarop Domela in schaterlachen uitbarstte.

RODDELEN

Slechts één keer dreigde de vriendschap tussen Domela en Cohen te ontaarden in een ordinaire ruzie. Via via vernam Cohen in 1897 dat Bertha Domela in gezelschap van Domela en de dienstweigeraar Jan van der Veer, zich uitermate negatief over Cohen en zijn vrouw Kaya Batut had uitgelaten. In hun huis zou het een smerige boel zijn, de Cohens zouden zittend op de grond hun maaltijd nuttigen en Kaya zou niets anders doen dan de hele dag op de bank liggen en sigaretjes roken. In enkele gepeperde brieven verweet Cohen Domela dat hij het roddelen niet had gestopt en dat hij niets ter verdediging van de Cohens zou hebben gedaan. Hoe de affaire uiteindelijk afliep is niet bekend, de antwoordbrief van Domela is niet bewaard gebleven. Het leidde in ieder geval niet tot een breuk in de vriendschap.

In het laatste decennium van zijn leven raakte Domela steeds vaker in financiële problemen. Met het doel hem een rustige, onbezorgde oude dag te bezorgen werd in 1914 het Ferdinand Domela Nieuwenhuisfonds opgericht. Vanuit het hele land werden bijdragen gestort, vaak door arbeiders met moeite bijeen gespaarde stuivers en dubbeltjes. De eerste bijdrage voor het fonds werd gestort door Alexander Cohen: vijfentwintig gulden.

BRONNEN

De As 175: Alexander Cohen, 2013.
Bert Altena en Ronald Spoor in 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis', radioprogramma OVT (VPRO), 29 december 1996.
'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder.' De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1932, verzameld en gepresenteerd door Bert Altena m.m.v. Rudolf de Jong, 1997.
Alexander Cohen, *In opstand*, 1932.
Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*, 1936.
Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor, Amsterdam 1997.
Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, Amsterdam 1993.
H.P.L. Wiessing (anoniem), Inleiding, in Alexander Cohen, *Uitingen van een reactionair*, 1929.

DOMELA NIEUWENHUIS
EN DE VAKBEWEGING TOT 1893

Jannes Houkes & Piet Hoekman

Na het overlijden van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (DN) op 18 november 1919 herdacht het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) hem bij monde van secretaris B. Lansink Sr. in het weekblad De Arbeid *als de pionier van het Nederlandse socialisme. Lansink, overtuigd vrij-socialist, repte met geen woord over de betekenis van DN voor de Nederlandse vakbeweging of zelfs maar voor het NAS. Ook in de latere reacties van het NAS-bestuur werd daar niet aan gerefereerd. Weliswaar droeg DN een kort stuk bij aan het gedenkboek van het NAS, maar hij werd in het gedenkboek niet handelend opgevoerd. Dat terwijl hij zichzelf als medeoprichter afficheerde.[1] Blijkbaar zag het NAS geen relatie met DN, terwijl het NAS in de geschiedschrijving nogal eens als Domelagezind is bestempeld. Dit artikel wil slechts licht werpen op de opvattingen die DN koesterde over de vakbeweging en laat zijn andere ideeën zoveel mogelijk buiten beschouwing. Het artikel beperkt zich tot de periode waarin DN zich nog niet (openlijk) tot het anarchisme bekende en de vakbeweging opkwam, wat in 1893 leidde tot de oprichting van het NAS als eerste vakcentrale van Nederland.*

Enkele jaren voordat DN afscheid van de kerk nam, schreef hij over het sociale vraagstuk en interpreteerde hij dit in 1876 voor het eerst als een klassenvraagstuk. Niet meer zozeer het volk, maar de arbeidersklasse deed intrede in diens denken. Hij zag het algemeen kiesrecht als middel voor maatschappelijke verbeteringen en werd in 1877 lid van de Vereeniging Algemeen Stemrecht. Hij oriënteerde zich dus op de politiek en niet op de opkomende vakverenigingen.

HET SOCIALISME EN DE 'IJZEREN LOONWET'

DN verdiepte zich in tal van uiteenlopende socialistische denkers, zoals Charles Fourier en Robert Owen en raakte ook onder de indruk van de Duitse sociaaldemocratie. De denkbeelden van Ferdinand Lassalle, maar ook diens theoretische rivaal Karl Marx, trokken zijn belangstelling.[2] Lassalle muntte naar aanleiding van de uitgangspunten van de klassieke economie het begrip 'ijzeren loonwet'. Die wet stelde dat de loonhoogte steeds neigde naar het bestaansminimum. Stegen de lonen, dan zouden er vanwege de verbeterde toestand van de arbeiders meer huwelijken worden gesloten en meer kinderen worden geboren. Door de verbeteringen zou eveneens de kindersterfte afnemen. Het daardoor ontstane vergrote aanbod van arbeidskrachten leidde er dan toe dat de lonen weer daalden tot een absoluut bestaansminimum en de kindersterfte toenam, waarna het aanbod van arbeidskrachten weer daalde en het proces zich herhaalde. In navolging van Lassalle vond DN dat de 'ijzeren loonwet' bepalend was voor de economische positie van de arbeiders. Die maakte loonstrijd zinloos. De lonen zouden immers nooit blijvend kunnen stijgen. Niet het bevorderen van vakbondsstrijd, maar het oprichten van productieve associaties, die zich konden onttrekken aan de ijzeren loonwet, was de uitweg die Lassalle koos. Daarom eiste hij algemeen kiesrecht zodat de arbeiders de staat in handen zouden krijgen en via staatskredieten tot het oprichten van productieve associaties konden overgaan. Met de invoering van de productieve associaties kon de loonarbeid worden afgeschaft.

DN hing blijvend de 'ijzeren loonwet' aan en zag de afschaffing van de loonarbeid als enige oplossing. DN stond aan de wieg van een slechts kort bestaande Amsterdamse coöperatieve broodbakkerij, maar ook van de zeer succesvolle Haagse coöperatie Volharding. Het Gentse Vooruit kreeg in 1883 geld voor technische investeringen.[3] Binnen de SDB deed de coöperatiegedachte opgang, naast allerlei utopische opvattingen. Een tijdlang was bij DN grondnationalisatie populair als oplossing van de ijzeren loonwet. De grondnationalisatoren stelden aan de hand van de klassieke econoom David Ricardo dat grondrente voor de grondeigenaren veel armoede veroorzaakte. In ieder geval was loonstrijd geen optie voor een beter bestaan bij deze uitgangspunten. Vakverenigingen dienden dan ook een andere taak.

SDB EN DE VAKVERENINGINGEN

In 1880 werden socialistische verenigingen opgericht in Haarlem en Den Haag en in 1881 in Rotterdam. Een jaar later vormden deze verenigingen de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Snel kwamen ook elders afdelingen van de grond. DN werd secretaris. De SDB was een losse organisatie die het partijprogramma had gebaseerd op het Program van Gotha uit 1875, een compromis van de twee Duitse socialistische partijen dat leidde tot de Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands (SPD). Als oplossing van het sociale vraagstuk

1e Jaargang. Zaterdag 1 Maart 1879. No. 1.

RECHT VOOR ALLEN.

Alleen wie de vrijheid van anderen
liefheeft, is zelf de vrijheid waard.

Dit weekblad verschijnt iederen Zaterdag.

Prijs per 3 maanden . . . . . f 1.25.
Franco per post . . . . » 1.40.
Afzonderlijke nommers . . . . » 0.10.

Uitgever: W. C. DE GRAAFF,
BUREAU: Vijgendam No. 12, Amsterdam.

Advertentiën van 1—6 regels. . f 1.50.
Iedere regel meer . . . . » 0.25.
Groote letters naar plaatsruimte.

L. S.

Andere tijden, andere behoeften!

Op elk gebied is dat waar. Zou het niet gelden van het staatkundige leven eens volks? De beginselen, die eenmaal baanbrekend mochten heeten, ze zijn na eenigen tijd verouderd en een later geslacht is er aan ontgroeid. Als de partij, die eenmaal voorging in den grooten strijd en zoovelen mogelijk verzamelde rondom de banier des Rechts en der Menschelijkheid, niet meegaat met den tijd en er de draagster van is, dan gaat de tijd over haar heen en zij geraakt er buiten.

Zoo is het gegaan met hetgeen men in ons land de liberale partij gelieft te noemen. Wie kan het kenmerkend beginsel van haar in korte en duidelijke trekken teekenen? Schier iedereen, die ren dan in gesprekken. Het is dan ook moeilijk, om aan het woord te komen, daar tijdschriften en couranten allen min of meer in handen zijn van dezulken, die in denzelfden geest zijn zonder de kolommen te openen voor eenige afwijkende meening. Roemende op de vrijheid, die wij in ons land hebben, doen zij dapper mede om allen te doen zwijgen, die niet mede stemmen in het: wij leven vrij! wij leven blij!

Op die vrijheid nu zoowel als op die blijheid is heel wat af te dingen. De tijden zijn te ernstig dan dat men zoo gerust zou kunnen voortgaan, zonder te bemerken dat de bodem waarop men wandelt, vulkanisch is, dat daaronder allerlerlei hartstochten en neigingen woelen, die eenmaal aan het opbruischen allicht niet meer gebreideld kunnen worden. wachtten steeds op daden. Helaas! zij lieten zich wachten. Wederom moest hier de goede wil worden genomen voor de daad. Waarom? Wij weten het niet. Een man als Opzoomer zou men meenen, dat allicht de aangewezen persoon was, om te beginnen, om de handen aan het werk te slaan en te doen wat hij noodig achtte.

Wat hij wilde, wenschen ook wij. Of wij het op dezelfde wijze willen — dat is ons onbekend. Maar waar met ernst en met overtuiging wordt gewerkt aan het heil des lands, daar zal het niet schaden, al verschilt men in de wijze van uitvoering.

Met een nieuw doel ook een nieuwe naam; — wij kiezen den naam van *demokratische* partij.

Slechts in algemeene omtrekken kunnen de lijnen getrokken worden van hetgeen

Wie in dat streven ons steunen wil, hij sluite zich aan. Wetende wat wij willen, zullen wij in den aanvang misschien een kleine partij zijn, die geen of weinig gewicht in de schaal werpt, bespot en belachen door de bezitters der macht, bestreden of doodgezwegen door de koninklijke pers, maar als wij uit alle lagen der maatschappij de onzen kunnen rekruteeren, dan ontstaat er gemeenschap, solidariteit van belangen, en deze alleen is het hechte steunsel voor de onafhankelijkheid van den staat, voor de algemeene welvaart en geluk voor allen.

Wijze van uitvoering.

Omtrent de wijze van uitvoering moge het voldoende zijn, om in hoofdtrekken het plan mededeelen, zoolas het ons voor

werd in het voetspoor van Lassalle staatshulp voor de oprichting van productieve associaties onder controle van de arbeidersklasse geëist. Dit program was ook de leidraad voor DN en de SDB.[4]

In 1883 bepaalde de SDB dat vakverenigingen – die al een lange tijd bestonden – zich mochten aansluiten en een jaar later werd besloten socialistische vakverenigingen te bevorderen. Evenals DN zagen de SDB en de aangesloten vakverenigingen geen mogelijkheden om via vakstrijd binnen de bestaande verhoudingen te komen tot directe verbeteringen. De eis was dan ook afschaffing van de loonarbeid.[5]

Een deel van de vakverenigingen vormde nadien landelijk bonden. Deze bonden kenden dan ook eisen die met de eigenlijke vakstrijd weinig van doen hadden: algemeen kiesrecht, gratis onderwijs, afschaffing militaire dienstplicht, progressieve belastingheffing, productieve associaties en andere socialistische eisen. Het dichtst in de buurt van vakstrijd kwamen nog de eisen van de achturendag, verbod op vrouwen- en kinderarbeid en sociale wetgeving. De taak van de vakverenigingen was te strijden tegen de kapitalistische productiewijze en voor een nieuwe socialistische samenleving. Dat moest dan gebeuren door het stichten van door arbeiders geleide productieve associaties die in de socialistische samenleving de productie en distributie op zich konden nemen.[6]

Gangbaar onder de vakbeweging was de gedachte dat die socialistische samenleving er zeker zou komen. DN bemoeide zich niet praktisch met de vakbeweging, maar verkondigde in de jaren tachtig herhaaldelijk dat de vakverenigingen 'het middel zijn van overgang naar de toekomstige maatschappij.' En: 'omdat wij daarin de kiemen zien, die noodzakelijk vooraf moeten gaan om den weg te banen aan de socialistische staat. Zij vormen als 't ware de aansluiting van de oude aan de nieuwe maatschappij en vergemakkelijken de totstandkoming der laatste, daar dan niet alles van meet af aan moet worden begonnen'. Domela schreef dat de taak van de vakverenigingen lag na de revolutie, om de productie over te nemen en te ordenen.[7] Arbeiders moesten zich in vakverenigingen organiseren, niet om binnen de bestaande verhoudingen de loonstrijd te voeren, maar om zich voor te bereiden op de situatie na de revolutie.

Na 1889 verdween DN's bewondering voor de Duitse sociaaldemocratie die steeds meer streefde naar deelname aan de bestaande samenleving. In dezelfde tijd kwam in Nederland een instrumentele onafhankelijke vakbeweging op, die afstand begon te nemen van de SDB en het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV). Deze vakbeweging wilde politiek-onafhankelijk optreden.

DN HIELD VAST AAN DE 'OUDE' INZICHTEN

Behalve de 'ijzeren loonwet' die gebaseerd was op Ricardo en Thomas Malthus, kende de klassieke economie de loonfondstheorie. Die is versimpeld op te vatten als de redenering dat er een natuurlijk loon bestaat dat de hoogte heeft van de reproductiekosten van arbeid en dat alleen voldoende is voor de minimumkosten van het levensonderhoud. De ondernemers reserveren een deel van hun vlottende kapitaal voor de arbeid en dat deel zou onveranderlijk zijn. Zouden vakverenigingen via vakstrijd of stakingen een hoger loon afdwingen, dan had dat tot gevolg dat andere arbeiders een lager loon kregen. Ruimte voor reële loonstijging was er alleen indien het vlottend kapitaal steeg of het aantal arbeiders verminderde. Werden de prijsstijgingen vanwege hogere lonen doorberekend aan de consument, betekende dit dat de reële koopkracht van de arbeiders afnam. Daarom zag Lasalle niets in verbruikscoöperaties.

Opvallend is dat de Duitse sociaaldemocratie en in navolging daarvan ook DN en de SDB zo lang vasthielden aan de 'ijzeren loonwet' en de loonfondstheorie, terwijl de klassieke economie al in de jaren zeventig aan invloed inboette. De klassieke opvattingen raakten niet alleen in strijd met de werkelijkheid, door bijvoorbeeld de effecten van de technische ontwikkelingen en het stijgen van de arbeidsproductiviteit, maar kreeg ook kritiek uit Engeland. Hier liet de beroemde econoom John Stuart Mill de loonfondstheorie los en hij stond al sinds 1869 positief tegenover de vakbeweging.

Bekend is dat DN Mill bewonderde, maar dan vooral als pleitbezorger van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Hij nam ook kennis van diens beroemde leerboek *Principles of Political Economy*. Mills hield vast aan het idee van natuurwetten die de economie stuurden, maar zag wel mogelijkheden in verandering van de verdeling van goederen en diensten. Hij zag daarin een rol voor de overheid, de vakbeweging en coöperaties. Door productiviteitsstijgingen konden ook de lonen stijgen. Zelfs stakingen konden hogere lonen afdwingen zonder dat andere lonen zouden dalen. De Britse vakbeweging had de boodschap begrepen en richtte zich op de strijd voor directe verbeteringen.

De weerlegging van de ijzeren loonwet zei DN weinig. In 1881 schreef hij in *Recht voor Allen* niet te geloven in die boekenwijsheid, 'Want, helaas! In werkelijkheid ondervindt iedere arbeider, dat de ijzeren loonwet nog heerscht en in het geheel niet dood is'.[8]

Wel bleken in Nederland de sociaalliberalen ontvankelijk voor de nieuwe economische opvattingen en zij benaderden de ontkiemende vakbeweging positief. Dat de SDB op het kerstcongres van 1887 besloot dat de grondslag van de afdelingen zou bestaan uit vakverenigingen is niet terug te voeren op de nieuwe economische inzichten, maar op de al lang gekoesterde opvatting over de rol die deze moesten spelen in de overgang naar het socialisme. De SDB leed sterk onder de repressie die de overheid op de organisatie en de leden uitoefende en radicaliseerde snel. In 1887 was nog besloten via coöperaties geld voor de propaganda te verwerven. Maar al snel werd het idee van de coöperatie overboord gezet. In 1888 was het gedaan met de coöperaties als leerschool voor de arbeiders. In de brochure *De Coöperatie, het paard van Troje. Een woord van waarschuwing* werd met afschuw gesproken over het zakendoen en winst maken van arbeiders. De coöperaties vergden te veel inspanningen van de beste krachten van de SDB en leverden niets op. In 1890 verwierp de Duitse SPD de 'ijzeren loonwet' en de SDB toonde zich steeds meer revolutionair. De SDB koos steeds meer voor een geïsoleerde positie en weigerde vanaf 1891 samenwerking met andere organisaties omdat dat leidde tot verwatering van het socialistisch beginsel.[9]

AFSTAND TUSSEN DN EN VAKBEWEGING VERGROOT

In Amsterdam maakten in 1888 onder aanvoering van de socialistische tim-

merliedenvereniging 'Door Eendracht Verbetering' (DEV), vakverenigingen zich los van de SDB om zich zelfstandig en onafhankelijk van de politiek te manifesteren. Samen met niet-socialistische vakverenigingen vormden ze de Neutrale Commissie (NC). Deze NC opereerde als een moderne vakorganisatie die overlegde met werkgevers en de gemeente. Socialistische vakbondsbestuurders namen samen met werkgevers en niet-socialistische vakverenigingen plaats in Raden van Arbeid en zetten zich in voor de bestrijding van de werkloosheid en voor sociale wetgeving. In dit geval de Arbeidswet.

In 1890 sneed DEV de band met de SDB officieel door, omdat het door de ervaring met de NC overtuigd was dat politiek de arbeidersbeweging slechts verdeelde. Men wilde een onverdeelde en onafhankelijke vakbeweging waar iedere arbeider lid van kon zijn. Dit hoofdstedelijk concept kreeg ook een landelijke uitwerking toen een beweging op gang kwam tot de vorming van landelijke bonden zonder banden met de SDB. Daarbij sloten zich ook vakverenigingen uit het ANWV aan.

DN zag niets in deze ontwikkelingen, 'Wij dachten den tijd van kleurlooze vereenigingen te boven te zijn, en nu komt iemand nog met alle ernst daarop aandringen'.[10] Deze afkerigheid berustte ook op de steun die de NC kreeg van de Amsterdamse sociaalliberalen, zoals Wim Treub en Carel Gerritsen. Die geloofden in een onafhankelijke vakbeweging die streefde naar verbeteringen binnen de bestaande verhoudingen. Zij vonden dat de arbeiders zich moesten organiseren tegenover de werkgevers om onderhandelingsmacht te verwerven waarmee betere arbeidsvoorwaarden konden worde afgedwongen.

Op de internationale socialistische congressen bleken de grote verschillen in denken. Waar DN zich op het Brusselse Congres van 1891 bezighield met de polemiek met de SPD, zette Friedrich Gebing, voorzitter van de Nederlandsche Sigarenmakers- en Tabaksbewerkersbond, zich in voor onderwerpen als het afschaffen van het stukloon. DN toonde zich daar steeds voorstander van, terwijl Gebing daar tegen ageerde.[11]

Gebing nam het initiatief om zonder de SDB een onafhankelijke vakcentrale op te richten. Hij nodigde in juli 1892 daartoe andere landelijke vakbonden uit. Na een tweetal bijeenkomsten kwamen de aanwezige bonden met een resolutie, die de klassenstrijd erkende en alle arbeiders opriep zich in een onafhankelijke vakcentrale te organiseren om zo het kapitalisme te bestrijden.[12]

De SDB zag dat zij hierdoor mogelijk aanhang zou verliezen. In reactie hierop herhaalde DN zijn standpunt dat het doel van vakverenigingen was de loonarbeid af te schaffen en hij zag niets in de initiatieven van de vakbonden.[13]

Het initiatief van Gebing om tot een onafhankelijke vakcentrale te komen, leidde nog niet tot de oprichting ervan. De SDB kon daarom het initiatief om tot vereniging van vakverenigingen en vakbonden te komen naar zich toetrekken. Het was Christiaan Cornelissen, arbeidssecretaris van de SDB, die in opdracht van het Kerstcongres van 1892 in Zwolle, hierin de leiding nam. DN bleef hier helemaal buiten en hield vast aan de expressieve verkondiging van het socialisme, nu meer anarchistisch van toon.

Op 9 juli 1893 kwam er een voorbereidend comité van vier vakbondsafgevaardigden en Cornelissen tot stand. DN hield zich erbuiten, hij opende op die dag een anarchistisch volksgebouw in Oost-Groningen. Cornelissen was vooral geporteerd van de Franse arbeidersbeweging, die zich richting het syndicalisme ontwikkelde. Naar dat voorbeeld presenteerde hij de SDB als een natuurlijke bondgenoot van de vakbeweging. Politieke ideologie en tactiek konden volgens hem buiten de op te richten vakcentrale blijven.

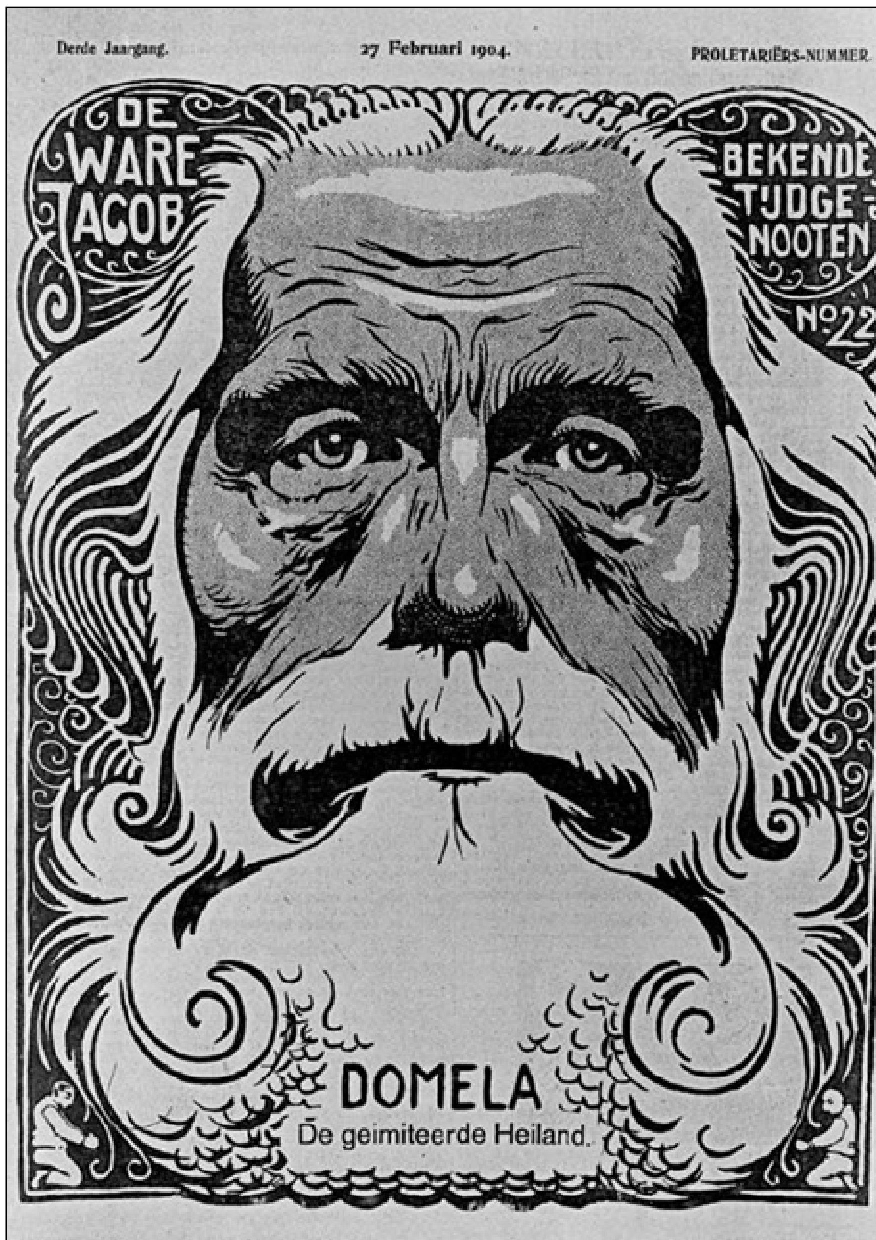
Het was echter nooit de bedoeling van de eerdere initiatiefnemers geweest om opnieuw verbonden te worden aan de SDB. De vakbonden hadden zich juist losgeweekt van het ANWV en de SDB en nu keerde de laatste toch terug. Op zondagmiddag 27 augustus 1893 werd in het gebouw Constantia aan de Amsterdamse Rozengracht zowel in de beneden- als in de bovenzaal vergaderd. Cornelissen ging naar de kleine bovenzaal om met bestuurders van acht vakorganisaties te komen tot de oprichting van de eerste vakcentrale in Nederland, het NAS. In de benedenzaal debatteerde DN met Pieter Jelles Troelstra over de betekenis van het Internationaal Congres van Zürich. De oprichting van het NAS door de bonden en de SDB ging langs die vergadering heen. DN ging richting het anarchisme en volgde niet de Franse anarchisten die lid werden van de vakcentrale, Confédération Générale du Travail (CGT), om daar invloed uit te kunnen oefenen. Hij voelde niets voor de oproep van de anarchist J. Methöfer om in het NAS te treden, om zo in de vakbeweging propaganda te maken. Toen dat niet gebeurde kon in 1896 *De Anarchist* slechts constateren dat ook in de bonden aangesloten bij het NAS het reformisme hoogtij vierde.[14]

Na 1898 zou DN zich amper bezighouden met het NAS. Met het korte stuk in het gedenkboek van het NAS van 1918 liet hij een jaar voor zijn dood toch zijn verbondenheid met het NAS zien.

NOTEN

(1) *De Arbeid*, 22.11.1919, *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan* (Amsterdam 1918) 37-38 – (2) Stutje 70-92; B. Altena, 'Kritik wegen der Praxis. F. Domela Nieuwenhuis und der Marxismus', in: M. van der Linden (herausgegeben), *Die Rezeption der Marxschen Theorie in den Niederlanden* (Trier 1992) 47-84 – (3) E.L.J. van den Abeelen, *Volhardings levensgang,* 's Gravenhage 1954, H. Defoort, *'Werklieden bemint uw profijt!'. De Belgische sociaaldemocratie in Europa* (Tielt 2006) – (4) Zie hiervoor B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. Beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA 1878-1977. Een onderzoek naar de ontwikkelingen van een politieke stroming* (Groningen 2002) – (5) Zie hiervoor Piet Hoekman, Jannes Houkes, *Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893-1940. De geschiedenis van de eerste vakcentrale in Nederland* (Amsterdam 2016) – (6) Zie bijvoorbeeld *Recht voor Allen* 3.10, 10.10, 7.11 en 16.12.1887 en 7.2.1889 – (7) Hoekman en Houkes (2016) e.v. – (8) *Recht voor Allen* 18.6.1881 – (9) D.J. Wansink, *Het socialisme op de tweesprong* (Haarlem 1939) – (10) *Recht voor Allen* 21.5.1891 – (11) *Recht voor Allen* 2.9.1892 – (12) Hoekman, Houkes, 123 – (13) Hoekman, Houkes, 123-124 – (14) *De Anarchist* 3.10.1896.

PRINCIPES EN SOBERHEID

Domela's ideeën over vegetarisme en geheelonthouding

Weia Reinboud en Rymke Wiersma

In zijn door het Domela Nieuwenhuis Fonds uitgebrachte lezing Anarchisme in domineesland *voert Hans Ramaer Domela op als een van de belangrijkste inspiratoren van het voor Nederland zo typerende ethische anarchisme, en in zijn boek* Van christen tot anarchist *schrijft Domela zelf dat 'het protestantisme in wezen anarchistisch' is omdat het een beroep doet op het individuele geweten van de mensen. Wat het anarchistisch gehalte van het protestantisme betreft valt daar nogal wat op af te dingen, maar laatstgenoemde uitspraak maakt wel duidelijk dat voor Domela Nieuwenhuis anarchisme veel zo niet alles met ethiek van doen heeft. Helaas schreef hij zelf weinig over vegetarisme, toch bij uitstek een gewetensvol onderwerp, noch over geheelonthouding, een onderwerp dat duidelijk een keuze inhoudt voor sober leven. Wel verzucht hij in* Van christen tot anarchist*: 'Gelukkig dat ik een gezond gestel had en door een uiterst matig en sober leven mijn krachten bewaarde, want daaraan schrijf ik het toe dat ik het vol heb kunnen houden.' Ook vermeldt hij daarin over zijn verblijf in een Duitse gevangenis: 'Mijn eten kreeg ik tegen betaling uit een restaurant daar ik mij als vegetariër niet wenschte te onderwerpen aan den gevangeniskost.'*

Vegetariër werd Domela waarschijnlijk in 1878, in elk geval vóór 1880, stelt Dirk-Jan Verdonk in *Het dierloze gerecht* (2009), toen hij trouwde met zijn derde vrouw, Johanna Hagen, die solidair was, 'en ook zijn kinderen genoten nadien met tamelijk veel succes een vegetarische opvoeding – met als beste voorbeeld César de kunstenaar en dierenvriend.'

Over vegetarisme schreef Domela voor het eerst in *Recht voor Allen* nummer 9, uit 1879, *de Vegetarische Bode* doet verslag van een lezing uit 1898, er is een verslag uitgegeven van een lezing op een Internationaal Vegetariërscongres uit 1913 en in 1914 staat er een interview met hem in *de Vegetarische Bode*.

Ook over geheelonthouding is niet veel te vinden, ondanks het grote belang dat hij eraan hechtte. Wel is er een brochure van acht pagina's, *Geheel-onthouding en Socialisme,* uit 1897, door Domela geschreven voor de Socialistische Geheel-Onthouders Propaganda-Club.

Dat was het wel zo ongeveer. Zou hij niet al te veel over deze onderwerpen geschreven hebben om niet te vervreemden van de meerderheid van de arbeiders?

Misschien speelde die voorzichtigheid minder vanaf de tijd dat hij zich tot het anarchisme 'bekeerde', want ook al schreef hij er zelf nog steeds niet veel over, in *De Vrije Socialist* klonk duidelijk een vegetarische ondertoon: lezingen en afleveringen van *de Vegetarische Bode* werden door Domela warm aanbevolen, bij openingen van vegetarische restaurants werd de wens uitgesproken dat de onderneming zou slagen, boeken over vegetarisme werden positief besproken, en de vrees van slagers voor 'het vegetarische spook' werd bespot.

PRINCIPIEEL

Toch stond hij er heel principieel in, dat blijkt ook uit wat anderen over hem zeggen. Bij zijn zevenstigste verjaardag is er een gedenkboek uitgebracht, waarin over beide onderwerpen door twee mensen een artikeltje is geschreven.

M. Valk Lzn., medeoprichter van de Vegetariërbond: '[…] mij herinnerend, dat in het laatst van 1894 Domela Nieuwenhuis op mijn verzoek toetrad als gewoon lid van den pas opgerichten Nederlandschen Vegetariërsbond, wat ik te meer op prijs stelde omdat het nieuwe Bondslid toen reeds een 15-jarige practijk van het vegetarisch dieet achter den rug had en door hem dus het bewijs geleverd was, dat een vegetarische leefwijze gepaard kan gaan met onvermoeiden arbeid.' En: '[…] dat die revolutionnaire woordvoerder het eten van vleesch- en vischgerechten reeds tientallen van jaren heeft nagelaten, omdat hij een afschuw heeft van het noodeloos vergieten van bloed van onschuldige dieren, omdat hij zich niet schuldig wil gevoelen aan den ontijdigen dood van een schepsel, dat zich in het leven verheugt.'

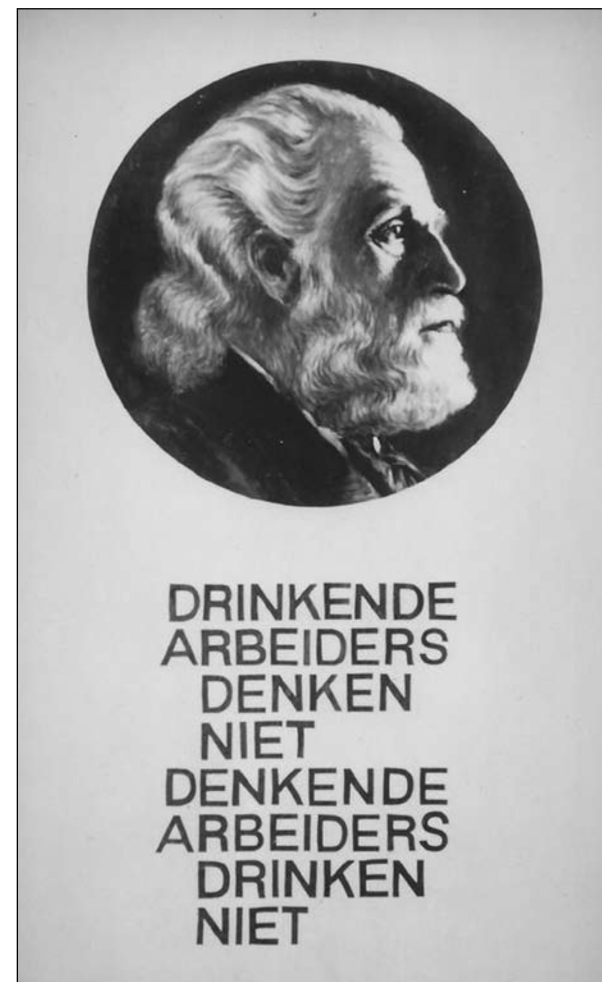
D. de Clercq, derde voorzitter van de Vegetariërsbond en medeoprichter van de Vereniging voor Gemeenschappelijk Grondbezit: 'Ik heb D. N. ontmoet als Dageraadsman, als socialist, als kiesrechter, als voorstander van vrouwenemancipatie (zooals toentertijd de rechtstrijd der vrouw heette) en bij tal van andere gelegenheden waar Humanitaire vraagpunten ter behandeling kwamen; maar het meeste voeling hadden wij toch op vegetaries gebied, waar hij onze bijeenkomsten en congressen, als een onzer oudsten, dikwijls bezocht en zich ook als spreker en schrijver in onze Bode niet onbetuigd liet.' […] 'D. N. behoort, kan 't anders, tot de Etiese Vegetariërs, d.w.z. tot degene die de overtuiging zijn toegedaan dat het doden en zich voeden met het vlees van dieren, niet in overeenstemming is met de plaats, die de mens in de natuur inneemt […]' 'Hij zegt daaromtrent zelf: nadat ik eenmaal op etiese gronden van de juistheid der zaak overtuigd was, hield ik mij niet lang bezig met een overgangsdieet, maar schrapte het vlees onmiddelik van mijn spijslijst. […] Het was vooral mijn afkeer van wreedheid en moord op weerloze dieren, die den doorslag gaf.'

En over geheelonthouding in datzelfde gedenkboek schrijft J. van den Berg over Domela: 'omdat hij er innig van overtuigd is, dat het begrip socialisme inhoudt vele deugden, onder meer geheel-onthouding.'

Geert van der Zwaag haalt een heel ander argument van Domela tegen de alcohol aan: 'Denkt er aan, arbeiders, met elken borrel dien gij drinkt, stelt gij de regeering in staat een kogel te koopen, waarmede op u bij werkstakingen kan worden geschoten.' (Van der Zwaag was lid van de SDB – Sociaal Democratische Bond, later Socialistenbond – en heeft in 1897-1909 in de Tweede Kamer gezeten voor hetzelfde district als Domela van 1888 tot 1891.)

HET SLAVENJUK

Genoemde brochure over geheelonthouding is een wat rommelige tekst. Wel wordt duidelijk gemaakt waar het bij 'geheelonthouding' om gaat: in de negentiende eeuw ging het bij drankbestrijding vooral om sterke drank, geheelonthouding wijst op het afwijzen van álle soorten alcoholische drank, dus ook wijn en bier. Het relaas begint met de vraag waarom geheelonthouding en socialisme samen (zouden moeten) gaan. 'Waar komt dus het alkoholgebruik uit voort? Uit armoede, uit een tekort aan voedsel.' Na uitbetaling op vrijdag doken arbeiders massaal de kroeg in. Jenever zal niet goedkoper geweest zijn dan brood, maar het veroorzaakte een roes en de harde werkers probeerden hun honger en ellende weg te drinken, waarna er geen geld meer overbleef voor voedsel van de rest van het gezin. Dat er geen noodzakelijk verband is tussen armoede en het gebruik van alcohol is duidelijk, en het is ook niet zo dat de rijke mensen massaal de drank lieten en laten staan, in tegendeel. In alle kringen werd enorm veel alcoholische drank gebruikt. De uitspraak dat ar-

moede de oorzaak is van alcoholisme wordt in het betoog niet uitgewerkt, en evenmin hard gemaakt. Hetzelfde geldt voor deze: 'Daarom vinden wij ook elk pleidooi tegen het alkoholisme, dat niet tevens een pleidooi is voor de verkorting van den arbeid, huichelarij.' (Dat zowel geheelonthouding als arbeidstijdverkorting een pleidooi waard zijn is een andere zaak.)
Later komen de betere argumenten pas, dan gaat het over bevrijding van de slavernij van koning alkohol. 'Want drinkende menschen zijn geen denkende menschen en aan de laatste hebben we groote behoefte.'
Het slot van de brochure is krachtig: 'Vergeten wij ook nooit, dat het kapitalisme geen grooter helper heeft om de menschen in hun macht te houden dan het alkoholisme. Dit bedwelmt en verdooft zoodat zij zich hun nood en ellende niet bewust worden. Niets draagt meer bij tot ontaarding der menschen want het alkoholisme maakt hen tot willooze slaven, die zich laten uitzuigen en onderdrukken en voor een borrel weer buigen onder hun slavenjuk.'

DENKENDE MENSEN

Wat zou Domela in 2019 zeggen, schrijven of twitteren? De ontwikkeling van vegetarisme naar veganisme zou hem zeker bevallen zijn. (Zie hiervoor ook het artikel van Jaap van der Laan in *de AS* 196 over veganisme en de anarchistische traditie.) Dirk-Jan Verdonk stelt dat Domela oorspronkelijk waarschijnlijk voor het vegetarisme koos vanuit het idee dat de mens van nature een vruchteneter is, pas later dacht hij na over het 'dierenvraagstuk': 'op welke grond zouden de belangen van mensen boven die van dieren verheven zijn?'
Daarop doordenkend is de kans groot dat hij nu een stap verder zou gaan en bij veganisme uit zou komen. Als bewonderaar van Darwin erkende hij namelijk de continuïteit tussen niet-menselijke dieren en mensen, waarmee niet-menselijke dieren binnen de sfeer van één universele rechtvaardigheid terecht kwamen.
Dieren (en daarmee vegetarisme) waren voor Domela volgens Dirk-Jan Verdonk cruciaal om het ongelijk van het kapitalisme te bewijzen: 'ze stelden hem in staat de menselijke behoeften zodanig te kunnen begrenzen dat een samenleving mogelijk werd zonder tirannie, een wereld waarin eenieder zijn of haar rechtvaardige deel mocht en kon nemen. De dieren negeren, zoals in de historiografie over Domela tot nog toe is gebeurd, staat daarmee niet alleen een goed begrip van diens socialisme/anarchisme/vegetarisme in de weg, het wijst bovendien op de […] assumptie dat dieren niet belangrijk zijn, dat zij behoren tot het gescheiden domein van de natuur waarmee historici zich niet bezighouden – zelfs als voor hun onderwerp natuur en cultuur idealiter een ondeelbare eenheid vormden.'
Wat betreft het andere onderwerp: geheelonthouding, wellicht zou Domela daarover droevig zijn hoofd schudden. Niet zozeer om het feit dat 'geheelonthouding' als woord niet vaak meer te horen is, dat is immer maar een vreemde term. (Ook iemand die nooit een bank beroofd onthoudt zich geheel – van het bankroven.) Ernstiger is dat het er een eeuw later op lijkt dat koning alkohol de overwinning alsnog heeft behaald. Het zit er dik in dat hij hevig teleurgesteld zou zijn dat arm en rijk, loonslaaf en kapitalist, actievoerder en bestredene qua middelengebruik vaak zo ontzettend op elkaar lijken.

In *Anarchisme in domineesland* schrijft Hans Ramaer dat na de oorlog de continuïteit van de door anarchisten gekoesterde idealen zoals antimilitarisme, vrijdenkerij, vrije opvoeding en seksuele bevrijding gewaarborgd bleven, maar dat de geheelonthouding als ethische activiteit verdwenen is.

Toch klopt dat beeld niet helemaal. Al die jaren is het Terrein tot Vrijheidsbezinning, de anarchistische camping in Appelscha principiëel vrij van alcohol gebleven. Tijdens de Pinksterlanddagen krijgen de bezoekers elk jaar duidelijk te horen dat alcohol drinken op het terrein niet is toegestaan, met een verwijzing naar de uitspraak van Domela, die nog steeds op een antieke kast in de kantine te lezen is: 'drinkende arbeiders denken niet, denkende arbeiders drinken niet', of andersom, maar dat maakt weinig uit, het blijft maar al te waar.
Helaas blijft deze alcoholvrije oase een uitzondering, ook binnen de anarchistische beweging. Het is ook de vraag of deze traditie vooral in ere wordt gehouden uit respect voor de ouderen, of dat het idee nog actief gedragen wordt door de jongere generaties. Natuurlijk zijn en blijven er altijd kleine clubjes van mensen die wars zijn van beneveld raken, waaronder, naast de nog in leven zijnde Domela-aanhangers, wat overgebleven straight edgers en ondergetekenden.

Waarom drink je geen alcohol, deze vraag wordt ons af en toe gesteld. Het korte en eenvoudige antwoord daarop is: omdat alcohol het denken vertroebelt. Een uitgebreider antwoord zegt dat vertroebeld denken ook leidt tot vertroebelde sociale interactie. Uiteraard. 'Hè toe, doe gezellig mee', is een misleidende uitspraak, alsof gezelligheid van een bedwelmend stofje zou afhangen. Na dik een halve eeuw observatie kunnen we wel zeggen dat het gros van de mensen ook na een klein beetje alcohol al luidruchtiger, sociaal onoplettender, kortdoordebochtiger, egocentrischer, ruziemakeriger en vooral onnozeler wordt. Ze willen blijkbaar niet zelf aan de knoppen draaien, willen dat een stofje macht over ze heeft.
Dat zou Domela vast ook nog steeds onbegrijpelijk vinden. Het zou leuk zijn als anarchisten alsnog tot de conclusie komen dat, zoals Domela al zei, alcohol en denken niet samengaan. En de wereld veranderen zonder te denken is ondenkbaar!

BRONNEN

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist en ander werk*; geselecteerd door Albert de Jong; A.W. Bruna & Zoon; Utrecht 1970.
Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist*; Van Holkema & Warendorf, Amsterdam 1910 (tweede druk); dbnl 2008.
Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Geheelonthouding en Socialisme*; Socialistische Geheel-Onthouders Propaganda-Club; Vooruit, Amsterdam 1897.
Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis, 31 december 1916 (gescand op internet beschikbaar).
G. Nabrink, *Bibliografie van, over en in verband met Ferdinand Domela Nieuwenhuis*; IISG, Amsterdam 1992.
Hans Ramaer, *Anarchisme in domineesland*; F. Domela Nieuwenhuislezingen 8; F. Domela Nieuwenhuis Fonds; Amsterdam 2008.
Dirk-Jan Verdonk, *Het dierloze gerecht. Een vegetarische geschiedenis van Nederland*; Boom, Amsterdam 2009.
De Algemene Nederlandse Geheel-Onthoudersbond: http://www.angob.nl

DOMELA ANTISEMIET? NEEN!

Rudolf de Jong

In 2012 verscheen de biografie van Jan Willem Stutje, Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantisch revolutionair. *Het boek leest als een trein. Maar deze trein zit regelmatig op het verkeerde spoor en ontspoort volledig wat betreft Domela's vermeende antisemitisme. De beschuldiging van antisemitisme kreeg bij de presentatie en daarna in de pers veel aandacht. Bert Altena reageerde direct in* Het Parool *en later in een bespreking, in de* Low Countries Historical Review (LCHR)*, die alleen digitaal verscheen. Ik schreef in* de AS *dat Stutje de plank mis sloeg. Er volgde een discussie in de* Nieuwsbrief *van de website Onvoltooid Verleden.*

Stutje heeft in de *LCHR* nog een artikel gepubliceerd, 'Antisemitisme onder Nederlandse socialisten in het *fin de siècle'* waarin hij zijn stelling handhaaft, maar voornamelijk beperkt tot Domela's 'conflict met P.J. Troelstra in de jaren 1890-1894', hetgeen onzin is. Hij haalt er zijn stellingen in zijn boek mee onderuit. Bert Altena ontdekte dat veel antisemitische geschriften in de Domela-bibliotheek oorspronkelijk niet tot de bibliotheek van Domela behoorden. Ze werden na zijn dood aangekocht en toegevoegd door professor Posthumus die de bibliotheek beheerde.

BIBLIOGRAFIE NABRINK

Ook in dit Domelajaar 2019 duikt diens 'antisemitisme' op. In een recensie in de *NRC* van Rob Hartmans is sprake van de ´antisemitische anarchist´ Domela. Een ingezonden stuk hierover van mijn hand werd niet geplaatst. Het is zaak opnieuw op de beschuldiging in te gaan. Eerst met enkele uitspraken van Domela. De bron – soms ook de uitspaak zelf – is te vinden in de bibliografie van Gé Nabrink van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis waarin uitgebreide registers staan vermeld. Nabrink geeft aan welke anoniem verschenen stukken hij aan Domela toeschrijft.

De volgende inventarisatie uit deze bibliografie levert een duidelijk beeld op dat Domela geen antisemiet was:

– Uit een verslag van een voordracht van Domela over Lessing: 'Ware zijn algemeen menselijke godsdienst gemeengoed geworden, we zouden in deze tijd geen godsdienstige onverdraagzaamheid, geen Jodenvervolging en dergelijken hebben.' (Nabrink 1881/4).

– Drumont, de belangrijkste ideoloog en woordvoerder van het Franse antisemitisme noemt Domela 'een tegenstander' (Nabrink 1888/151).

– Uit een artikel over de zaak Dreyfus (de Joodse officier die onschuldig veroordeeld werd) waarin antisemitisme een hoofdrol speelde: 'Men moet niet vragen: is die man een Jood – maar zeggen die man is een mens, en indien hij fouten doet, misslagen begaat, dan begaat hij die als mens, niet als Jood […] Wij hebben geen pleidooi gehouden voor de Joden – maar tegen het antisemitisme.' […] 'Het Jodenvraagstuk is in zoverre een sociaal vraagstuk dat het aantoont hoezeer de menselijke geest nog behoefte heeft aan verlichting.' (Nabrink 1898/81.1) Het is herdrukt in een speciaal nummer van *De Syndicalist* na de Kristallnacht in Hitler Duitsland toen duizenden joden waren mishandeld, vermoord en gearresteerd.

– In zijn *De Geschiedenis van het Socialisme* schrijft hij over Dühring, die een tijdlang een rol speelde in socialistische debatten: 'Dühring was een geduchte antisemiet!' (deel II, p.229), die 'helemaal verzeild (is) geraakt in het kamp der anti-semieten' (deel II, p.333); dat is bepaald niet vleiend bedoeld. Over Lasalle leren we hoe moeilijk Joden het hadden: 'Geboren uit gegoede ouders (…) kreeg hij een zorgvuldige opvoeding, maar hij was Jood en dit wilde in dien tijd nog heel wat anders zeggen dan tegenwoordig'. (deel II, p.166).

– In een bewerking door Domela van een rapport over Rusland uit 1907 is sprake van diep respect voor 'vliegende verdedigingskampen' van revolutionairen die Joden tijdens pogroms te hulp kwamen en daarbij soms zelf gedood werden (Nabrink 1907/5).

- Uit een brief van Henri Polak, later de grote man van de bond van diamantarbeiders en tegenstander van Domela, uit 1892, blijkt dat Polak er gewoon vanuit gaat dat Domela antisemitisme verwerpt. Stutje vermeldt de brief wel maar trekt er niet deze conclusie uit. (Inventaris archief Domela).

ANTISEMITISME

Antisemitische uitspraken vind je pijnlijk veel onder socialisten in Domela's tijd. Er werd weinig aandacht aan geschonken. Joden werden niet geweerd. Opkomend populistische antisemitisme – onder andere sterk in Oostenrijk – werd verworpen maar vooral om politieke reden. Een principiële stellingname tegen het antisemitisme bleef uit. Algemeen leefde onder socialisten de opvatting dat het joodse vraagstuk na de revolutie – waarop men rotsvast rekende – zou verdwijnen (zoals een kleine eeuw later veel linkse idealisten meenden dat het met de bevrijding van de vrouw na de revolutie wel in orde zou komen). Joodse socialisten dachten er niet anders over. Domela was geen uitzondering. Wel benadrukte hij het belang van verlichting, de rede zou het antisemitisme overwinnen. Overigens was het gebruik van stereotypen heel gewoon, voor Joden, voor nationaliteiten, voor volken. Zo lees je bij Domela op één bladzijde over Marx: 'een Semiet van oorsprong, die in de talmudische opzet van zijn boek over het kapitaal, zijn samenhang toonde met de wereld der rabbijnen' en vervolgens: 'een Germaan, die geloofde in de superioriteit van zijn ras en in Rusland de erfvijand zag' (*De Geschiedenis van het socialisme*, deel II 197).

In *Recht voor Allen*, het orgaan van de Sociaal Democratische Bond (SDB), kom je wel anti-joodse passages tegen. Stutje noemt een aantal nummers van het blad. Twee vragen stelt hij niet. Betroffen het artikelen van Domela zelf? Voor zo ver is na te gaan (zoals ten tijde dat hij in de cel zat of omdat ze anoniem gepubliceerd werden en door Nabrink niet aan Domela toegeschreven werden) was dat niet het geval. Wat was het redactiebeleid van Domela? Aangeboden artikelen werden doorgaans geplaatst. Het betekende niet dat de redactie erachter stond. Met reacties op stukken ging het evenzo. Een apart geval was de Duitse oplichter en antisemiet Von Barnekov. Deze Freiherr was geparenteerd aan een Amsterdams regentengeslacht, maar lag daarmee overhoop. Deze familieruzie kwam uitvoerig aan bod in *Recht voor Allen* samen met allerlei roddels over de Amsterdamse elite. Kritiek hierop (en

op het antisemitisme) vanuit de SDB werd gepubliceerd, maar Domela liet de Freiherr niet vallen. Stutje wijst erop dat Domela in die dagen geen mederedacteur had en kopij goed kon gebruiken. Ik voeg eraan toe dat Domela veel tijd moest steken in propagandatochten en in zijn werk in de Tweede Kamer. Onthullingen over het leven van koning Willem III, terug te vinden in de brochure *Koning Gorilla* en over Engelse successchandalen hadden een paar jaar eerder de oplage van het blad flink doen stijgen. Van Barnekov's bijdragen (hij publiceerde ook brochures) zullen dat ook hebben gedaan.
Joden als Sam Coltof en Hijman Croiset vervingen Domela als redacteur bij zijn afwezigheid. Alexander Cohen verrichtte redactiewerk. Andere Joodse namen die heel actief waren en met wie Domela samenwerkte, zijn Abraham Reens (initiatiefnemer van het Domelafonds), Izak Samson en Abraham Soep.

INVLOED VAN DE BIJBEL

Domela verloor zijn godsgeloof en verliet de kerk. Maar wel met de bijbel onder zijn arm. Die speelde blijvend een enorme rol op zijn verdere levensweg en is van belang voor zijn houding tegenover het joodse geloof en de Joden. Het blijkt uit *De Geschiedenis van het Socialisme* waarin een hoofdstuk staat 'Socialisme in Israël'. De wetten van Mozes 'steken gunstig af tegenover de meeste hedendaagse wetten'. Jahveh is de eigenaar van het land, 'de mensen gebruikers en niet meer'. 'Hoeveel bepalingen zijn niet gemaakt ten gunste van de arme!' Mozes wilde geen slavernij, 'de slaaf was in de wet een gesalarieerde' (deel I, p.32-38). Als Domela zich tegen Joodse bankiers keert – vaak noemt hij hen bij name – dan is het niet omdat zij Joden zijn, maar omdat zij de wetten van Mozes aan hun laars lappen. Mede in dit licht (hij was al in een negatieve stemming vanwege het Duitse 'bierzuipen') zie ik de bittere uitspraak in zijn memoires over 'heren in pelsjassen, merendeels joden' die aanwezig waren op het bureau van de Duitse krant waar de uitslagen van verkiezingen binnenkwamen.

Ik noemde Stutje's artikel in de *LCHR*, waarin hij antisemitisme in de jaren 1890-1894 plaatst. Hij wijst er niet op dat in de tijd daarvoor veel Amsterdamse Joden Oranjeklanten waren en actief waren geweest bij de Oranjefuries waarbij socialisten en hun lokalen aangevallen werden. Na 1890 kwam juist een omslag, ondermeer door het optreden van Henri Polak. Mede op initiatief van Reens werd op 15 oktober 1892 de groep 't Centrum' opgericht om socialistische propaganda onder de Joodse arbeiders te maken met het maandblad *Ons Blad. Socialistisch orgaan voor de Israëlieten*. Bij het eenjarig bestaan sprak Domela voor veertienhonderd arbeiders, in overgrote meerderheid joden, over 'Mozes als sociaal wetgever'. 't Centrum en *Ons Blad* moet zowel Nabrink als Stutje ontgaan zijn.

TENSLOTTE

Bert Altena heeft in de uitgave uit 1997 van de familiecorrespondentie van en over Domela, diens 'tijdgebondenheid' aan de orde gesteld. Deze 'stelde grenzen aan de navolging van de principes die hij huldigde'. In zijn inleiding bij de onlangs verschenen heruitgave van Domela's gedenkschriften *Van Christen tot Anarchist* bij Kelderuitgeverij, gaat Bert Altena nader in op de vraag 'Domela antisemiet?'

BRONNEN

Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Een romantisch revolutionair*, Amsterdam 2012.
Bert Altena, Antisemiet of niet?, in: *Het Parool*, 6-7-2012.
Rudolf de Jong, Was Domela antisemiet? Stutje slaat de plank mis, in: *de AS,* nr. 180, winter 2012.
Bert Altena: Jan Willem Stutje, Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair. *BMGN - Low Countries Historical Review,* Volume 128-2 (2013), p.26: http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.8346
Stutje, J.W., Antisemitisme onder Nederlandse socialisten in het fin de siècle. *BMGN - Low Countries Historical Review*, Volume 129-3 (2014), pp.4–26 : http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.9736
Rudolf de Jong, Dupliek, zie: http://oud.onvoltooidverleden.nl/index.php?id=424. Er werd aandacht aan deze kwestie besteed in de *Nieuwsbrief,* nrs. 23-25 in 2013.
Bert Altena , A broken mirror. The library of Ferdinand Domela Nieuwenhuis, in: Aad Blok, Jan Lucassen & Huub Sanders (Eds.), *A Usable Collection*, Amsterdam 2014.
Rob Hartmans, Een opportunist met gebreken, in: *NRC*, 22-2-2019.
Nabrink, Gerard, *Bibliografie Van, Over En In Verband Met Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Leiden 1985.
Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Geschiedenis van het Socialisme', deel I-III, Amsterdam 1901-1902
Bert Altena, *'en al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder', De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1932*, Amsterdam 1997.
H.J. Scheffer, *Henry Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes*, Bussum 1976.
Zie voor Van Barnekov: Salvador Bloemgarten, *Henri Polak sociaal-democraat 1868-1943*, Den Haag 1996.

PIBO TEGEN DOMELA

Igor Cornelissen

Igor Cornelissen

Bijvangst

In een vorige Bijvangst schreef ik over de gefortuneerde patricierszoon Pibo Antonius Pijnappel, ooit strijdbaar socialist, die bij zijn dood in 1935 de Amsterdamse universiteitsbibliotheek een geweldig omvangrijke verzameling zeldzame boeken en brochures over de geesteswetenschappen schonk.
Er is, bij de herdenking van Domela's dood, alle reden op hem terug te komen. Pijnappel was in zijn jonge jaren een polemist die er zijn mocht. Daar waren er meer van. Ze namen een geschrift van een tegenstander, het kon ook een vermeende medestander zijn, om die te vermalen en daarna te vermorzelen. De volgorde was willekeurig.
Het ooit fameuze tijdschrift *De Nieuwe Tijd*, jarenlang het boegbeeld van de marxisten, gaf er in 1903 het bewijs van. Domela Nieuwenhuis had *De Geschiedenis van het socialisme* in drie dikke delen geschreven en daarvan kon, moet het uitgangspunt van Pijnappel zijn geweest, niets deugen. De splitsing tussen vrije socialisten en parlementairen was weliswaar al lang achter de rug en de sociaaldemocraten leken onverminderd aan aanhang te winnen. De aanhang van Domela roerde zich, gesteund door *Recht voor Allen* duchtig en beschikte in Amsterdam, de Zaanstreek en het Friese en Groningse platteland nog over een omvangrijke en strijdbare vurige aanhang. Domela werd nog steeds door tienduizenden gezien als Verlosser maar ook als Ziener, als de theoreticus die de weg naar een betere toekomst wees. Kon men de leeuw dan niet kooien, men kon hem in ieder geval van zijn manen ontdoen.
Pijnappel was de geknipte man voor die taak. Hij bezat niet alleen veel boeken over het socialisme en haar voorlopers, hij had ze ook gelezen. Hij was niet de enige in de vroegere socialistische beweging die de zes delen van professor H.P.G. Quack, *De socialisten, Personen en stelsels,* had bestudeerd. Domela Nieuwenhuis had dit enorme werk in verkorte vorm willen bewerken en er meer systeem in willen aanbrengen.
Dat had hij, oordeelde Pijnappel, beter niet kunnen doen. Quack, geen socialist, wel een progressieve geleerde zoals Nederland er rondom 1900 meer telde, was Europa afgereisd om aan zeldzame geschriften te komen en had diep gegraven om al de revolutionairen en hun voorlopers alle eer te geven die ze toekwam. Quack had een meesterwerk afgeleverd en Nieuwenhuis had het geplagieerd, het was naschrijverij, 'hij buigt voor Quack'. In drie lange afleveringen werd de vroegere voorman in zijn hemd gezet als schepper van een 'lappedeken' die putte uit 'troebele bronnen'.

Proletarische dictatuur

Pijnappel toonde naar mijn mening ruimschoots aan dat Nieuwenhuis wel heel ruim gebruik had gemaakt van het monnikenwerk van Quack door hem vrijmoedig te parafraseren maar dit vrijwel nergens te vermelden. Tegenwoordig verliezen wetenschappers door dit misdrijf hun baan, soms zelfs hun titel. De kranten maken er uitgebreid melding van.
Pijnappel noemde twintig sprekende voorbeelden en schrijft dan: 'Zo zou ik kunnen doorgaan.' Bovendien omarmde Nieuwenhuis Louis Blanc en Rodbertus als medesocialisten terwijl die dat allerminst waren. Erger nog was dat Nieuwenhuis Babeuf in het geheel niet noemde. Gracchus Babeuf (1760-1797) was een van de felste revolutionairen van de laatste helft van de achttiende eeuw. De Franse revolutie was hem niet ver genoeg gegaan. Hij was voor de afschaffing van het privaatbezit van de grond en kwam tot de overtuiging dat ware veranderingen alleen maar doorgevoerd konden worden tijdens een proletarische dictatuur. Zonder geweld zou een nieuwe maatschappij niet tot stand kunnen komen. Marx en Engels beschouwden Babeufs Cunjuration des Égaux als de eerste communistische partij. Was dat de reden dat Nieuwenhuis Babeuf, die zijn leven op het schavot eindigde, niet noemde? En wel Shakespeare, Goethe en Schiller omdat in hun werk uitingen te vinden zijn die volgens Nieuwenhuis een socialistisch gedachte behelzen? Daartoe gebruikte Nieuwenhuis zelfs Schillers regels

Etwas muss er sein Eigen nennen
Oder der Mensch wird morden und brennen

Nieuwenhuis behandelde in zijn geschiedenis van het socialisme ook een vroeg Chinese variant uit de elfde eeuw. Zekere Wang Ngan Shi, een uiterst begaafde ambtenaar, had van de keizer zoveel macht gekregen dat hij het 'staatssocialisme' had ingesteld. Pijnappel, die geheel andere bronnen bestudeerde dan Nieuwenhuis, concludeerde dat Domela zich baseerde op burgerlijke bronnen van twijfelachtige aard en er kennelijk van uit ging dat als iets in een boek stond het ook waar was. En dus kennelijk tot het niveau van juffrouw Pieterse (die van Multatuli) was afgedaald die ook riep als ze om ware bewijzen verlegen was, riep: 't staat in 'n boek. Hoe kon iemand die, zoals Nieuwenhuis, niets van China wist er toe komen om iets over dat land te schrijven? Dat moest wel hoogmoed zijn.

Staatssocialisme

Van zijn afkeer van het staatssocialisme maakte Nieuwenhuis nooit een geheim. Door zich met de staat te bemoeien, wordt men erdoor bedorven, voerde de anarchist herhaaldelijk. En dat maakte hem tot vijand van Karl Marx, die arbeidersorganisaties in staat achtte de vijandige staat te ondergraven. Pijnappel achtte dat laatste juist en verweet Nieuwenhuis niet te willen inzien hoe juist de staat door de in hem groeiende organisatievormen der toekomst overweldigd wordt. 'Van historisch vergroeien heeft hij (Nieuwenhuis) geen notie. Toch achtte hij zich uitverkoren geschiedschrijver te zijn!' (*De Nieuwe Tijd*, 1903, pag. 660).
Wie nu, zovele jaren later, terugkijkt op wat de sociaaldemocratie tot stand heeft gebracht in landen waar ze het (mede) voor het zeggen had, moet wel tot de conclusie komen dat Nieuwenhuis in dat opzicht meer gelijk had dan Pijnappel, die er in zijn latere jaren, in tegenstelling tot Domela Nieuwenhuis, het zwijgen toe deed.
Wat had Nieuwenhuis gedreven om zich te etaleren als geschiedschrijver van het socialisme, had Pijnappel zich afgevraagd in zijn lange artikel dat meer nog dan een recensie een strijdschrift was geworden. Pijnappels conclusie was scherp: ijdelheid, erger nog: *minne* ijdelheid.

De hele aanval op Nieuwenhuis' geschiedschrijving laat op verbluffende wijze zien hoe hard destijds de strijd tussen de parlementairen en de anarchisten werd gevoerd. Over en weer. Nieuwenhuis kon zich in zijn gedenkschrift *Van Christen tot Anarchist* zwakjes verweren door een briefje van Quack aan te halen waarin deze hem niet alleen bedankt voor de toezending van zijn product maar ook laat weten dat hij er van genoten heeft. En de aanval van Pijnappel? Ach die was, meende Quack, niet objectief, maar een gevolg van diens oppositie. Louter wrok lag er aan ten grondslag.
In ieder geval was Domela niet meer de onbetwiste leider van de socialisten die hij eens was.

IN MEMORIAM DICK GEVERS (1936-2019)

Op 25 februari 2019 overleed anarchist, vertaler en uitgever Dick Gevers. Dick schreef lange tijd regelmatig voor *de AS* en de laatste jaren ook voor *Buiten de Orde*. Bij het afscheid zat de Aula van de Nieuwe Ooster vol met vrienden en familie, en een indrukwekkend aantal mensen wilde graag vertellen over wat Dick voor hen betekend had en zou blijven betekenen. 'Zijn strijd voor een rechtvaardige samenleving en zijn liefde voor de anarchie blijven voor ons een inspiratiebron voor het leven', stond op de kaart, en dat was die middag voelbaar. Anarchistzijn was voor Dick duidelijk meer dan een grote betrokkenheid bij de wereld van boeken, tijdschriften en activisme, maar maakte deel uit van zijn hele leven, een leven waarin zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen een grote plek innamen. Dick begon als arbeidersjongen, studeerde in de avonduren Frans en kreeg uiteindelijk een aanstelling als universitair medewerker, en altijd bleef hij gedreven om andere arbeiderskinderen een kans te geven.

Veel anarchisten zullen Dick vooral kennen van zijn uitgeverij Iris. Deze zou volgend jaar haar dertigjarig bestaan vieren. Samen met Bart Schellekens vertaalde hij enkele tientallen teksten, die bij Iris werden uitgeven in de vorm van boeken en brochures. Dick vertaalde veel vanuit het Frans, en schreef daarnaast zelf, onder andere *Jules Vallès en de Commune van Parijs.* Van diezelfde Jules Vallès vertaalde hij in de jaren negentig met Bart Schellekens de trilogie 'Kind', 'Jongeman' en 'Opstandeling', die werd uitgegeven door De Geus, en waarover zeer positief geschreven werd in landelijke dagbladen.

Dick had een grote interesse voor kunst, met name voor de anarchistische stroming binnen het surrealisme, waarover hij lezingen gaf en schreef, onder andere voor het anarchistisch-surrealistische tijdschrift *Droomschaar*. Ook schreef hij het boek *Surrealisme en anarchisme*. En ik herinner me de prachtige dag, in april 2017 in het Cobra Museum, tijdens een tentoonstelling van werk van Enrico Baj, waar Dick een zeer bevlogen lezing hield, vlak voor Bajs indrukwekkende werk 'Begrafenis van de anarchist Pinelli'.

Het fonds van Iris is erg divers en toont de ruime blik van Dick op anarchie: naast Bakoenin, het anarchisme van de daad, de Spaanse burgeroorlog, Sacco en Vanzetti, de anarchistisch-feministische journaliste Séverine staan er titels van Oscar Wilde, Etienne de la Boétie en Thoreau. Tot mijn verrassing gaf hij in 2014 als brochure *Het vrolijke atheïsme* van Denis Diderot uit. In hetzelfde jaar verschenen de door Dick vertaalde brieven van Sacco en Vanzetti, als gezamenlijke uitgave van Iris, Kelder en De Vooruitgang. Bij de presentatie van dat boek bij Het Fort van Sjakoo vertelde hij erover en was te zien hoe deze geschiedenis hem na aan het hart lag. Bij Uitgeverij Kelder kwam een herdruk uit van *De Autobandieten* van Anton Constandse, waarvoor Dick een uitgebreide inleiding schreef, volgens eigen zeggen 'het moeilijkste stuk dat ik ooit schreef'.
Het is te hopen dat een deel van Dicks werk zal worden voortgezet en dat de boeken en brochures die hij bij Iris uitgaf nog lang beschikbaar zullen blijven.

Vol belangstelling, vriendelijk, gevoelig, zachtaardig was hij zoals ik hem heb meegemaakt, maar hij kon ook fel zijn, eigenwijs en standvastig, een echte anarchist.

Rymke Wiersma

RVF EN GEHEIME DIENST

Boudewijn Chorus & Martin Smit

Reacties & discussies

Negen jaar na het verschijnen van *Rood Verzetsfront – Aanzetten tot stadsguerilla in Nederland* (Papieren Tijger, 2009) heeft Paul Moussault opnieuw een studie naar zijn roerige activistenverleden bij het RVF geschreven. Met coauteur Barbara Sahakian is eind vorig jaar – opnieuw bij Papieren Tijger – uitgekomen *Het Rood Verzetsfront in het vizier van de geheime dienst*. Een lijvig werk met daarin een omvangrijke neerslag van noest onderzoek in archieven met documenten van binnen- en buitenlandse (Belgische, Duitse, Zwitserse) inlichtingendiensten. In een bespreking van het RVF-boek uit 2009 (*de AS* 165/166) schreef een van ons: 'Op het titelblad van het boek staat achter Moussaults naam "(red.)", maar op de cover ontbreekt deze toevoeging en het blijft dan ook onduidelijk wat zijn precieze rol bij de totstandkoming van dit werk dan wel was. Het woordje "ik" komt in het boek niet voor, Moussaults naam des te meer.' Deze opmerking gaat opnieuw op voor het tweede boek. En net als toen wordt ook nu de coauteur niet geïntroduceerd bij de lezer, terwijl zij in activistenkringen een volslagen onbekende is. Wie haar googelt, vindt onder die naam uitsluitend een hoogleraar klinische neuropsychologie aan de universiteit van Cambridge die in 2008 buitengewoon hoogleraar psychofarmacologie in Utrecht was. Geen enkele vermelding die een politieke interesse of hartstocht voor de (geschiedenis van) inlichtingendiensten of gewapend verzet verraadt.
Van een andere kritische opmerking in de recensie heeft Moussault zich in zijn nieuwe boek duidelijk wél iets aangetrokken. Verwees hij voor zijn bronnen destijds vooral naar een intern RVF-archief, in het huidige werk vermeldt hij uitgebreid de geraadpleegde stukken in openbaar toegankelijke archieven. Het Rood Verzetsfront – waarvoor in de loop van de jaren '70 en '80 in totaal niet meer dan enkele tientallen leden actief zijn geweest – is de enige organisatie in Nederland geweest die zo lang (van 1976-1989) en zo consequent de gewapende strijd heeft gepropageerd. Ze deed dat door het organiseren van solidariteitsacties voor gevangenen uit buitenlandse groeperingen (vooral de RAF) die aanslagen hadden gepleegd, het drukken en plakken van affiches, het uitbrengen van bulletins en het publiceren van claimverklaringen en andere teksten van en over groepen als de RAF, Beweging 2e Juni, de RZ, CCC, Action Directe, Brigate Rosse, Japanese Red Army. Daarnaast beraamde het RVF onder gelegenheidsbenaming frequent kleinschalige geweldsacties, uiteenlopend van brandstichting in of het ingooien van ruiten van Duitse bedrijven, Duitse en Zwitserse vertegenwoordigingen in Nederland tot het plaatsen van lichte explosieven bij bedrijven of zelfs de woning van een officier van justitie.
Net als het eerste is ook dit tweede boek over het RVF verre van objectief en veeleer een vorm van zelfverheerlijking en achteraf goedpraterij. Juist daarom menen we er in deze rubriek aandacht aan te moeten besteden. Al te gemakkelijk leidt zulke subtiele geschiedvervalsing die zich presenteert als quasi goed gedocumenteerd onderzoek tot voorbarige conclusies. Aan het RVF hebben incidenteel en voor een korte periode ook enkele anarchisten deelgenomen, hoewel de ml-signatuur er al in de begintijd vanaf droop. Iemand als Ferdi Westen, in een vroeg stadium gearresteerd wegens paspoortroof, heeft echter helaas nooit in het openbaar afstand genomen van het gedachtegoed van de club die hem voor dergelijke klussen ten dienste van

'de gewapende strijd' inschakelde. Daarmee heeft hij de kans laten lopen verantwoording af te leggen voor zijn keuze, die eind jaren '70 in anarchistische kringen niet (meer) voor de hand lag. Denkbaar is, dat hij met de uit het stadhuis van Groningen gestolen blanco paspoorten kameraden in de illegaliteit wilde helpen zonder zich zelf schuldig te maken aan aanslagen. De hetze tegen en jacht op RAF-leden en hun sympathisanten was toen nog in volle gang en ook onder anarchisten van die dagen was het gevoel van machteloosheid tegen dit staatsgeweld soms groter dan hun gezond verstand. Een verzetsdaad als paspoorten stelen of vervalsen kon toen zeker op bredere instemming rekenen in radicale kringen. Maar de stap naar het actief propaganda voeren voor de gewapende strijd in Europa, zoals het RVF in zijn vaandel voerde, was van een heel andere aard. Die kon ook destijds al in de ogen van geen van de prominente anarchisten in ons land op begrip rekenen.

Munitiedepot

Ironisch genoeg is het bekendste wapenfeit van het RVF uiteindelijk een vorm van automutilatie gebleken. Op 16 juni 1980 werd in de Quellijnstraat in Amsterdam het huis/de drukkerij van ex-provo Rob Stolk opgeblazen. Daar woonden destijds behalve Stolk en zijn vrouw Sara Stolk-Duys op de tweede en derde verdieping ex-Rode Jeugd agitator Henk Wubben en zijn vriendin Ciska Brakenhoff, voordien echtgenote van Adrie Eeken, eigenaar van het jarenlange hoofdkwartier van het RVF, een boerderij in een tamelijk afgelegen Drents veenoord. Moussault windt er in dit boek voor het eerst geen doekjes meer om: huize Wubben had mede als munitiedepot en bomatelier gediend. In het puin van het ingestorte pand doken scherven van gasflessen op, waarop tevens sporen van natrium- en kaliumchloraat werden aangetroffen, relatief eenvoudig verkrijgbare ingrediënten waar springstof mee te maken is. Wubben is hiervoor in januari 1985 in hoger beroep veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf. Niettegenstaande deze veroordeling hebben RVF-leden, Wubben zelf voorop, altijd volgehouden dat het bij deze ontploffing, waar hij en zijn vriendin wonder boven wonder slechts licht gewond aan ontkwamen, om een provocatie van deze of gene dienst moest zijn gegaan, die radiografisch of anderszins een detonator in werking zou hebben gesteld. Niet lang voor het gebeurde zou er in de woning zijn ingebroken.

Spannender dan dit voorval wordt het in dit boek niet. Eerder integendeel. Nog afgezien van het feit, dat Moussault niet kan schrijven, heeft de corrector van de uitgever (áls die er al was) talrijke aperte taal- en spelfouten van de auteur(s) over het hoofd gezien en nogal wat personen en zaken – vooral indien deze vermeld staan in voetnoten – niet in de index achterin het boek opgenomen. Ergerlijker is, dat het boek voor het overgrote deel bestaat uit letterlijke citaten afkomstig uit verslagen van medewerkers van de inlichtingendiensten die het RVF en de groeperingen waarvoor het opkwam op de korrel hadden. Zoals te verwachten, hanteren die lieden een nog veel storender taalgebruik. Daar komt bij dat typografisch niet duidelijk te zien is wat de tekst van een geciteerd verslag is en wat de verbindende tekst, terwijl het gebruik van aanhalingstekens ook slordig is. Zo ontstaat onwillekeurig een lange grijze brei waarin de lezer het spoor al gauw kwijt raakt: zit ik nu een verslag van de BVD te lezen, of is dit achteraf-commentaar van de auteurs? Die verzuimen bovendien in de meeste gevallen aan te geven wanneer een BVD-verslag huns inziens een juiste dan wel een onjuiste analyse van gebeurtenissen biedt, waardoor de vraag over het waarheidsgehalte blijft hangen. Paul Moussault was jarenlang één van de prominente figuren in het RVF. Juist hij had in meerdere gevallen opheldering kunnen verschaffen.

Een en ander maakt dat het lezen van *Het Rood Verzetsfront in het vizier van de geheime dienst* een behoorlijk moeizame aangelegenheid is. Moussaults verdienste met dit werk steekt dan ook vooral in het uitzoeken van de

stukken, het selecteren van de voor zijn verhaal relevante citaten en het plaatsen hiervan in een chronologisch of aan onderwerp gerelateerd verband. Getuigt het aaneenrijgen van deze overwegend ambtelijke teksten met daartussen slechts summiere nadere uitleg en/of commentaar overwegend van weinig professioneel optredende inlichtingendiensten, na lezing blijft alles bijeen het beeld hangen van evenzo klungelig opererende RVF-leden die vrijwel voortdurend en dikwijls ook behoorlijk effectief voor de voeten zijn gelopen door de door hen zo smadelijk verachte verspieders. Oftewel: de pot verwijt de ketel.

Enige verantwoording in de zin van wat al die propaganda voor gewelddadig verzet nu uiteindelijk heeft uitgehaald ontbreekt ook deze keer weer. De vraag is, of Moussault daar nog ooit mee zal komen. Waarschijnlijk niet, want uit alles blijkt tot op heden dat hij nog altijd verwoed aanhanger is van het idee dat gewapend verzet niet slechts onvermijdelijk is, maar veeleer een plicht voor revolutionairen.

Betrouwbaar?

Het eigenlijke motief voor het schrijven van dit boek blijkt overigens pas in het Nawoord. Mousault: 'De BVD zette infiltranten in en kon zodoende de nodige voornemens en plannen achterhalen. De schade […] bleef over het algemeen beperkt tot individuele schade, dikwijls opgelopen door provocaties dan wel (door) personen die tijdens een politieverhoor hun mond niet konden houden. Op geen enkel moment heeft welke binnen- of buitenlandse inlichtingen- of veiligheidsdienst dan ook de politieke oriëntatie, de strategie en tactiek van het Rood Verzetsfront respectievelijk *De Knipselkrant* bepaald of (mede) beïnvloed. Degenen die anders beweren moeten met bewijzen komen of zijn leugenaars.' Boeh!

De BVD mag dan geen (of nauwelijks) invloed op de activiteiten van het RVF hebben gehad, ook wist zij vaak niet wat er zich in het RVF afspeelde, zat zij er met haar analyses soms compleet naast en maakte de dienst dikwijls een volkomen verkeerde inschatting van wat er gaande was in en rond het RVF. Oftewel: de inhoud van de zo kwistig geciteerde documenten geeft lang niet altijd de werkelijkheid weer en analytisch rammelt de beoordeling door de geheime diensten. Dat maken de auteurs met deze publicatie wel duidelijk. Wat echter het nut is om de vele verslagen in extenso af te drukken, blijft onduidelijk. Volstaan had kunnen worden met enkele voorbeelden. Het nu nog eens nalezen van documenten waarvan het waarheidsgehalte twijfelachtig is, leidt tot niets. Het maakt hooguit duidelijk dat de BVD een organisatie was die vaak geen idee had hoe ze militante groepen moest aanpakken en er overwegend een nogal knullige werkwijze op na hield. Maar dat wisten we allang uit talrijke andere publicaties.

Blijft nog staan de vraag in hoeverre de gepresenteerde documenten een betrouwbaar beeld geven van de activiteiten van de diensten. Aannemelijk, althans goed denkbaar is dat naast de na zoveel jaren vrijgegeven stukken ook andere geheime stukken bestonden, die de diensten buiten de periodieke verslagen hielden omdat die immers ook ten tijde van het optreden van het RVF al een groot bereik hadden (deze werden bijvoorbeeld verstrekt aan talrijke politiediensten). Over operaties bijvoorbeeld waarin de diensten hun boekje te buiten gingen zullen ze in de officiële verslagen gezwegen hebben. En evengoed kan aangenomen worden, dat áls de diensten een prominente mol in het RVF hadden, zij hiermee niet te koop liepen in hun verantwoordingen. Ergo: de aangehaalde conclusie van de auteurs is voorbarig en aanvechtbaar.

Objectief is dit boek evenmin. Moussault schrijft over zichzelf in de derde persoon, maar laat tegelijkertijd niet na in de hoofdtekst of in voetnoten zijn persoonlijke mening te ventileren. Voormalige collega-activisten van hem binnen het RVF die blijkbaar niet voldaan hebben aan het door hem gewenste gedrag krijgen zoveel jaar na dato

nog een sneer na en/of aan hen worden mislukte activiteiten toegeschreven die uitgebreid uit de doeken worden gedaan (Henk Wubben, Ferdie Westen, Ronald Augustin, Adrie Eeken). Moussault doet er in dit boek alles aan om de activiteiten van het RVF zo belangrijk mogelijk te maken – zie maar eens wat een werk de diensten aan ons gehad hebben! In werkelijkheid was het RVF niet meer dan een marginaal en binnen het toenmalige actiewezen geïsoleerd opererende groepering die haar hele bestaan onhandig en slecht gemotiveerd tegen de stadsguerrilla heeft zitten aanhikken en die in haar nadagen een reeks obscure acties uitvoerde die allang in de vergetelheid zijn geraakt, net als het RVF zelf trouwens. Je kunt je dus afvragen wie gediend is met deze stapel slordig aan elkaar geplakte citaten in boekvorm.

Follow the money…

Tot slot: één facet van het optreden van het RVF door de jaren heen blijft ook in deze uitgave weer onbelicht, zowel in de geselecteerde verslagen van de diensten als in de toelichtingen van Moussault en zijn coauteur. Dat betreft de vraag van de bekostiging van de RVF-activiteiten. Als het klopt, zoals de auteurs beweren, dat de wekelijks verschijnende *Knipselkrant* verspreid werd in oplagen van 750 tot 5000 exemplaren en wel sinds 1978 onafgebroken tien jaar lang, gevoegd bij het verzenden van al die exemplaren, gevoegd bij het drukken van tientallen affiches, bulletins en pamfletten met een gemiddelde oplage van duizend exemplaren (zoals ze zelf stellen), dan leert een ruwe berekening dat de kosten alleen hiervoor al opgelopen moeten zijn tot meer dan een miljoen gulden. Waar kwam dat geld vandaan? Een deel zal bekostigd kunnen zijn uit abonnementsgelden, maar meer dan hooguit de helft zal dit niet geweest zijn. Evenmin aannemelijk is, dat de ontbrekende honderdduizenden pegels aan giften zijn binnengekomen.

Onwaarschijnlijk ook, dat de BVD het aspect van de geldstromen in zijn verslagen nooit aan de orde gesteld zou hebben. Trouwens, ook de kosten voor de uitgave van dit chique uitgevoerde boek – 360 bladzijden dik, gebonden, met hardcover, stofomslag en leeslint – zijn echt niet voor rekening van de uitgever gekomen. Zo werkt dat tegenwoordig namelijk niet meer, zeker niet in de wereld van de non-fictie. Zolang een helder en geloofwaardig antwoord van ex-RVF-zijde op de aangekaarte kwestie van de financiering van het RVF uitblijft, zal het zozeer gewenste 'vrij van smetten'-certificaat in de *communis opinio* dan ook niet verleend kunnen worden. Nog daargelaten dat de politieke opbrengst van het al die jaren agiteren voor gewelddadig verzet hoe dan ook hoogst bedenkelijk zal blijven.

Paul Moussault en Barbara Sahakian, Het Rood Verzetsfront in het vizier van de geheime dienst. Breda, 2018. 360 blz. € 25,-

SOCIALE STRIJD EN GELE HESJES

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

Gele hesjes

Op allerlei manieren wordt sociale strijd geleverd. De beweging van de (Franse) gele hesjes levert daaraan een bijdrage. Wat de laatste maanden bijna uitsluitend de aandacht kreeg in de media zijn de niet-zachtzinnige acties, waarop met grof geweld van overheidswege wordt ingehakt en geschoten. Wat niet of nauwelijks aan de orde komt, is waarmee vele Fransen binnen de beweging van de gele hesjes zich bezighouden: discussie in (plaatselijke) assemblées. Daar worden elkaars bevindingen en inzichten besproken en *Oproepen* opgesteld. Ik vat er een samen.

Tijdens de bijeenkomst van 5 tot 7 april 2019 hebben in Saint Nazaire meer dan tweehonderd gele hesjes in vergadering bijeen een tekst goedgekeurd. Die positioneert deze beweging definitief in het kamp van de sociale strijd. Ze luidt in aanvang als volgt:

'Begin december 2018, hebben wij de *Oproep van Commercy* gereproduceerd en vervolgens die van de 'assemblée van assemblées' eind januari 2019 in Lotharingen. Vanaf die momenten richtte de beweging van de Gele Hesje zich op als volksbeweging en is zij zich bewust van de lange historische traditie van opstand. De vergadering van de Atlantische stad (Saint Nazaire) bepaalt door haar massaliteit en representativiteit de politieke positionering, in de volle betekenis van het woord, van deze opstand die zich heeft weten te handhaven en te structureren.'

'Vele pseudo-experts hebben deze beweging inmiddels als 'pre-fascistisch' omschreven! Dit is een pertinente onjuistheid: de extreemrechtse elementen die in november en december 2018 in de beweging aanwezig waren, werden in het eerste kwartaal van 2019 geleidelijk geïsoleerd en gemarginaliseerd. De verwarrende verleiding van het Italiaanse '5-sterren' type werd ook vermeden. De bewustmaking in verband met de actie op de rotondes en de demonstraties op zaterdag is effectief geweest. De uitdrukking van de Gele Hesjes, in de organische zin van het woord, is duidelijk revolutionair en antikapitalistisch.' […] 'Wij doen een beroep op alle niveaus van het grondgebied om collectief te strijden voor de vervulling van onze sociale, fiscale, ecologische en democratische eisen. Wij zijn ons ervan bewust dat we een wereldwijd systeem moeten bestrijden en zijn van mening dat we uit het kapitalisme moeten stappen. Op deze manier bouwen we gezamenlijk aan het beroemde 'alles en iedereen samen' dat we zingen en dat alles mogelijk maakt. We bouwen samen op alle niveaus van het grondgebied. [..] De kracht van het volk, door het volk, voor het volk. Kijk niet naar ons, kom bij ons zitten.' [bewerking en vertaling thh.]

Zijn de concrete eisen die de gele hesjes opstellen bizar, reiken ze tot ver buiten wat je normalerwijze zou kunnen eisen? Neen. En ik kom weinig tot niets anarchistisch tegen als ik de twintig geselecteerde eisen bekijk, zoals die in het Franse weekblad *Marianne* van 19-25 april 2019 zijn opgenomen. De eisen zijn in vier categorieën ondergebracht (institutioneel, sociaaleconomisch, belastingtechnisch, ecologisch). Achter de eisen is aangekruist hoe de regering van Macron daarop heeft gereageerd: één eis is ingewilligd, dertien eisen zijn verworpen, over zes eisen wordt nagedacht (waaronder het verbod op het gebruik van glyfosaat). De strijd gaat dus door want die twintig eisen waren nog maar een selectie uit meerdere…

De beweging van de gele hesjes wordt serieus genomen, zoals blijkt uit de boeken die inmiddels zijn verschenen (ik ben nog niet aan lezing ervan toegekomen). Deze kwam ik in de literatuuropgaves onder meer tegen: Edwy Plenel, *La victoire des vaincus* (De overwinning van de verslagenen; Paris, 2019). En verder de bundel: *Gilets Jaunes, Hypothèses sur un mouvement* (Gele Hesjes, Hypothesen over een beweging; Paris, 2019) door een collectief van sociologen, geografen, historici, filosofen en economen die in het dagelijkse online blad *Analyse Opinion Critique* (AOC) publiceren; daarnaast de bundel *Le fond de l'air est jaune* (De lucht is geel bezwangerd; Paris, 2019) geschreven door een collectief van Franse 'zwaargewichten' als Thomas Piketty, Étienne Balibar, Michaël Foessel en Pierre Rosanvallon om een volgens hen ongekende revolte inzichtelijk te maken. In anarchistische kring is inmiddels verschenen *Les Gilets jaunes: Points de vue anarchistes* (De gele hesjes: anarchistische gezichtspunten) door Monica Jomet, uitgegeven door Éditions du Monde libertaire (Paris, 2019).

Sociale strijd

De gele hesjes willen niets met de gebureaucratiseerde vakbonden te maken hebben (evenmin met dito politieke partijen). Het wil evenwel dat er mensen rondlopen die daar wel lid van zijn, maar de koers van die betreffende vakbond willen veranderen. Daarvoor hebben zij zogeheten revolutionaire syndicale comités (CSR) opgericht. De activistische syndicale corrector Guillaume Goutte publiceerde daarover een naar omvang beperkte tekst. De ondertitel leert dat het moet gaan om het maken van één front van de uitgebuitenen. Dat ene front kan natuurlijk gevoed worden vanuit verschillende kanten. Dit past dus bij de beweging van de gele hesjes in de strijd tegen kapitalisme en staat. Hij legt het uit in zijn *Vive la syndicale! Pour un front unique des exploités* (Paris, 2018; klein formaat, 75 blz.).

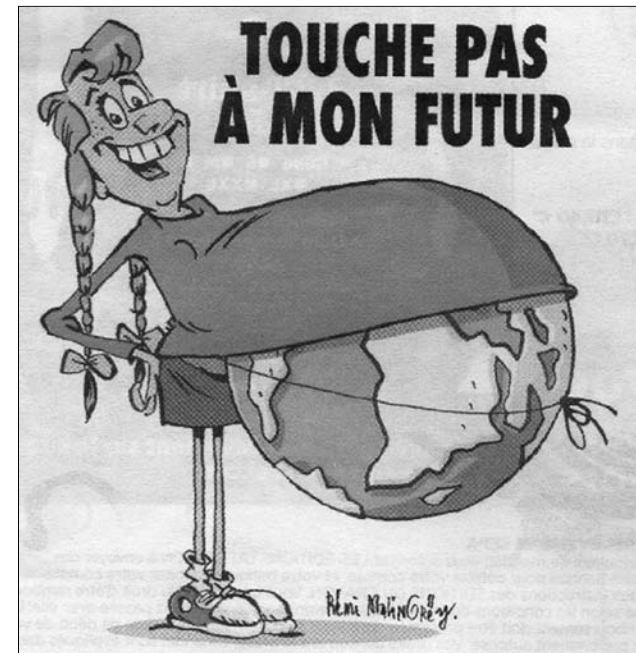
Door de CNT-RP (Confédération nationale du travail – région parisienne) is in het kader van de sociale strijd een tekst uitgegeven van de Spaanse politicoloog Carlos Taibo om eraan te herinneren waarom het ging. De titel van het boek zegt al genoeg *Directe actie, autonomie, zelfbestuur, Meer dan strijd: het anarchisme* (Paris, 2018). Ook de Belgische libertaire maatschappijcriticus Raoul Vaneigem laat weten waarom het ook al weer begonnen was. Dat doet hij met een tekst onder een titel die als een programma luidt *Bijdrage aan het ontstaan van bevrijde gebieden, onttrokken aan de greep van de staat en de commercie. Gedachten over zelfbeheer van het dagelijks leven* (Paris, 2018).

Feminisme

De emancipatiestrijd van de vrouw is een sociale strijd die op een aantal fronten wordt uitgevochten. Eigenlijk is het bizar dat dit nog aan de orde is. De westerse wereld geeft immers hoog op over de doorvoering van de rechten van de mens. Na al die eeuwen, neem vanaf de Franse revolutie, is die zaak nog niet geregeld. Een vrouw die van deze strijd een zeer persoonlijke heeft gemaakt, is Olympe de Gouges (1748-1793). Zij schreef – en publiceerde – de *Verklaring van de rechten van de vrouw en de burgeres* (1791). Ze vocht niet alleen voor de gelijke positie van de vrouw, maar keerde zich ook tegen slavernij en racisme. Ze tartte Robespierre en sneuvelde mede daarom op 3 november 1793 onder de guillotine. De Franse historicus Michel Faucheux schreef een uitgebreide biografie over haar onder de simpele titel *Olympe de Gouges* (Paris, 2018).

In de maart-nummers van anarchistische tijdschriften is uiteraard aandacht besteed aan het feminisme (8 maart Internationale vrouwendag), zoals in het Italiaanse *Rivista Anarchica* (nr. 432) en het Franse *Le Monde libertaire* nr. 1804). Tot slot wil ik niet onvermeld laten dat het eerste nummer van het Franse satirische *Siné Madame* (april 2019) is verschenen. Zoals de naamgeving al doet vermoeden is er een verbinding met het satirische en politiek gerichte *Siné Mensuel*. Dat is indertijd opgericht door de enkele jaren geleden overleden Franse politieke cartoonist Maurice Sinet (1928-2016) (alias *Siné*). Zijn vrouw voerde daarvan de directie, wat zij continueerde na het overlijden van haar man. Samen met andere vrouwen heeft zij daarnaast nu het maandblad *Siné Madame* opgezet: 'ter lering en vermaak', want je moet het vrolijk houden. Hoewel dus uitsluitend gemaakt door vrouwen, richt het blad zich op vrouwen zowel als mannen. In het eerste nummer treft men serieuze artikelen aan als 'de clitoris' en de 'andropauze' (ook wel penopauze) naast dure ongein als 'gel voor puur orgasme'. Het levert een hilarisch stukje op. En bij een cartoon onder de kop 'De avonturen van…Clito', dacht ik even dat het zou gaan over Cliteur, de rechtsgeleerde van FvD, maar nee…

De genoemde titels zijn uitgebreid besproken op het blog van de AS*: https://libertiaireorde.wordpress.com*

Kom niet aan mijn toekomst.

VERZET TEGEN ALLE HIËRARCHIEËN

Anarchisme, Een Introductie, luidt de titel van het onlangs verschenen boekje, uitgegeven door de Vrije Bond. De ondertitel verduidelijkt de inhoud ervan: 'Analyse van heden en verleden, Strategieën voor de toekomst'. De hoofdtitel klinkt lichtvoetiger dan de gewaagde ondertitel. Er zit immers een aanmerkelijk verschil in of het om een introductie gaat of om een analyse van heden en verleden en strategieën voor de toekomst.

Na een inleiding komen er drie hoofdstukken waarvan de titels onomwonden aangegeven waarover ze handelen. I: Waar we tegen vechten: kapitalisme en overheersing. II: Wie we zijn en wat we doen: revolutie en anarchisme. III: Hoe we vechten: het bouwen aan een revolutionaire cultuur. Het zijn stuk voor stuk titels een pamflet waardig en eenieder die geïnformeerd wil worden weet meteen wat hem of haar te wachten staat. Tussen de hoofdtekst door zijn hier en daar twee pagina's geweven, direct herkenbaar omdat ze in rood zijn uitgevoerd. Die behandelen een bepaald historisch of actueel thema. Ook vindt men in de tekst vetgedrukte termen die achter in het pamflet in een 'Revolutionaire appendix' worden uitgelegd.

Duidelijk wordt dat de strijd tegen kapitalisme in feite mede een strijd is tegen onderscheiden verschijnselen zoals seksisme (patriarchaat), nationalisme, racisme, homofobie, autocratie. Hoe verscheiden ze ook zijn, ze blijken alle dragers van onderdrukking en overheersing. Niet alleen in economische zin moet het systeem om, maar ook het denken over al die zaken die dat kwalijke systeem bevestigen, zeg 'het culturele' moet om. Een transformatie van een kapitalistische maatschappij in een anarcho-communistische, zoals het pamflet predikt (p. 39), vereist echter meer. Daarvoor richt ik me op de laatste hoofdstukken.

Reformisme

De kwestie reformisme versus revolutie betreft een discussie zo klassiek als de moderne sociale beweging oud is. Ook een facet daarvan, *lifestyle*-politiek (of individuele reactie) is niet nieuw, want wat in het pamflet lifestyle-politiek heet is precies wat de milieux libres in Frankrijk begin twintigste eeuw al deden: proberen zo onafhankelijk mogelijk van het huidige systeem te leven (p. 47).
Het '*lifestyle anarchism*' heeft jaren terug zwaar onder vuur gelegen van de Amerikaanse libertaire denker Murray Bookchin (1921-2006). Die besloot als uitkomst van de discussie (en zijn onbegrip daarover) zelfs om op te houden zich anarchist te noemen. Hij stapte over op wat bij hem *libertair municipalisme* heet. Het wil vervolgens dat de Turks-Koerdische PKK-leider Öcalan zijn marxisme-leninisme inwisselde voor de gehuldigde libertair-municipalistische visie van Bookchin. Het pamflet geeft uitdrukking van waardering hiervoor door Rojava in Noord-Syrië als voorbeeld van sociale transformatie te presenteren.
Net als met veel andere (politieke) zaken kan men daar verschillend naar kijken. In ieder geval valt mij op dat in het pamflet aan een meer voor de hand liggend voorbeeld van sociale transformatie geheel voorbij wordt gegaan, te weten het zapatistische sociale 'experiment' in Chiapas (Mexico).

Prefiguratie

In het kader van sociale bewegingen wordt de term *prefiguratie* gebruikt om aan te geven dat in de middelen (ingezet voor sociale transformatie) het doel zichtbaar moet zijn. De middelen moeten het doel reflecteren. Deze opvatting staat diametraal tegenover het leninistische (machiavellistische) 'het doel heiligt de middelen'. In het pamflet komt men twee elkaar niet geheel dekkende omschrijvingen van prefiguratie tegen. In de tekst leest men voor prefiguratie: '*een nieuwe samenleving bouwen in de huls van de oude*' (p. 46). In de 'Revolutionaire appendix' heet het dat in de handeling (middel) zich de wereld weerspiegelt die geschapen zal worden (doel). (p. 86). De omschrijving in de appendix is een correcte. De eerste (onjuiste) omschrijving maakt wel de kritiek op prefiguratie mogelijk zoals die in het pamflet voorkomt: de prefiguratieve politiek 'levert beperkingen op, je kan in een valkuil terecht komen en bovendien kunnen de alternatieven verzanden' (p. 47).
De twee strategieën lifestyle-politiek en duale machtssituatie worden niet volledig verworpen, maar 'we denken dat ze op zichzelf niet tot een revolutie leiden', wordt in het pamflet gesteld (p. 47). Revolutie vormt dus de harde kern.

Reformistisch versus revolutionair

De kritiek is terug te vinden in het onderscheid dat het pamflet maakt tussen reformisme en revolutie. Om te begrijpen waar het kenmerkende verschil zit kan men denken aan de strijd tegen uitbuiting. De *reformistische* strijd probeert het niveau van uitbuiting aan te pakken (het is uit op minder uitbuiting, op een eerlijker verdeling). De *revolutionaire* strijd stelt de uitbuiting in zijn geheel ter discussie (p. 60-61).
De discussie over reformistisch handelen speelde al een eeuw geleden. De Duitse anarchist Gustav Landauer (1870-1919) was zich bewust dat een vernieuwing van de menselijke leefomstandigheden slechts mogelijk zou zijn door middel van een veelvoud van coöperatievormen, met als organisatorisch doel vereniging in maatschappelijke verbanden. Landauer stelt dat de staat niet door een revolutie is af te schaffen (als een ding stuk maken). Door de staat te passeren via de genoemde coöperatieve, federale verbanden in radenconstructies treden we uit het kapitalisme. Hiermee hebben we tegelijk een voorbeeld van een prefiguratieve optie *avant la lettre*. De handelingen waarover het hier gaat zijn vormen van *directe actie*. Ten tweede geldt voor hem dat alles wat wij hier binnen het kader van directe actie aantreffen handelingen behoren te zijn op basis van *non-violence*. Het zou een grove misvatting zijn dit alles onder de noemer van 'reformisme' opzij te zetten omdat er valkuilen kunnen bestaan of dat de boel kan verzanden, of omdat het niet tot revolutie leidt (want dat laatste weet je nooit, tenzij je een klassieke marxist bent).
In het pamflet wordt nog een andere grote dreiging genoemd: het inkapselingsgevaar. Dat een dergelijk gevaar bestaat, ontken ik evenmin. Maar noem mij voorbeelden van directe actie die dat gevaar niet kennen. Een onaangekondigde demonstratie wellicht. Maar daarover kan men zich weer afvragen hoe die tot revolutie leidt…
Als *grote* dingen van verzet worden genoemd stakingen, demonstraties, rellen, bezettingen van werkplekken en publieke gebouwen. Als *kleine* tekenen van verzet op straat of op het werk, de buurtgroep die het leven in de buurt dragelijker maakt (dat is nu ineens geen reformisme?), het kookproject voor minder bedeelden (geen gevaar nu voor inkapseling?).
'Het is de transformatie waarbij we de belangrijke onderdelen van ons dagelijks leven zelf in de hand hebben, waar die op dat moment in handen zijn van staat en kapitaal' (p. 69). De frase is mij niet vreemd en ik kan mij erin vinden, maar zitten we dan niet meer 'in de huls van de oude maatschappij'? Laten we niet vergeten dat het verschijnsel 'dagelijks leven' een halve eeuw geleden al uitdagend als onderwerp op de snijtafel lag van de Franse situationist Guy Debord (1931-1994).
Samengevat constateer ik dat het antwoord nog moet worden geformuleerd op de vraag wat er *programmatisch* (dus geen blauwdruk) en *concreet* moet gebeuren in een *prefiguratief perspectief* om daadwerkelijk een gestalte van een beginnend anarcho-communisme te ontwaren. Dat lijkt mij een mooie uitdaging voor een tweede druk van het pamflet. (ThH)
Tommy Ryan, Anarchisme. Een Introductie. Analyse van heden en verleden, Strategieën voor de toekomst; Vrije Bond, Amsterdam 2018; 91

pag.; prijs tussen de 5 en 7,50 euro. (Zie voor een uitgebreidere versie van deze bespreking libertaireorde.nl 15 juli 2018.)

SIMONE WEIL

Simone Weil (1909-1943) is één van de minst bekende en meest interessante denkers van haar tijd. Jacques de Kadt, waarschijnlijk de enige Nederlander die haar meegemaakt heeft, schreef in zijn memoires – waarin hij zowat iedereen die hij tegenkwam een kat gaf – dat zij de enige heilige was die hij in zijn leven ontmoet had.

Als tiener las Simone Weil *Das Kapital* van Marx, 'bepaalde leemtes, bepaalde belangrijke contradicties' vielen haar 'onmiddellijk in het oog'. Ze nam echter – ten onrechte - aan dat de vele grote denkers die het marxisme aanhingen dat ook wel opgemerkt zouden hebben en er een antwoord op hadden gevonden. Twee dingen kunnen we uit haar mededeling aflezen. Simone Weil was geniaal en heel bescheiden.

Om deze reden doet zij mij denken aan Clara Meijer-Wichmann met wie zij meer gemeen had. Beiden trachtten steeds de personen die zij aanvielen in hun geschriften het volle pond te geven, nooit af te maken. Beiden hadden een zeer brede belangstelling en benaderden het onderwerp dat zij behandelden op een heel oorspronkelijke manier. Hun werk had en sterk filosofische inslag en beiden stierven veel te jong. Hun belangrijkste geschriften verschenen postuum.

In de bundel *Onderdrukking & vrijheid* zijn een aantal geschriften samengebracht die ontstonden tussen 1934 en 1943. Ze worden voorafgegaan door een uitvoerige studie (41 pag.) van Thomas Decreus en een levensbeschrijving van Johny Lenaerts die de teksten vertaalde, van een korte inleiding voorzag en zorgvuldig annoteerde.

De publicatie bevat een lange studie 'Over de oorzaken van vrijheid en maatschappelijke onderdrukking', dat ik niet altijd gemakkelijk vond. Het is doortrokken van een vrijheidslievende geest. Kortere artikelen – waarvan een aantal verscheen in het libertaire syndicalistische maandblad *La Révolution prolétarienne* - zijn: 'Zijn we op weg naar de proletarische revolutie?' uit 1933 (28 pag.), waarin zij het tekortschieten van de marxistische analyse tegenover nazisme, stalinisme en veranderend kapitalisme aan de orde stelt; 'Meditatie over volgzaamheid en vrijheid' (9 pag.); 'Over de contradicties van het marxisme' (12 pag.); 'Kritisch Onderzoek van de begrippen revolutie en vooruitgang' (8 pag.); 'Aantekening over de algemene afschaffing van de politieke partijen (22 pag.), waarin zij uitgaat van het feit dat een partijganger nooit volledig achter zijn of haar partij kan staan.

Uitvoeriger is 'De Ilias of het gedicht van het geweld' (41 pag.), dankzij de annotaties is het verhaal over de Trojaanse oorlog voor iemand zoals ik, die de Ilias van Homerus slechts kent uit een prozavertaling, goed te volgen. Interessant is dat Weil alleen maar verliezers ziet. Troje wordt verwoest, voor de Grieken was de oorlog 'bloed en tranen'. Het gedicht is niet vanuit een pro-Grieks of pro-Trojaans standpunt geschreven en (…) 'is iets wonderbaarlijks. De bitterheid heeft betrekking op de enige juiste reden van de bitterheid: de onderwerping van de mens aan het geweld, uiteindelijk dus aan de materie'. Voor Simone Weil is de Ilias 'het enige authentieke epos van de westerse wereld'.

Het marxisme behandelt Weil in meerdere opstellen. Aangezien het dit jaar tweehonderd jaar geleden is dat Marx werd geboren ga ik er hier wat nader op in. Het feit dat de jonge Simone de leemtes in Marx onmiddellijk opmerkte en Marxkenners eraan voorbijgingen komt denk ik doordat de kenners doorgaans het (nog) niet uitkomen van de verwachtingen van Marx allereerst zochten in de ontwikkelingen van in de samenleving en niet in de door Marx geformuleerde ontwikkelingswetten.

Utopie

Simone Weil stond er onbevangen tegenover. Misschien was dit onbevangen zijn wel kenmerkend voor de heiligheid die De Kadt in haar zag. Zij schreef: 'In mijn ogen zijn het niet de gebeurtenissen die een herziening van het marxisme nodig maken; het is de leer van Marx die, omwille van de leemtes en het gebrek aan samenhang, niet altijd beantwoordt en ook niet altijd beantwoord heeft aan de rol die men van haar verwachtte'.

Marx' wetenschappelijke analyse van de ontwikkeling van het kapitalisme hangt helemaal niet samen met de strijd voor het socialisme en de strijd van het industrieproletariaat. Zij onderscheidt Marx de humanistische socialist en Marx de wetenschapper en die harmoniëren niet. Rond 1970 speelde dit een rol in discussies rond de jonge Marx en beweerden veel Marxkenners – o.a. Ger Harmsen die er mij er eens over sprak - dat de humanistische jonge Marx impliciet aanwezige was in de oudere wetenschapper.

Weil ziet het tegenovergestelde. Marx moest 'zowel aan de (wetenschappelijke) methode als aan het ideaal een duwtje geven, hen allebei kromtrekken' en 'zich laten verleiden tot een onbewuste conformiteit aan het minst gefundeerde bijgeloof van zijn tijd: de cultus van de productie, de cultus van de grootindustrie en het blinde geloof in de vooruitgang'.

Zij sluit aan bij het begrip vervreemding van Marx, het feit dat in de fabrieksindustrie de arbeider geheel los staat van het product dat hij maakt. De machine bepaalt de productie, de arbeider is verlengstuk van de machine geworden. In de pre-industriële tijd was het gereedschap (en de eerste machines) het verlengstuk van de arbeidskracht. Het product was zijn werk, hij ontleende er zijn eigenwaarde aan. In de grootindustrie ging deze verloren. Zonder eigenwaarde en zelfbewustzijn is een socialistische revolutie niet mogelijk.

Het idee van Marx 'dat het systeem zijn eigen doodgravers voortbrengt wordt dag na dag gruwelijk weerlegt'. En zij kon uit eigen ondervinding spreken. Een tijdlang werkte zij als arbeidster in een fabriek. 'Het hogere stadium van het communisme', dat Marx als einddoel zag, noemde zij een utopie. Arthur Lehning die, voor zo ver ik weet, Simone Weil niet bestudeerd heeft, kwam tot een overeenkomstige stelling: 'Het marxisme is een als wetenschap vermomde utopie'.

Vervreemding

Wat betreft de vervreemding zou ik zelf het volgende willen opmerken. Marx en ook Weil en vele anderen gingen bij het begrip vervreemding steeds uit van de relatie tussen de werkende mens en een materieel product. Bij veel soorten van werk - en steeds meer - gaat het om medemensen. In de zorg, de medische hulp, het onderwijs, de vrije tijdbesteding, winkels en zelfs supermarkten is de medemens het 'product'. Door de hulp of steun aan en de contacten met anderen ontleent men vaak plezier aan het werk en dat geeft weer zelfrespect en eigenwaarde. Helaas wordt juist in deze vormen van werk door automatisering, reglementering en reorganisatie veel aan arbeidsvreugde en daarmee eigenwaarde kapot gemaakt. Misschien bloeit uit de onvrede over en het verzet hiertegen een nieuwe en bredere sociale strijdvaardigheid op.

Twee zaken worden in de inleidingen slechts vrij vluchtig ter sprake gebracht. Tijdens de Spaanse Burgeroorlog sloot zij zich aan bij de anarchistische militie van de Colonne Durruti. Zij raakte gewond door in een pan hete olie te stappen.

Zij kreeg mystieke ervaringen en omhelsde het katholieke geloof, echter zonder zich te laten dopen. Wat zij hierover schrijft in haar 'Aantekening' over de politieke partijen, dat kort voor haar dood geschreven werd, vond ik ook interessant voor haar verhouding tot het anarchisme. 'Een bekeerling die tot de kerk toetreedt (…) heeft het ware en het goede in het dogma gevonden. Maar door het overschrijden van de drempel bekent hij (…) dat hij alle zogenaamd strenge geloofsartikelen in hun geheel accepteert. Hij heeft deze artikelen niet bestudeerd' en een heel leven is voor zo'n studie niet voldoende. En: 'Hoe kan men instemmen met beweringen die men niet kent?'

Ik denk dat je ook mag zeggen dat zij te anar-

chistisch was om anarchist te zijn. Of is dit annexionisme? Laat ik zeggen: zij was een te vrije en onafhankelijke geest om zich het etiket anarchist op te plakken. En dat maakt haar zo interessant voor anarchisten. (RdJ)
Simone Weil, Onderdrukking en vrijheid. Filosofische en politieke geschriften. Kelderuitgeverij Utrecht; 2018, geïll.; 281 p.; € 17,50

WHISKY, WAPENS EN WEELDE

'Deze maecenas, die aan den communistischen staatsgreep in Spanje een slordigen duit verdiende, die voortreffelijke betrekkingen onderhoudt met de Russische bloedhonden […], dit is den uitverkorene voor den Koninklijken Schouwburg. De hand, die de met bloed bevlekte handen van de machthebbers der Tweede en Derde Internationale drukte […], zal straks wellicht de hand drukken van de nakomelingen van Willem de Zwijger.'

Dit fraaie stukje proza werd in *Volk en Vaderland* - het dagblad van de NSB - op 30 december 1937 gepubliceerd. Voor de nationaalsocialisten was de Joodse ondernemer Daniël Wolf (Arnhem 1898-New York 1943) de belichaming van zowat alles waar zij tegen ageerden: het internationale Jodendom, de overheersing van de economie en een luxe levensstijl. Van zijn kant liet Daniël Wolf zich in deze strijd ook niet geheel onbetuigd. Hij was een verklaard tegenstander van de nationaalsocialisten en schonk grote sommen geld aan de Vrijzinnig-Democratische Bond en de anti-NSB organisatie Eenheid Door Democratie (opgericht in 1935) om de invloed van de NSB tegen te gaan. De EDD boekte overigens wel succes in deze strijd want bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1937 halveerde het aantal stemmen van de NSB (van 7,9% naar 4,2%). In het kader van het citaat waar dit artikel mee begon, is het frappant om op te merken dat de EDD tevens minstens even sterk gekant was tegen het communisme. Het motto van de beweging was namelijk 'Mussert noch Moskou' – een duidelijke verwijzing naar de NSB-slogan 'Mussert of Moskou'.

Nu onderhield Daniël Wolf zelf als ondernemer zeker nauwe contacten met de Comintern in Parijs en in het bijzonder met de Italiaanse balling Giulio Cerreti (1903-1985). Wolf was een belangrijke (clandestiene) leverancier van wapens en voedsel aan de Spaanse Republiek. De Comintern betaalde deze leveranties. De achtergrond hiervan was dat toen in Spanje op 17 juli 1936 de staatsgreep van het leger werd beantwoord door spontane volksopstanden, de regeringen van Frankrijk en Groot-Brittannië bevreesd waren dat er opnieuw een wereldoorlog zou uitbreken en zij besloten daarop om de Spaanse regering niet van wapens te voorzien om zo het conflict zoveel mogelijk te beperken. De nationalistische opstandelingen kregen echter wel op ruime schaal hulp van de nazi-regering in Duitsland en van de Italiaanse dictatuur. De Spaanse Republiek kreeg daarentegen alleen enige steun van Mexico en vooral van de Sovjet-Unie. De westerse 'democratieën' lieten de Spaanse bevolking dus in de steek (een situatie die tot aan de dood van dictator Francisco Franco in 1975 voortduurde). Daniël Wolf leverde grote hoeveelheden (grotendeels verouderde Poolse en Tsjechische) wapens en voedsel aan de Spaanse republiek.

Deze wapenleveranties stonden op gespannen voet met de officiële Nederlandse politiek van non-interventie. Reden waarom Wolf later onder Panamese vlag begon te varen. Het was een risicovolle (verschillende van zijn schepen werden door de franquisten onderschept), maar wel zeer lucratieve onderneming. Over deze periode melden de auteurs van de over Wolf verschenen biografie: 'De wijze waarop non-interventie in de praktijk uitwerkte, was zeer eenzijdig ten nadele van de Republiek. Dat kwam vooral door de grote schaal waarop Mussolini en Hitler, lippendienst bewijzend aan de niet-inmenging, deze in werkelijkheid aan hun laars lapten […] Non-interventie was derhalve een farce.

De wapenleveranties aan de Republiek vanuit de Sovjet-Unie bleven hier ver bij achter. Zo werd de non-interventiepolitiek toch vooral een beletsel voor de Republiek om zich te verdedigen tegen haar aanvallers van binnenuit, die gesteund werden door de fascistische mogendheden' (pag. 101). Door zijn leveringen werd Daniël Wolf schatrijk, de auteurs schatten zijn verdiensten op ongeveer negen miljoen gulden bij deze transacties. Van enige ideologische bevlogenheid was van de kant van Daniël Wolf waarschijnlijk geen sprake, al pleitten de auteurs hem wel vrij van het handelen voor beide partijen of het welbewust benadelen van de Spaanse Republiek.

Na de Reichskristallnacht van 9 november 1938 besloot Wolf zich in te zetten voor Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk door middel van zijn International Jewish Colonization Society. Door een onderzoekscommissie onder leiding van N.H. Swellengrebel (1885-1970) werd in 1939 onderzocht of Suriname wellicht geschikt was voor Joodse kolonisatie (een plan waar overigens ook de NSB van Anton Mussert voorstander van was). Dit ging overigens lijnrecht in tegen de richtlijnen van de World Zionist Organization, die voorstander was van emigratie naar Palestina. De auteurs schrijven hierover: '[H]et [is] de vraag of de territorialistische oplossing ooit een reële mogelijkheid is geweest. De bereidheid tot medewerking was bij de verschillende nationale regeringen uiterst gering. Binnen Joodse kringen bestond bovendien grote verdeeldheid over de mogelijkheid van een vestiging buiten Palestina en sommige groepen weigerden dit zelfs maar als alternatief te bespreken. Duidelijk is in ieder geval dat de tijd om een territorialistisch project te realiseren veel te kort was: tussen de Kristallnacht en het uitbreken van de oorlog zaten minder dan tien maanden. Door het begin van de oorlog en vervolgens door de Duitse aanval op Nederland werd het plan van Daniël Wolf tot redding van Duitse en Oostenrijkse Joden als het ware door de tijd ingehaald' (p. 168). Bij deze activiteiten was zeker sprake van idealisme van Wolf. Hij leverde ook weer wapens, ditmaal aan de Haganah (Verdediging), de paramilitaire organisatie van de zionisten in Palestina.

Door louter toeval bleef Wolf uit handen van de nazi's, die hem al lang in het vizier hadden. Hij was in Brussel voor een zakelijke bijeenkomst toen de Duitse troepen op 10 mei 1940 de lage landen binnen vielen (Fall Gelb). Hij vluchtte voor het oprukkende Duitse leger uit naar Frankrijk en belandde daarna in Groot-Brittannië. In september reisde hij door naar de VS, waar hij actief werd voor de Britten als wapenhandelaar (voornamelijk op de Latijns-Amerikaanse markt). Wolfs bedrijven werden door de Duitse bezetter geconfisqueerd. Zijn (Joodse) echtgenote René en beide dochters Paula en Hannie waren in Nederland achtergebleven. Ondanks verwoede pogingen slaagde hij er niet in om hen via Zwitserland naar de VS te laten vluchten. Zij werden op 29 september 1943 weggevoerd naar Durchgangslager Westerbork, om daarna op 15 maart 1944 op transport te worden gezet naar het Sternlager in Bergen-Belsen. Ze overleefden het kamp en op 23 juni 1945 kwamen ze met een Amerikaanse Rode Kruistrein aan in Maastricht. Daniël Wolf zelf overleed reeds op 20 december 1943 (hij werd slechts 46 jaar) in New York en heeft zijn familieleden dus niet meer terug gezien na zijn vlucht voor het oprukkende Duitse leger. (PZ)
Herman Langeveld & Bram Bouwens, Whisky, wapens en weelde. Daniël Wolf, ondernemer in crisis- en oorlogstijd; Boom, Amsterdam 2018, € 25,00

FEMINISME VOOR MANNEN

Feminisme is niet alleen goed voor vrouwen maar ook voor mannen. Na jarenlang intensief met dit thema bezig te zijn geweest heeft Jens van Tricht zijn ideeën en ervaringen erover gebundeld in een voor een breed publiek toegankelijk boek (al aangekondigd in

de AS 199 Anarca!, over anarchafeminisme). Het onderwerp lijkt nieuw, en dat is eigenlijk triest, want in de jaren tachtig waren er al mannenpraatgroepen en was er sprake van een 'mannenbeweging', wat een vriendin van mij in die tijd de cynische opmerking ontlokte: 'ah, ze proberen het óók'. Heel gemeen natuurlijk, want het was en is nog steeds broodnodig dat mannen feminisme gaan zien als iets dat óók met hen te maken heeft, en niet alleen als onderdrukker, maar vooral als mens, omdat, zoals Jens Van Tricht stelt, feminisme erop gericht is 'ons van het patriarchaat te bevrijden zodat we ons allemaal als mens – in plaats van als man of vrouw – kunnen ontwikkelen.'

Eind jaren negentig meldde hij zich aan bij Vrouwenstudies aan de Universiteit van Amsterdam. Daar hing een poster op de deur met de tekst: 'Waar blijven de mannen bij Vrouwenstudies?' Hij was er niet de enige man, maar wel een van de zeer weinigen. Met veel enthousiasme werd hij ontvangen door Saskia Poldervaart, docent genderstudies, voormalig Dolle Mina-activiste, en immer betrokken bij de anarchistische en activistische beweging (overleden in 2011). Van Tricht kreeg door die studie regelmatig te maken met vooroordelen, hij zou wel homo zijn, een moederskindje, zijn mannelijkheid onderdrukken, en zelfs een verrader zijn van de eigen soort.

Het feminisme is voortdurend in verandering en Van Tricht volgt die ontwikkeling op de voet, en bouwt er bewust van zijn positie als man (wit, hetero) aan mee. 'Het nieuwe feminisme van de eenentwintigste eeuw is "intersectioneel". Het verbindt en overstijgt de traditionele scheidslijnen van sekse, etniciteit, seksualiteit en klasse.' Net als vrouwen verhouden mannen zich 'op heel verschillende manieren tot seksisme, racisme, economische gelijkheid et cetera.' Een voorbeeld: 'Wanneer een witte, Nederlandse man zich misdraagt tegenover vrouwen, wordt hij als een uitzondering gezien; wanneer een gekleurde man hetzelfde doet, wordt hij gezien als exponent van zijn hele groep.'

Het boek van Jens van Tricht is prettig geschreven en biedt een hoopvol perspectief voor iedereen: elk mens is vrij zich te ontwikkelen naar behoefte, los te breken uit aangeleerde patronen. Dat is niet alleen in het belang van elk individu. 'Als kleinste eenheid van de samenleving moeten we zelf veranderen als we de wereld willen veranderen. We kunnen geen fundamentele vragen stellen over kapitalisme, democratie, milieu, rechtstaat, veiligheid en eerlijk delen zonder tegelijkertijd te onderzoeken hoe we ons hiertoe als mens verhouden.' Vanuit die gedachte ('hoe werk je vanuit persoonlijke verandering aan een betere wereld die omgekeerd weer bijdraagt aan persoonlijke ontwikkeling?') heeft Van Tricht niet alleen dit boek geschreven, maar ook in 2014 Emancipator opgericht, een organisatie die campagnes, trainingen en bijeenkomsten organiseert vanuit het perspectief van mannenemancipatie. (RW)

Jens van Tricht, Waarom feminisme goed is voor mannen; Amsterdam 2018, Atlas Contact; €17,99

ILLUSTRATIES

Op het omslag staat een lino van César Domela met als titel 'Portret van mijn vader', gemaakt in 1923. De illustratie op pag. 12 is van Albert Hahn en komt uit de *Notenkraker*, juli 1910. Deze werd ook gebruikt in de uitgave van een lezing van Hans Ramaer voor het F. Domela Nieuwenhuis Fonds: *Anarchisten in Domineesland* (2008). Ook de illustratie op.pag 38 is van Albert Hahn. De aankondiging van *De Vrije Socialist* op pag. 19 komt uit *Recht voor Allen*. De prent op pag. 57 komt uit het Franse tijdschrift *Siné Mensuel*..De foto's bij het stuk van Yme Kuiper komen uit het archief van de familie Kuiper.

de AS

anarchistisch tijdschrift
opgericht in 1972 door Hans Ramaer en Wim de Lobel

47ste jaargang, nummer 204, zomer 2019.
De AS is een uitgave van Stichting de AS en verschijnt in drie of vier afleveringen per jaar (in totaal minimaal 190 blz.).
ISSN: 0920-3257.
Jaarabonnement: 21,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro. Nieuwe abonnementen gaan in met de eerstvolgende editie, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Abonnementen worden jaarlijks automatisch verlengd, behalve als vóór 1 december schriftelijk (bijv. per e-mail) is opgezegd.
Betalingen: (IBAN:) NL02 TRIO 0198 0821 50; (BIC:) TRIONL2U
t.n.v. Stichting de AS.
Bestellen los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: JUIST! Druk & Print, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Martin Smit (eindred.), Rymke Wiersma (eindred.), Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Igor Cornelissen, Piet Hoekman, Jannes Houkes, Yme Kuiper, Weia Reinboud, Peter Zegers.
Weblog: http://libertaireorde.wordpress.com
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.

Het huis in Hilversum, waar Domela heeft gewoond en is gestorven.
(Foto Weia Reinboud.)